نقشہ خانقاہ ارشاد پناہ

المعروف بہ درگاہ حضرت شاہ ابوالخیرؒ، شاہ ابوالخیر مارگ دہلی ۶

Plan Showing The Mosque and Dargah Shareef
Hazrat Shah Abdulah Abul Khair Farooqi Mujadadi
Situated at Chitli Qabar, Delhi.6.
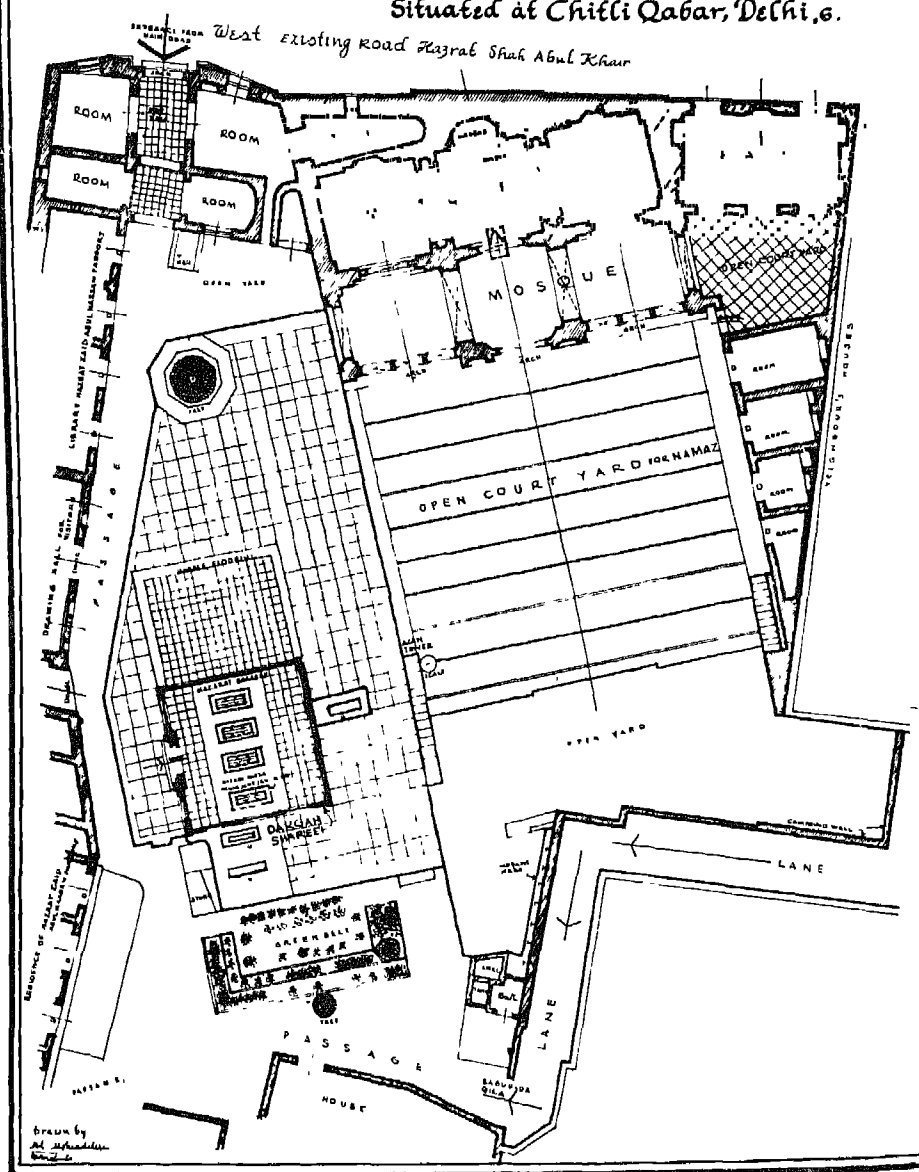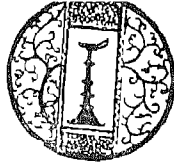
شاہ ابوالخیرؒ

شجرہ شریف حضراتِ کرام

هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ
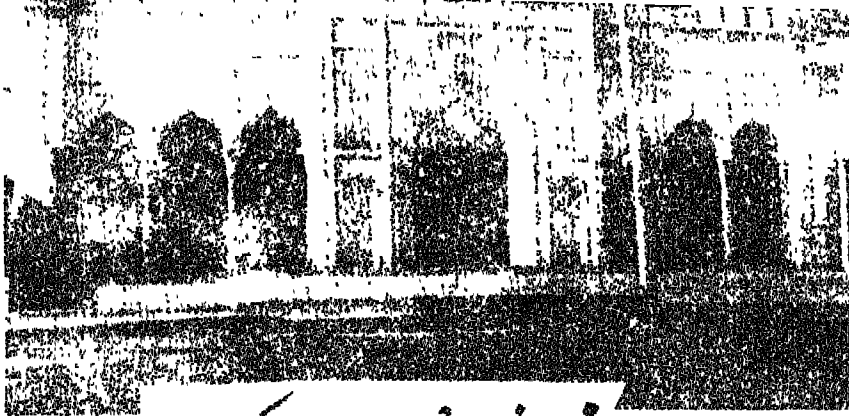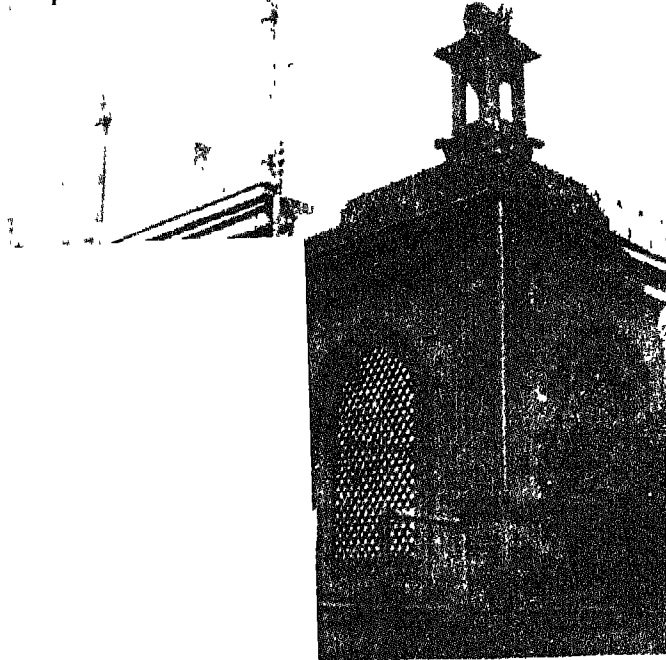
سلسلۂ مطبوعات شاہ ابوالخیر اکاڈمی ۳

مناہج السیر

و

مدارج الخیر

ابوالحسن زید مجددی فاروقی عفی اللہ عنہ وعن والدیہ واحسن الیہما والیہ

درگاہ حضرت شاہ ابوالخیر (خانقاہ حضرت شاہ غلام علی رحمۃ اللہ علیہما)
شاہ ابوالخیر مارگ، دہلی ۶

کمال پرنٹنگ دہلی

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۸۰	مدرج ہفتم حقائق انبیاء	۸۴	لاتعین وحضرت اطلاق
۸۰	حقیقت ابراہیمی	۸۵	تتمہ دربیان بعض حقائق دیگر
۸۱	حقیقت موسوی	۸۶	خاتمہ دربیان بعض فوائد
۸۱	حقیقت محمدی	۹۳	شجرہ شریفہ
۸۲	حقیقت احمدی	۹۵	قطعات تاریخ از تالیف وطبع رسالہ
۸۳	حُبِّ صرفہ		

بیان مختصر از بست مراقبات کہ در دوائر سبعہ می باشد

نمبر	نام مراقبہ	نام دائرہ کہ در آن مراقبہ می باشد	منشاء فیض	مورد فیض	سیر قدمی یا نظری
۱	احدیت	دائرۂ امکان	ذات پاک احد کہ متصف بہ صفات کمال ومنزہ از سمات نقصان است	قلب۔	قدمی
۲	معیت ابتدائے سیر اسم الظاہر	ولایت صغریٰ	ذات پاک پروردگار کہ با ما است	قلب۔	قدمی
۳	اقربیت سیر اسم الظاہر	ولایت کبریٰ	ذات پاک پروردگار کہ از رگ جان ما قریب تر است	نفس مع لطائف خمسہ	قدمی
۴	محبت سیر اسم الظاہر	ولایت کبریٰ	ذات پاک پروردگار کہ او مرا دوست می دارد ومن او را دوست می دارم	نفس	قدمی
۵	محبت سیر اسم الظاہر	ولایت کبریٰ	〃 〃 〃 〃	نفس	قدمی
۶	محبت سیر اسم الظاہر	ولایت کبریٰ	〃 〃 〃 〃	نفس	قدمی
۷	محبت سیر اسم الباطن	ولایت علیا	〃 〃 〃 〃	باد ۔ آب ۔ آتش	قدمی
۸	کمالات نبوت	تجلیات ذاتیہ	ذات پاک بحت	خاک	قدمی
۹	کمالات رسالت	تجلیات ذاتیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۰	کمالات اولوالعزم	تجلیات ذاتیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۱	حقیقت کعبہ ربانی	حقائق الہیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۲	حقیقت قرآن کریم	حقائق الہیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۳	حقیقت صلاۃ	حقائق الہیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی

فہرست مضامین مناہج السیر و مدارج الخیر

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۳	بیان مختصر از نسبت مراقبات	۵۵	مراقبات
۴	بیان لطائف عالم خلق و لطائف عالم امر	۶۰	مدرج اول دائرۂ امکان
۵	بعض اصطلاحات و بیان آن	۶۱	مدرج دوم دائرۂ ولایت صغری
۶	دیباچہ رسالہ	۶۲	مراقبات لطائف خمسہ
۸	مقدمہ در بیان آفرینش و خلقت انسان	۶۲	تذییل و تحقیق کلام حضرت مسکین
۱۱	عرض امانت ۔	۶۸	مدرج سوم دائرۂ ولایت کبری
۱۳	کلام جمیل از حضرات عالی قدر	۷۰	مراقبہ اسم الظاہر
۱۵	دائرۂ امکان	۷۰	مراقبہ شرح صدر
۱۷	لطائف عشرہ	۷۱	مدرج چہارم دائرۂ ولایت علیا ۔
۲۹	بیان دہ اصول کہ بہ مقامات عشرہ	۷۲	مراقبہ اسم الباطن
	موسوم اند	۷۴	مدرج پنجم دائرۂ کمالات ثلاثہ
۳۲	یازدہ کلمات مصطلحہ ۔	۷۴	کمالات نبوت
۴۰	طرق الوصول	۷۵	فائدہ
۴۱	رابطہ	۷۶	کمالات رسالت
۴۴	ذکر شریف ۔	۷۶	کمالات اولوالعزم
۴۴	ذکر اسم ذات	۷۷	مدرج ششم حقائق الٰہیہ
۴۶	سیر لطائف در دائرۂ ظلال کہ آن را	۷۸	حقیقت کعبہ ربانی
	ولایت صغری گویند	۷۸	حقیقت قرآن کریم
۵۲	ذکر نفی و اثبات	۷۹	حقیقت صلاۃ
۵۴	تنبیہ	۸۰	معبودیت صرفہ

بعض اصطلاحات و بیان آن

ذات بحت	ذات پاک پروردگار بدون ملاحظۂ صفات
غیب ہویت	ذات احدیت بہ اعتبار لاتعین۔
محاضرہ	تجلی فعلی یعنی تجلی صفت تکوین۔ مرتبۂ اولی
مکاشفہ	تجلی صفات پروردگار۔ مرتبۂ ثانیہ
مشاہدہ	تجلی ذات وحب ذات۔ مرتبۂ ثالثہ
جذبہ	کشش لطائف بہ اصول والی اصول الاصول
واردات	ورود فیضان الٰہی بر قلب کہ آن را عدم و وجود عدم نیز گویند۔
جمعیت	در قلب وسوسہ را جائے نہ ماند۔
حضور	قلب در ہمہ وقت متوجہ بہ حق سبحانہ باشد۔
فنا	دوام آگاہی و حضور کہ چیزے مزاحم آن نہ شود و شعور بہ وجود خود ہم نہ ماند۔
فنائے فنا جمع الجمع عین الیقین	ہر سہ بہ یک معنی کہ شعور بے شعوری خود ہم نہ ماند
جمع وقبول	اطمینان قلب یعنی جمعیت خاطر و دوام قبول دلہا حاصل شود۔
شہود وصول وجود	ہر دو بہ یک معنی کہ دل واقف و آگاہ و نگران بہ حق سبحانہ باشد۔
پرداخت	بہ وقت ذکر اسم ذات مفہوم اسم شریف در لحاظ باشد کہ ذات پاک موصوف بہ صفات کمال و منزہ از سمات نقصان۔

نمبر	نام مراقبہ	نام دائرہ کہ دراں مراقبہ می باشد	منشاء فیض	مورد فیض	[illegible]
۱۴	معبودیت صرفہ	حقائق الٰہیہ	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	نظری
۱۵	حقیقت ابراہیمی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۶	حقیقت موسوی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۷	حقیقت محمدی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۸	حقیقت احمدی	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۱۹	حب صرفہ	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	قدمی
۲۰	لاتعین و حضرات اطلاق	حقائق انبیاء	ذات پاک بحت	ہیئت وحدانی	نظری

بیان لطائف عالم خلق و لطائف عالم امر

لطائف خمسہ عالم خلق	نفس	ہوا	آب	آتش	خاک
لطائف خمسہ عالم امر	قلب	روح	سر	خفی	اخفی

رباعی

قدر گل و مل بادہ پرستان دانند
نے خود منشان و تنگ دستان دانند
از نقش توان بسوے بے نقش شدن
کین نقش عجیب نقشبندان دانند

حضرت جامی قدس سرہ گفتہ ؎

رسالہ کحل الجواہر از دلیل اللہ الصمد حضرت عبدالاحد متخلص بہ وحدت و مشتہر بہ شاہ گل قدس سرہٗ
و رسالہ حضرت مولوی **غلام یحییٰ** خلیفہ حضرت مرزا **مظہر جانجانان** شہید قدس اسرارہما
بہ صورت اختصار آوردہ شدہ فَہُمَا مِنْ اَحْسَنِ الرَّسَائِلِ فِیْ ھٰذَا الْبَابِ ۔ و ایضاح الطریقہ
و رسائل سبعہ سیارہ و مقامات مظہری و مکاتیب شریفہ از حضرت شاہ **غلام علی** قدس
سرہٗ ۔ و ہدایت الطالبین از حضرت شاہ **ابوسعید** قدس سرہٗ این رسالہ شریفہ بہ غایتِ تحقیق
در حیاتِ حضرت شاہ صاحب قدس سرہٗ نوشتہ شدہ بلکہ حضرت ایشان بہ وجہ تمام مطالعہ
فرمودہ تصدیقِ مضامینِ شریفہ فرمودہ اند ۔ و مراتب الوصول از حضرت شاہ **رؤف احمد**
مجددی بھوپالی قدس سرہٗ ۔ این رسالہ نیز در حیات حضرت شاہ صاحب قدس سرہ نوشتہ شدہ
و حضرت ایشان جستہ جستہ مطالعہ فرمودہ تصدیق نمودہ اند ۔ و انہار اربعہ از حضرت شاہ **احمد
سعید** قدس سرہ ۔ اگرچہ حضرت مؤلف از اکابر خلفائے حضرت شاہ صاحب ہستند لیکن تالیف
این رسالہ در حیات ایشان نہ شدہ ۔ بعد از ارتحال ایشان در عرصہ دہ سال تا ۱۲۵۰ھ تالیف شدہ
یَقُوْلُ الْفَقِیْرُ ھٰذِہٖ آخِرُ رِسَالَۃِ الَّتِیْ یُعْتَمَدُ عَلَیْھَا فِیْ ھٰذَا الْبَابِ ۔ این رسائل را
فقیر بہ وجہ کامل مطالعہ نمود و در بعض مسائل مراجعہ بہ مکتوبات قدسی آیات و رسالہ مبدأ و
معاد نیز کردہ شد ۔ از مطالعہ و مراجعہ این رسائل مبارکہ معلوم شد کہ آن عزیز وافر تمیز عبارات
حضرات را بہ وجہ نیک مطالعہ نہ کردہ ۔ و با اقتصار بر مطالعہ آن رسائل کردہ کہ درین دِلا
بہ ظہور رسیدہ اند چہ رسائل حضرات عنقا صفت گشتہ ۔ اگر بہ نوعے رسالہ بہ دست می رسد
از اقتنار دیگرے معذور می ماند ۔ و ظاہر است کہ در بعض مسائل و بالخصوص در جزئیات اگر
در کتابے اجمال می باشد در دیگرے تفصیل بہ دست می رسد ۔ درین مسائل عقل بے چارہ آوارہ و
سرگردان است ۔ معارفے را کہ این حضرات بیان فرمودہ اند از ادراکِ کُنہِ آن عوام را چہ رسد
کہ خواص را ہم غیر از اظہار عجز نصیبے نیست ۔ در جولان گاہِ اَخصِّ خواص دیگران را چہ یارا
سباق ۔ دلیل اللہ الصمد حضرت عبدالاحد فرزند خازن الرحمہ حضرت محمد سعید فرزند حضرت مجدد
قدس اللہ اسرارہم می نویسند " بعد از ان معاملہ از عقل و فہم ما و شما برتر است اللہ تعالیٰ سبحانہ
بہ محض عنایت بے غایت خویش از کمالات بہرہ تمام فرماید اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ " فَالْوَاجِبُ
عَلَیْكَ اَیُّھَا الطَّالِبُ لِلْحَقِّ وَالرَّاغِبُ فِی الصِّدْقِ اَنْ لَّا تُنْكِرَ اَوْلِیَاءَ اللّٰہِ تَعَالٰی
فَاِنَّھُمُ الْوَسِیْلَۃُ بَیْنَكَ وَبَیْنَ اللّٰہِ تَعَالٰی وَالْخَلِیْفَۃُ مِنْ حَضْرَۃِ الرَّسُوْلِ

بسم الله الرحمٰن الرحيم

الحمد لله الذی هدانا لهٰذا وما كنا لنهتدی لولا أن هدانا الله والصلاة والسلام والرحمة والبركة علٰى من رأى الله تقلبه فی الساجدين فأرسله رحمة للعالمين وشرح صدره للحكمة والعرفان واليقين ورفع ذكره فی الملأ الأعلٰى إلٰى يوم الدين وجعله سيد الأنبياء والمرسلين أكرمه بالمخاطبة والمكاشفة والمراقبة والمشاهدة والمكالمة والمشافهة۔ وخصصه بالوسيلة والفضيلة والشفاعة يوم لا تغنی شفاعة الشافعين۔ هو سيدنا وسندنا ووسيلتنا وشفيعنا ومولانا محمد إمام المتقين وخاتم النبيين وشفيع المذنبين وحبيب رب العالمين، فتح الله به أذنا صما وأعينا عميا وألسنا بكما وقلوبا غلفا جزى الله عن أمته خير ما جازى به نبيا عن أمته۔ اللهم صل عليه وعلٰى آله وأصحابه ومن تبعه ووالاه صلاة تكون لك رضى ولحقه أداء ولديننه بهاء ولأمته صلاحا وسلم تسليما كثيرا دائما أبدا عدد خلقك ورضى نفسك وزنة عرشك ومداد كلماتك۔ وبعد۔

ذرۂ بے مقدار و بندۂ ناکار ابوالحسن زید فاروقی مجددی نسبًا و نقشبندی مجددی مشربًا و دہلوی مولدًا و مسکنًا فتح الله بصيرته وأورثه معارف آبائه ومحاسن أجداده عرض می نماید که یکے از دوستان صاف منش و سالکان پاک روش بعضے از معارف حضرات مجددیہ را بہ نوعے بیان فرمود کہ بہ گوش فقیر ازان نوع کلامے نہ رسیدہ بود۔ فقیر مراجعہ بہ تالیفات اساطین حضرات مجددیہ قدس الله أسرارهم العلیہ نمود۔ وإليك بأسماء الكتب التی راجعت إليها۔ معمولات مظہری از حضرت شاہ نعیم الله بہڑایچی قدس سرہٗ درین کتاب

سرّ بہ وجہ خوب و نہج مرغوب در اواخر دفتر چہارم از مثنوی شریف می فرمایند۔

سالہا مردے کہ در شہرے بود ۔۔۔ یک زمان کش چشم در خوابے رود
شہر دیگر بیند او پُر نیک و بَد ۔۔۔ ہیچ در یادش نیاید شہر خود
کہ من انجا بودہ ام این شہر نو ۔۔۔ نیست آنِ من درانیجا یم گرو
بل چنان داند کہ خود پیوستہ او ۔۔۔ ہم درین شہرش بُداست ابداع و خو
چہ عجب گر رُوح موطنہائے خویش ۔۔۔ کہ بُدستش مسکن و میلاد پیش
می نیارد یاد کاین دنیا چو خواب ۔۔۔ می فرو پوشد چو اختر را سحاب
چند نوبت آزمودی خواب را ۔۔۔ خواب دنیا را ہمان بین زابتلا
خاصہ چندین شہرہا را کوفتہ ۔۔۔ گرد ہا از درک او ناروفتہ
اجتہادِ گرم ناکردہ کہ تا ۔۔۔ دل شود صاف و ببیند ماجرا
سر برون آرد دلش از بحر راز ۔۔۔ اوّل و آخر ببیند چشم باز

اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدا

آمدہ اول بہ اقلیم جماد ۔۔۔ وَز جمادی در نباتی اوفتاد
سالہا اندر نباتی عمر کرد ۔۔۔ وز جمادی یاد ناورد از نبرد
وز نباتی چون بہ حیوانی فتاد ۔۔۔ نامدش حال نباتی ہیچ یاد
جُز ہمان میلے کہ آرد سوے آن ۔۔۔ خاصہ در وقتِ بہار و ضیمران
ہمچو میل کودکان با مادران ۔۔۔ سرّ میلِ خود نہ داند در لبان
ہمچو میل مفرط ہر نو مرید ۔۔۔ سوے آن پیر جوان بختِ مجید
جُزوِ عقلِ این از آن عقلِ کل است ۔۔۔ جنبشِ این سایہ زان شاخِ گل است
سایہ اش فانی شود آخر درو ۔۔۔ پس بداند سرّ میلِ جست و جُو
سایۂ شاخِ درخت اے نیک بخت ۔۔۔ کے بجنبد گر نہ جنبد این درخت
باز از حیوان سوئے انسانیش ۔۔۔ می کشد آن خالقے کہ دانیش
ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت ۔۔۔ تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت

صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمْ

فَإِذَا كُنْتَ فِي الْمَدَارِجِ غِرًّا ‌‌ ثُمَّ أَبْصَرْتَ حَاذِقًا لَا تُمَارِ
لَا تَكُنْ مُنْكِرًا فَثَمَّ أُمُوْرٌ ‌‌ لِطِوَالِ الرِّجَالِ لَا لِلْقِصَارِ
فَإِذَا لَمْ تَرَ الْهِلَالَ فَسَلِّمْ ‌‌ لِأُنَاسٍ رَأَوْهُ بِالْأَبْصَارِ

ازین جهت به خیال فقیر آمد که رساله درین باب تالیف باید کرد که قواعد و اصول و لطائف وطریقهٔ ذکر شریف و مراقبات و فوائد را به لفظ مختصر بیان نماید و ماخوذ از رسائل فوق الذکر بود بَلْ إِلٰی حَدٍّ کَبِیْرٍ منقول به الفاظ مبارکهٔ حضرات باشد - تا برادرانِ طریقت و طالبانِ حقیقت فوائدها بردارند و به موجب اَلدَّالُّ عَلَی الْخَیْرِ کَفَاعِلِهٖ برائے فقیر باعث ازدیادِ اجر و رحمت پروردگار گردد - لِہٰذا این عاجز مُسْتَعِیْنًا بِاللّٰهِ وَمُتَوَکِّلًا عَلَیْهِ درصددِ تحریرِ این رسالهٔ شریفه گشت - چون که این لاشی از فرق تا به قدم غریقِ احسان هائے مخدوم انام و مرشد خاص و عام - فخر اماثل و اماجد حضرت سیدی الوالد مولانا شاه **محیُّ الدّین عبدُ اللّٰه ابوالخیر** قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهٗ وَأَفَاضَ عَلَیْنَا مِنْ بَرَکَاتِهٖ وَأَسْرَارِهٖ می باشد - هرچه درین رساله از خیر و خوبی پدید آید فَمِنَ اللّٰهِ و ازیمن التفات آن **مصدرُ الخیرات والبرکات** است و هرچه از نقص و خطا سرزند فَبِمَا کَسَبَتْ یَدَاهُ وَمِنْ نَفْسِهٖ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّیْ - تَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْ سَیِّئَاتِهٖ وَأَقَالَ عَثَرَاتِهٖ وَوَفَّقَهٗ لِابْتِغَاءِ مَرْضَاتِهٖ - ازین جهت إِظْهَارًا لِفَضْلِهِ الْعَظِیْمِ وَتَیَمُّنًا بِاسْمِهِ الْکَرِیْمِ - نام این رساله "مَنَاهِجُ السَّیْرِ وَمَدَارِجُ الْخَیْرِ" نهاده شد تَقَبَّلَهَا اللّٰهُ بِقَبُوْلٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَنَفَعَ بِهَا السَّالِکِیْنَ إِلٰی جَنَابِ قُدْسِهٖ وَالْمُتَطَلِّعِیْنَ إِلٰی مَعَالِمِ جَبَرُوْتِهٖ - وَأَقُوْلُ مُسْتَعِیْنًا بِاللّٰهِ وَمُتَوَکِّلًا عَلَیْهِ فَإِنَّهٗ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِهٖ -

با این همه بے حاصلی و هیچ کسی ‌‌ درمانده به نارسائی و بوالهوسی
دادیم ترا از گنج مقصود نشان ‌‌ گر ما نه رسیدیم تو شاید برسی

مُقدمه دربیان آفرینش وخلقت انسان

دربیان آفرینش و خلقت انسان - غواص بحرِ معنی حضرت مولانا جلالُ الدّین رومی قدس اللّٰه

وآنچہ علماء کرام در تفاسیر و کتب خود درین باب تفصیلات زیاد بیان فرمودہ اند بیشتر آن مستفاد و ماخوذ از اسرائیلیات است کہ آن یک گونہ اخبار اند لاغیر۔ قصّہائے انبیاء ماسبق و اخبار امم سابقہ و تقدیر سالہا تا حضرت آدم علیہ السلام و امثال آن کہ کتب از آن مشحون اند جملہ ازین قبیل است نہ باید گفت کہ درین باب از حضرات صحابہ رضی اللہ عنہم نیز بعض روایات منقول اند۔ چہ ایشان از احبار یہود و امثال عبداللہ بن سلام صحابی و کعب احبار تابعی رضی اللہ عنہما کہ مشرف بہ اسلام شدہ بودند این گونہ اخبار می شنیدند بلکہ استفسار می فرمودند و آن را بیان نمودہ اند۔ بیانے کہ مولائے روم فرمودہ اند بہ ظاہر بہ قانون نشو و ارتقا توافق دارد۔ اگرچہ شیخ یوسف در منہج قوی شرح مثنوی تاویل کردہ اند۔ می نویسند هٰذَا فِیْ بَیَانِ اَطْوَارِ وَمَنَازِلِ خِلْقَةِ الْآدَمِیِّ مِنَ الْاِبْتِدَاءِ۔ اَلْاَطْوَارُ جَمْعُ طَوْرٍ وَهُوَ الْاُسْلُوْبُ۔ فَاِنَّا نَتَغَذّٰی بِلَحْمِ الْحَیْوَانِ وَهُوَ بِهٰذَا الْاُسْلُوْبِ مِنَ النَّبَاتِ وَالنَّبَاتُ مِنَ الْاَرْضِ فَكَاَنَّ اِبْتِدَاءَنَا مِنَ التُّرَابِ۔ فقیر گوید برائے خاکی بودن انسان احتیاج بہ ذکر اطوار نیست۔ کافی است کہ گفتہ شود کُلُّکُمْ مِنْ اٰدَمَ وَاٰدَمُ مِنْ تُرَابٍ۔ چون قالب از خاک پاک باشد پس دور نبات و دور حیوان از کجا و از بہر چہ۔

عرض امانت

باید دانست چون مشیت پروردگار جلت عظمتہ خواست کہ کمالات اسماء و صفاتِ خود را از پردۂ غیب بر منصۂ شہود جلوہ دہد و اظہار ربوبیت خود فرماید تمام عالم را کہ آن را عالم کبیر گویند۔ از سر عرش تا آخر فرش۔ بہ قدرت کاملۂ خود آفرید۔ ارادہ فرمود کہ حُلۂ خلافت و اعباء امانت بہ مخلوقے تفویض نماید لیکن سزاوار این عنایت و مستحق این کرامت در مخلوقات کسے نہ بودہ۔ آسمانہا با این ارتفاع و منزلت و زمینہا با این پہنا و عظمت از تادیۂ این خدمت خود را عاجز یافتہ اظہار معذرت کردند اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَیْنَ اَنْ یَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ۔

دوش دیدم کہ ملائک درِ میخانہ زدند ۔۔۔ گلِ آدم بسرشتند و بہ پیمانہ زدند
آسمان بار امانت نہ توانست کشید ۔۔۔ قرعۂ فال بہ نام منِ دیوانہ زدند

بہ مخلوقے منفرد آ تاب و توانائی این بار عظیم نہ داشت۔ پروردگار حکیم دانا نسخۂ بدیعۂ انسان را

عقلہائے اوّلینش یاد نیست — ہم ازین عقلش تحوّل کردنی است

تا رہد زین عقل پر حرص و طلب — صد ہزاران عقل بیند بوالعجب

گرچہ خفتہ گشت و ناسی شد ز پیش — کے گزارندش دران نسیانِ خویش

باز ازان خوابش بہ بیداری کشند — کہ کند بر حالتِ خود ریشخند

کہ چہ غم بود آنچہ می خوردم بہ خواب — چون فراموشم شد احوالِ صواب

چون ندانستم کہ غمّ و اعتلال — فعلِ خواب است و فریب است و خیال

ہمچنین دُنیا کہ حِلمِ نائم است — خفتہ پندارد کہ این خود قائم است

تا برآید ناگہان صُبحِ اجل — وارہد از ظلمتِ ظنّ و دغل

خندہ اش گیرد ازان غم ہائے خویش — چون ببیند مستقر و جائے خویش

تخلیق حضرت آدم علیہ السلام بہ چہ طور بودہ - از قرآن مجید و احادیث صحیحہ این قدر ثابت است کہ - اِنَّ مَثَلَ عِیْسٰی عِنْدَ اللّٰہِ کَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَہٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَہٗ کُنْ فَیَکُوْنَ - و اِذْ قَالَ رَبُّکَ لِلْمَلٰٓئِکَۃِ اِنِّیْ خَالِقٌۢ بَشَرًا مِّنْ طِیْنٍ فَاِذَا سَوَّیْتُہٗ وَنَفَخْتُ فِیْہِ مِنْ رُّوْحِیْ فَقَعُوْا لَہٗ سٰجِدِیْنَ - و مَا لَکُمْ لَا تَرْجُوْنَ لِلّٰہِ وَقَارًا وَّ قَدْ خَلَقَکُمْ اَطْوَارًا اَلَمْ تَرَوْا کَیْفَ خَلَقَ اللّٰہُ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا وَّجَعَلَ الْقَمَرَ فِیْہِنَّ نُوْرًا وَّ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا وَاللّٰہُ اَنْبَتَکُمْ مِّنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ثُمَّ یُعِیْدُکُمْ فِیْہَا وَیُخْرِجُکُمْ اِخْرَاجًا - سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اِنَّ اللّٰہَ خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَۃٍ قَبَضَہَا مِنْ جَمِیْعِ الْاَرْضِ فَجَاءَ بَنُوْ آدَمَ عَلٰی قَدْرِ الْاَرْضِ فَجَاءَ مِنْہُمُ الْاَبْیَضُ وَالْاَحْمَرُ وَالْاَسْوَدُ وَبَیْنَ ذٰلِکَ - وَالْخَبِیْثُ وَالطَّیِّبُ وَالسَّہْلُ وَالْحَزْنُ وَبَیْنَ ذٰلِکَ - وفرمودہ خَلَقَ اللّٰہُ التُّرْبَۃَ یَوْمَ السَّبْتِ وَخَلَقَ فِیْہَا الْجِبَالَ یَوْمَ الْاَحَدِ وَخَلَقَ الشَّجَرَ یَوْمَ الْاِثْنَیْنِ وَخَلَقَ الْمَکْرُوْہَ یَوْمَ الثُّلَاثَاءِ وَخَلَقَ النُّوْرَ - و در روایت غیر مسلم خَلَقَ النُّوْنَ اَیِ الْحُوْتَ - یَوْمَ الْاَرْبِعَاءِ وَبَثَّ فِیْہَا الدَّوَابَّ یَوْمَ الْخَمِیْسِ وَخَلَقَ آدَمَ بَعْدَ الْعَصْرِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَۃِ فِیْ آخِرِ الْخَلْقِ وَآخِرِ سَاعَۃٍ مِّنَ النَّہَارِ بَیْنَ الْعَصْرِ اِلَی اللَّیْلِ - و فرمودہ اِسْتَوْصُوْا بِالنِّسَاءِ خَیْرًا فَاِنَّ الْمَرْاَۃَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَاِنَّ اَعْوَجَ شَیْءٍ فِی الضِّلَعِ اَعْلَاہُ فَاِنْ ذَہَبْتَ تُقِیْمُہٗ کَسَرْتَہٗ وَاِنْ تَرَکْتَہٗ لَمْ یَزَلْ اَعْوَجَ فَاسْتَوْصُوْا بِالنِّسَاءِ خَیْرًا -

پیدائش مثل ابتدائے سفر وخوردی مثل بہار وجوانی مثل تموز ومیانہ سالی مثل خزان وپیری مثل زمستان وموت مثل اتمام سفر. سالہائے عمر مثل بلدان وماہ ہا مثل منازل واسابیع مثل فراسخ وایام مثل امیال و انفاس مثل گامہا. ہر نفسے کہ می کشد قدمے بہ موت می بردارد

ہر دم از عمر می رود نفسے — چون نگہ می کنم نماند بسے

لعاب دہن شیرین است واشک نمکین وآب گوش منتن. اخلاق جمیع حیوانات درو است. معرفت وصفائے فرشتہ. مکر وفریب شیطان. شجاعت شیر. افساد گرگ. صبر خر. حیلۂ روباہ. تملق پشک. کینۂ شتر. حرص موش اندوختن مور. وفائے سگ وغیر آن دارد. علاوہ برین بہ نظر و استدلال وتمیز وانواع حرفت وصناعات ممتاز است. فَهٰذِهٖ كُلُّهَا آيَاتُ اللّٰهِ تَعَالٰى فِيْ اَنْفُسِنَا فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ۔

اے راز نہ فلک ز وجودت عیان ہمہ — در دادن تو حاصل دریا وکان ہمہ
پیش تو سر بہ خاک مذلت نہادہ اند — با آن علوم ومرتبہ روحانیان ہمہ
در گوش کردہ حلقۂ فرمان پذیر تست — خاک وہوا وآتش وآب روان ہمہ

چون نسخۂ بدیعۂ حضرت انسان بہ این کمال وخوبی وبہ چنین مزایا وجمال وحسن تقویم از کارخانۂ اتقان حضرت مبدع سبحان در دکان بازار امکان بہ ظہور آمد بہ وردگار حلت قدرتہ مفرق ویرا بہ تاج علم بیاراست ومفاتیح کنوز حکمت بہ دست وے تفویض نمودہ مفخر عالم وعالمیان گردانید گرو بیان را غیر از اظہار تقصیر خود راہے نماند وعرض کردند سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا

ملائک را چہ سود از حسن طاعت — چو فیض عشق بر آدم فرو ریخت

کلام جمیل از حضرات عالی قدر

حضرات ما قَدَّسَ اللّٰهُ اَسْرَارَهُمْ وَاَفَاضَ عَلَى الْعَالَمِيْنَ مِنْ بَرَكَاتِهِمْ وَفُيُوْضَاتِهِمْ وَمَعَارِفِهِمْ وَاَنْوَارِهِمْ کہ دیدہائے ایشان بہ کحل جواہر معرفت مکحل بودہ وبصائر ایشان از انوار حضرت واجب الوجود روشن وبینا گشتہ. فرمودہ اند. ذات پاک حضرت واجب الوجود اَلَّذِيْ لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ بہ عالم وعالمیان ہیچ مناسبت نہ دارد کجا واجب الوجود و کجا حادث۔

از اجزاء تمام عالم - چه عالم علوی و چه عالم سفلی - به نوعے ترکیب داد که وے در ذات خود جام جهان نما و عالم کوچک گردید۔

درجستن جام جم جهان پیمودم
روزے نه نشستم و شبے نغنودم
ز استاد چو وصف جام جم بشنودم
خود جام جهان نمائے جم من بودم

ازین جا است که انسان را خلاصهٔ ممکنات و عالم صغیر گویند۔ در آیهٔ کریمه سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ به این معنی اشارتے رفته۔ علماء اعلام به وضاحت تمام این موضوع را در تالیفات خود بیان فرموده اند فقیر قدرے از کلام شیخ اسماعیل حقی از روح البیان به صورت اصل و ترجمه به اختصار ایراد می نماید۔

هر چه از دلائل قدرت در عالم کبیر است نمودار آن عالم صغیر است که آن جسم انسان می باشد أَيُّهَا الْإِنْسَانُ هَلْ تَزْعُمُ أَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ۔

ظاهراً آن اختران قوام ما
باطن ما گشته قوام سما
پس به صورت عالم اصغر توئی
پس به معنی عالم اکبر توئی

جمیع آنچه مفصلاً در عالم است مجملاً در نشأت انسان است۔ از روئے صورت انسان عالم صغیر است اما از روئے صنعت و قدرت مرتبهٔ انسان بالاتر است و وے عالم کبیر است۔

اے آن که تراست ملک اسکندر و جم
از حرص مباش در پئے نیم درم
عالم همه در تست و لیکن از جهل
پنداشته تو خویش را در عالم

جسم انسان مثل عرش است و نفس مثل کرسی و قلب مثل بیت معمور و لطائف قلبیه مثل جنان و قوائے روحانیه مثل ملائک و دو چشم و دو گوش و دو سوراخ بینی و دو پستان و مخرجین و دهن و ناف این دوازده مثل دوازده بروج و قوت باصره و سامعه و ذائقه و شامه و لامسه و ناطقه و عاقله این هفت مثل کواکب سبعهٔ سیاره۔ ریاست کواکب شمس راست و قمر مستمد از شمس است همچنان ریاست قوی عقل راست و نطق مستمد از عقل است اگر یک سال سه صد و شصت روز دارد جسم انسان همان قدر بند دارد و اگر در ماه سی روز می باشد در دهن همان قدر دندان اند اگر قمر راست هشت و بست منازل اند در دهن بست و هشت مخارج اند۔ گوشت مثل زمین است و استخوان مثل کوه و مغز مثل معادن و شکم مثل سمندر و رودها مثل دریا و رگها مثل انهار و بینی مثل گل و مو مثل نبات و تنفس مثل ریاح۔ و کلام مثل رعد و آواز مثل صاعقه و گریستن مثل باران و خنده مثل سفیدی روز و غم مثل تاریکی شب و خواب مثل مردن و بیداری مثل زندگی و

بہر خویش آن پاک جان را آفرید | بہر او خلق جہان را آفرید
آفرنیش را جز او مقصود نیست | پاک دامن تر از و موجود نیست

دائرۂ امکان
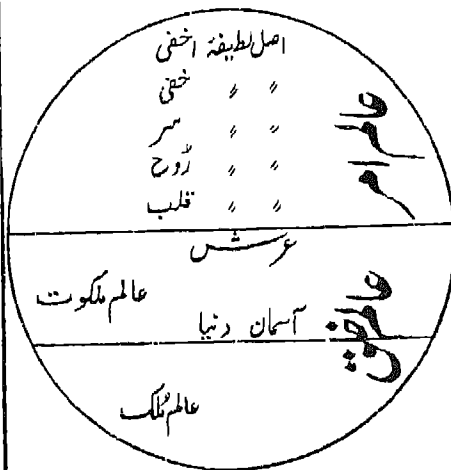
عالم کبیر کہ آن را دائرۂ امکان گویند وعبر بالدائرۃ لتساوی اطرافہا لِأَنَّ الْحَلْقَةَ الْمُفْرَغَةَ لَا يُدْرَى أَيْنَ طَرَفَاهَا۔ دو حصہ دارد۔ و ہر حصّہ مستقل عالم است۔ نصف فوقانی را عالم امر گویند و نصف تحتانی را عالم خلق۔ تسمیۂ اول بہ امر از ان است کہ بہ مجرد حکم و امر پروردگار بہ ظہور آمدہ۔ محتاج بہ مدت و درنگ نہ بودہ۔ اِنَّمَا اَمْرُهٗ اِذَا اَرَادَ شَیْئًا اَنْ يَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ دلالت برین مدعا می کند۔ اصول و حقائق تمام ممکنات و ارواح کل ذی نفس درین عالم قرار دارد و تعلق عالم مثال و عالم ارواح بہ ہمین عالم است۔ و این عالم نور است کہ بالائے عرش مجید واقع است۔ از مقام اصل لطیفۂ قلب شروع شدہ تا آخر مقام اصل لطیفۂ اخفیٰ رسیدہ بہ لامکانیت متحقق می شود۔ و تسمیۂ آخر بہ خلق از ان است کہ تخلیق او وابستہ بہ اسباب و علل گشتہ و تعلق بہ مدت و زمانہ دارد و بہ قانون نشو و ارتقا ظہور یافتہ۔ خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ مشیر بہ این معنی است۔ ایام ستہ کہ در کریمہ ذکر شدہ از کدام قبیل است۔ آیا از قسم ایام معہودۂ این معمورہ است۔ یا از نوع وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ۔ یا از جنس تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ اِلَيْهِ فِيْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ یا ازین ہم کلان تر لَا يَعْلَمُهٗ اِلَّا اللّٰهُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ۔ ذوات و اجسام تمام ممکنات درین عالم قرار دارد عرش۔ کرسی۔ لوح۔ قلم۔ جنت۔ دوزخ۔ کواکب۔ آسمانہا۔ زمینہا۔ ملائک۔ جن۔ انس۔ جمیع حیوانات۔ نباتات۔ جمادات۔ ہوا۔ آب۔ آتش۔ خاک۔ حرارت۔ برودت۔ ہمہ بہ این عالم تعلق دارد

اے برتر از خیال و قیاس و گمان و وہم — وز ہر چہ گفتہ اند و شنیدیم و خواندہ ایم
دفتر تمام گشت و بہ پایان رسید عمر — ما ہمچنان در اوّلِ وصفِ تو ماندہ ایم

او سبحانہ و تعالیٰ بہ کمال استغنا موصوف چنانچہ می فرماید وَاِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ و بندہ عاجز بہ کمال فقر معروف چنانچہ گفتہ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ۔ ہر چہ در عالم ظہور یافتہ کرشمۂ تجلیات اسمار و صفاتِ اوست۔ اگر اسمار و صفات را تجلیات نہ می بود عالم را وجودے نہ می بود۔ تعیّنِ اوّل کہ در ذات احدیت جلت عظمتہ شدہ آن تعیّنِ حُبّی است کَمَا وَرَدَ فِی الْخَبَرِ اِنَّ اللّٰہَ یَقُوْلُ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ و مرکزِ آن تعینِ حُبّی حقیقت جنابِ حبیبِ ربّ العالمین سیّد الانبیار و المرسلین سیّدنا و شفیعنا محمد صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ می باشد کَیْفَ لَا وَقَدْ رَوَی ابْنُ سَعْدٍ عَنْ قَتَادَۃَ مُرْسَلًا اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ کُنْتُ اَوَّلَ النَّبِیِّیْنَ فِی الْخَلْقِ وَاٰخِرَھُمْ فِی الْبَعْثِ۔ وَرِوَایَۃُ اَبِی نُعَیْمٍ فِی الْحِلْیَۃِ کُنْتُ نَبِیًّا وَاٰدَمُ بَیْنَ الرُّوْحِ وَالْجَسَدِ۔ و علامہ قسطلانی و مُلّا علی قاری وغیرہما از اکابر علمار گفتہ اند کہ از احادیثِ صحیحہ این معنی بہ ثبوت رسیدہ کہ حق تعالیٰ بہ محبوب خود خطاب کردہ گفتہ۔ اے حبیبِ من اگر تو نہ می بودی آسمانہا را پیدا نہ کردمے و خدائی خود را بہ ظہور نہ آوردمے۔ وَلَنِعْمَ مَا قَالَہٗ سَیِّدِیْ الْعَطَّارُ قَدَّسَ اللّٰہُ سِرَّہٗ۔

خواجۂ دُنیا و دین گنجِ وفا — صدر و بدرِ ہر دو عالم مُصطفا
آفتابِ شرع و دریائے یقین — نورِ عالم رحمۃً لِلعالمین
جانِ پاکان خاکِ جانِ پاکِ او — جان رہا کن آفرینش خاکِ او
خواجۂ کونین و سُلطانِ ہمہ — آفتابِ جان و ایمانِ ہمہ
صاحبِ معراج و صدرِ کائنات — سایۂ حق خواجۂ خورشید ذات
ہر دو عالم بستہ بر فتراکِ او — عرش و کرسی قبلہ کردہ خاکِ او
پیشوائے این جہان و آن جہان — مُقتدائے آشکارا و نہان
بہترین و بہترینِ انبیار — رہنمائے اصفیا و اولیا
مُہدیِ اسلام و ہادیِ سُبُل — مُفتیِ غیب و امامِ جزو و کل
حق چو دید آن نورِ مطلق در حضور — آفرید از نورِ او صد بحر نور
اصلِ معلومات و موجودات بود — نورِ او مقصودِ مخلوقات بود

باشد یا بالوساطت باشد چہ اصولِ عامۂ خلائق از سببِ فتور و کم ظرفی و قصورِ ہمت تاب تجلیات اسماء و صفات نہ دارد بلکہ اولاً ارتباط بہ ظلال تجلیاتِ صفاتیہ پیدا می کنند۔ و بہ انوار آن ظلال برومند شدہ و قوتِ پرواز پیدا کردہ خود را تا سرادقاتِ تجلیات می رسانند۔ ہرچہ اصول نفوسِ زکیۂ و قدسیۂ حضرات انبیاء و ملائکہ علیہم السلام اند پس لِصَفَاءِ سَرِیْرَتِهَا وَقُوَّةِ جِلَائِهَا وَعُلُوِّ اِسْتِعْدَادِهَا احتیاج بہ مساعدۃ و وساطتِ ظلال نہ دارند بلکہ بالاصالت وابستہ بہ تجلیات اند۔ اِمَّا بِدُوْنِ اِمْتِزَاجِ التَّجَلِّیِ الذَّاتِیِّ وَذٰلِكَ لِلْاَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ وَاِمَّا بِالْاِمْتِزَاجِ وَذٰلِكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ

لطائفِ عشرہ

فرمودہ اند کہ نسخۂ عزیزۂ انسان از اجزائے ہر دو عالم ترکیب یافتہ است۔ وے مرکب از دہ اجزاء است کہ آن را حضرات ما لطائف می نامند پنج از عالم امر کہ آن قلب و روح و سر و خفی و اخفی اند کہ آن باطن انسان است و پنج از عالم خلق کہ آن نفس و باد و آب و آتش و خاک می باشند کہ آن ظاہر انسان است۔ چون حق تعالیٰ جلّ شانہٗ ارادہ فرمود کہ بارِ امانت و حُلّۂ خلافت بہ انسانِ ضعیف البنیان تفویض نماید۔ عناصرِ خمسۂ عالم خلق را بہ اصول آنہا کہ لطائفِ خمسۂ عالم امر اند مُعَزَّز و مُقَوّیٰ فرمود۔ ہر اصل را با فرع خود تعلق و تعشق بخشید و از فوق العرش فرود آوردہ در موضع صدر کہ محل علم و عرفان و جائے شرح و نور ایمان می باشد بہ مقام خاص کہ ہر یکے را بہ آن مقام مناسبتے بود۔

متمکن ساخت۔ چنانچہ لطیفۂ قلب را کہ اصلِ لطیفۂ نفس بودہ زیر پستانِ چپ بہ فاصلۂ دو انگشت قدرے مائل بہ پہلو در مضغہ کہ قلب صنوبرش خوانند

اخفیٰ
خفی
سِر
روح
قلب
صدر

جائے دادند صنوبر بقش برائے آن گویند کہ مانند ثمر صنوبر مقلوب است۔ و لطیفۂ روح را کہ اصل لطیفۂ باد بودہ و مقام او در عالم امر بالاتر از مقام قلب بودہ از اصحاب یمین ساختہ زیر پستانِ راست بہ فاصلۂ دو انگشت قدرے مائل بہ پہلو جائے دادند۔ و لطیفۂ سر را کہ اصل لطیفۂ
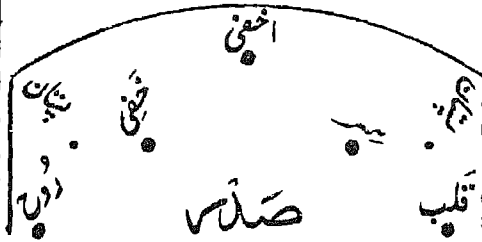
واین را عالم اجسام نیز گویند۔ از سرِ عرش شروع شدہ تا آخر فرش بہ انتہا می رسد۔ و این عالم دو حصہ دارد۔ از اسفل سافلین تا زیرِ آسمان دُنیا۔ عالمِ مُلک است۔ و از سماءِ دُنیا تا انتہائے عرش مجید عالم ملکوت است۔

باید دانست عرش مجید در عالم خلق است وَعَلَیْہِ یَنْتَھِیْ عَالَمُ الْخَلْقِ ومقام اصل لطیفۂ قلب از عالم امر است وَمِنْہُ یَبْتَدِئُ عَالَمُ الْاَمْرِ۔ و فراغے کہ مابین مقام اصل لطیفۂ قلب و عرش مجید است آن برزخ است۔ زیراکہ ہر آن حاجزے کہ مابین دو چیز باشد آن را برزخ گویند۔ چنانچہ زمانے کہ از موت تا نشر است آن را برزخ گویند چہ آن در حیات دنیوی و حیات اُخروی حاجز است۔ در برزخیت آن فراغ کلامے نیست۔ اگرچہ بہ اعتبار بعض وجوہ عرش مجید یا مقام اصل لطیفۂ قلب نیز برزخ معنوی می تواند شد۔ چنانچہ در کلام بعض بزرگواران اطلاق برزخ بر ہر یکے ازین دو شدہ۔ حضرت شیخ عبدالاحد قدس سرہ می نویسند۔ "فوق عرش مجید و تحت اصول دیگر اصل قلب است لہذا قلب را برزخ درمیانِ عالم خلق و امر فرمودہ اند چہ منتہائے خلق عرش مجید است۔ و بہ این وجہ کہ عرش منتہائے عالم خلق است و روئے بہ امر دارد و یرا برزخ گفتہ اند" انتہیٰ۔ فقیر گوید می تواند شد کہ تسمیہ عرش مجید یا مقام اصل قلب بہ برزخ از قبیل تَسْمِیَۃُ الشَّیْءِ بِالْمُتَّصِلِ اَوِالْمُجَاوِرِ باشد لِاَنَّھُمَا عَلٰی طَرَفَیِ الْبَرْزَخِ۔ بعض افراد کہ از تحقیقات حضرات ناواقف اند و بہ کُنہ کلامِ آن بزرگواران نارسیدہ اند عرش مجید را از عالم خلق خارج کردہ از عالم امر قرار دادہ اند۔ و عجب تر آن کہ بعض بے خبران عالم خلق را تمام دائرۂ امکان گفتہ اند و عالم امر را دائرۂ ظلال قرار دادہ اند و دائرۂ تجلیات اسماء و صفات را در مقام دائرۂ ظلال تصور کردہ اند۔ حالانکہ عالم امر از دائرۂ امکان است و دائرۂ ظلال دائرۂ دوم است کہ سیر آن بہ ولایت صغریٰ تعلق دارد و دائرۂ تجلیات اسماء و صفات دائرۂ سوم است کہ سیر آن بہ ولایت کبریٰ تعلق دارد۔ کَمَا سَیَاْتِیْ بَیَانُ ھٰذِہِ الدَّوَائِرِ فِیْ مَابَعْدُ۔

باید دانست ہر چہ کہ از زیرِ فرش تا سرِ عرش در عالم خلق وجود دارد آن را حقیقتے و اصلے در عالم امر لابدی است۔ چونکہ عالم بہ تمام و کمال مظاہر تجلیات اسماء و صفات واجبی است لہذا ہر شئے کہ در عالم بہ ظہور آمدہ است یا خواہد آمد وابستہ است بہ تجلی صفتے از صفات غیر متناہیہ حضرت واجب الوجود تعالیٰ و تقدس۔ خواہ این وابستگی بالاصالت بہ تجلی صفات

وَاَخْفٰی خَاشِعَہ۔

لے فلک راست مُسلّم نے ملک راست حاصل　　آنچہ در تحت سُو یدا ءِ بنی آدم است

چوں لطائف خمسۂ امراز اصل مقام خود دور افتادند و در ہیکل ظلمانی بافروغ خود ہمکنار شدند و بہ سلسلۂ عشق و محبت در پیکرِ انسانی گرفتار ماندند۔ نورانیّت و لمعانیّتِ خود را در باختہ بہ رنگ لطائف خلق بے نور گشتند۔ مثنوی۔

پایۂ آخر آدم است و آدمی　　گشت محروم از مقام بندگی

گرنہ گردد باز مسکین زین سفر　　نیست از وے ہیچ کس محروم تر

این لطائف خمسۂ منورہ فی الحقیقت از درجاتِ ولایت پنج درجات اند کہ ہر درجہ راہ موصل است بہ حضرت ذات عَلیّہ تعالت و تقدست۔ چون کہ ارشادِ عباد بہ مسالک ہدی و رشاد منوط بہ ذات حضرات انبیا و رسل علیہم السّلام است۔ ہمان راہ راہِ ہدی است کہ مختار و مسلوک ایشان بودہ و این لطائف خمسہ آن پنج طرق اند کہ انبیاء اولوالعزم از آن مَسالک در مقام ولایت بہ مقصود رسیدہ اند مَسلکِ اول لطیفۂ قلب است و آن اول مقام است از عالمِ امر و اقرب است بہ عالمِ خلق تعلق و ارتباط این لطیفہ بہ تجلی صفت تکوین است کہ آن صفتِ اضافیہ حق تعالیٰ است و آن صفت فعل و خلق و تخلیق و ایجاد و احداث و اختراع می باشد۔ ایجادِ ممکنات بہ این صفت متعلق است۔ از این جا است کہ مقام اصل لطیفۂ قلب را قلب کبیر و حقیقتِ جامعۂ انسانی گویند۔ این لطیفۂ شریفہ برائے لطائف دیگر از عالم امر بہ منزلۂ بُنیہ و تکیہ است و مدار کار لطائف امر بر تجلیہ و تصفیۂ این لطیفۂ جامعہ است۔ و مقام این لطیفۂ شریفہ در جسدِ انسانی در قلبِ صنوبری واقع شدہ است کہ صلاح و فساد جسد مربوط بر صلاح و فساد وے است۔ فَقَدْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ کَمَا رَوَاہُ ابْنُ مَاجَۃَ اَلَا وَاِنَّ فِی الْجَسَدِ مُضْغَۃً اِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ کُلُّہٗ اَلَا وَھِیَ الْقَلْبُ۔ در لطائفِ عالمِ خلق لطیفۂ نفس را تعلق و ارتباط بہ اصل لطیفۂ قلب است کَمَا ذُکِرَ تْ مِنْ قَبْلُ۔ لذا لطیفۂ نفس برائے لطائفِ دیگر از خلق بہ منزلۂ لُب و رُب است۔ از این جا است کہ صاحبزادگان حضرت مجدد قدس اللہ اسرارہم بعد از تصفیۂ قلب بہ تزکیۂ نفس می پرداختند و می فرمودند کہ تصفیۂ لطائف دیگر در ضمن این دو لطیفۂ رئیسیہ حاصل می شود۔ امّا طریقۂ حضرت مجدد قدس سرہ سیر تفصیلی بودہ کہ

آب بوده و مقام او در عالم امر بالاتر از روح بوده به محاذات پستانِ چپ درمیان قلب و وسطِ سینه جائے دادند۔ و لطیفۂ خفی را که اصل لطیفۂ آتش بوده و مقام او در عالم امر بالاتر از سر بوده از اصحاب یمین ساخته به محاذاتِ پستان راست درمیان روح و وسطِ سینه جائے دادند و لطیفۂ اخفیٰ را که اصل لطیفۂ خاک بوده و مقام او در عالم امر بالاتر از خفی بوده و احسن و اجمل لطائف امر و اقرب به حضرت اطلاق می باشد در وسط سینه که مرکز است و مناسبتِ تام به حضرت اجمال دارد جائے دادند۔ این لطائف خمسه چون فروع خود را معین و مددگار شدند و در صدر قرار گرفتند پایۂ انسان از جمیع مخلوقات بلند شد. و در عالم کبیر عالم اکبر ظهور یافت۔

هردو عالم قیمتِ خود گفته ئی نرخ بالا کن که ارزانی هنوز

فرموده اند لطائف عالم امر انوار مجرده بوده اند۔ هر یکے را نورے است علیحده۔ نور قلب زرد است و نور روح سرخ و نور سر سفید و نور خفی سیاه و نور اخفیٰ سبز۔ چون انسان مورد انوار و موضع اسرار گردید حُلۂ خلافت بر تن وے بیار است و تاج علم و دانش بر مفرق وے زیب داد. و به اوصاف خداوندی متصف گشت و بار امانت را متحمل شده ظِلُّ اللّٰهِ فِي الْأَرْضِيْنَ وَخَلِيْفَةُ اللّٰهِ فِي الْعَالَمِيْنَ قرار یافت۔

چون مرتبه هیئت وحدانی لطائف عشره در علم و فضل و قوت و کمال از سکانِ عالم بالا بلند شد ایشان از گفتهٔ خود أَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُّفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ خجالت کشیده سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا گفته پیش وے سر به سجده نهاده اعتراف فضل و شرف وے کردند۔ این است اصل انسان و این است حقیقت مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ و این است بیان إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلٰى صُوْرَتِهٖ۔ پیر هرات حضرت عبد الله انصاری قدس سره می فرمایند وحدت صفت ذات با کمال اوست. و قدرت دلیل عظمت و جلال اوست. خواست که قدرت خود بیند عالم آفرید و خواست که خود را بیند آدم آفرید۔

خواست تا جلوه دهد صورت خود را معشوق خیمه بر معرکهٔ آب و گلِ آدم زد

وَهٰذَا هُوَ مَحَلُّ التَّذْكِيْرِ وَالْعِبْرَةِ فِي الْآيَةِ الْكَرِيْمَةِ وَفِيْ أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُوْنَ أَيْ أَفَلَا تُبْصِرُوْنَ بِبَصَائِرِكُمُ الْآيَاتِ الْعَظِيْمَةَ وَالْأَسْرَارَ اللَّطِيْفَةَ وَالْأَنْوَارَ الْعَجِيْبَةَ وَاللَّطَائِفَ الشَّرِيْفَةَ الْمُسْتَكِنَّةَ فِيْ صُدُوْرِكُمُ الْمُوْدَعَةَ فِيْ نُفُوْسِكُمْ فَهَلْ مِنْ مُّسْتَمِعٍ وَهَلْ مِنْ قَلْبٍ ذَاكِرٍ وَرُوْحٍ شَائِقٍ وَسِرٍّ تَائِقٍ وَخَفِيٍّ خَاضِعٍ

اختلاف مشارب وتعدد مسالک از برائے تیسیر است بر عباد لِاخْتِلَافِ الْعَزَائِمِ وَالْقُوَی الْکَامِنَةِ فِی الْعِبَادِ۔ واین رحمت بے غایت پروردگار است لِکُلٍّ جَعَلْنَا مِنْکُمْ شِرْعَةً وَّمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَکُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً وَّلٰکِنْ لِّیَبْلُوَکُمْ فِیْ مَا اٰتٰکُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَیْرَاتِ۔

باید دانست کہ برائے وصول بہ مقصود ہر یکے ازین طرق خمسہ وافی وکافی است۔ اگرچہ در فضل وشرف وتفاوت درجات متفاوت اند تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰی بَعْضٍ مِنْهُمْ مَّنْ کَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ۔ ہر چند کہ بہ لامکانیت قریب تر در شرف بالاتر کسانے کہ دو مراتب یافتہ اند از اصحاب یک امتیاز دارند وہمچنان اصحاب سہ از اصحاب دو۔ واصحاب چہار از اصحاب سہ۔ واصحاب پنج از اصحاب چہار۔ وتعیین مراتب وتخصیص مشارب امر موہبتی است۔ کسب را دران اختیار نیست اللّٰہم اِلّا بہ قسر شدید وکشش زائد از پیر کامل۔ ع این کار دولت است کنون تا کرا رسد۔ این طرق ومراتب خمسہ بہ منزلت ابواب ثمانیۂ بہشت برین اند کہ ہر باب برائے دخول بہ حضیرۂ رضا وادرج قبول کافی ووافی است۔ ہر باب مخصوص بہ گروہے باشد۔ وکسانے باشند کہ استحقاق دو باب داشتہ باشند۔ وکسانے از سہ وکسانے ازین بیش تا آن کہ کسانے باشند کہ از ابواب ثمانیہ برائے ایشان صدائے خوش آمدید وکلمات ترحیب اَهْلًا وَّسَهْلًا وَّمَرْحَبًا بلند خواہد شد سردار دو جہان سید انس وجان صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند مَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الصَّلٰوةِ دُعِیَ مِنْ بَابِ الصَّلٰوةِ وَمَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الْجِهَادِ دُعِیَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ وَمَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِیَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ وَمَنْ کَانَ مِنْ اَهْلِ الصِّیَامِ دُعِیَ مِنْ بَابِ الرَّیَّانِ فَقَالَ اَبُوْ بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَا عَلٰی اَحَدٍ یُّدْعٰی مِنْ تِلْکَ الْاَبْوَابِ مِنْ ضَرُوْرَةٍ فَهَلْ یُدْعٰی اَحَدٌ مِّنْ تِلْکَ الْاَبْوَابِ کُلِّهَا فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ نَعَمْ وَاَرْجُوْ اَنْ تَکُوْنَ مِنْهُمْ یَا اَبَا بَکْرٍ انتہی وَاللّٰهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ یَّشَاءُ۔

وباید دانست آنچہ حضرات ما قدس اللہ اسرارہم وافاض علینا من برکاتہم ولایت لطائف خمسہ را بہ حضرات انبیاء اولو العزم منسوب می فرمایند معنیش آن است۔ قربے کہ سالک را در ہر یک لطائف خمسہ حاصل می شود آن تابع وبہ منزلۂ ظل آن قرب است کہ انبیاء علیہم السلام را در مقام

به تزکیهٔ جمیع لطائف می پرداختند. وصول حضرت آدم علیه السّلام از راه این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر قدم حضرت ایشان علیه السّلام می گویند چه اوّل سالک برین راه حضرت ایشان بوده اند. کسے که وصول او به جناب قدس ازین راه شود او را آدمی المشرب گویند او را استعداد سیر یک درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک دوم. لطیفهٔ رُوح است که تعلق و ارتباط به تجلی صفات ثبوتیهٔ الٰهیه دارد ۔ ولنسبت به صفت تکوین که صفت اضافیه می باشد یک گام به حضرت ذات تعالت وتقدست قریب تر است و وصول حضرت نوح و حضرت ابراهیم علیهما السلام از راه این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر اقدام حضرات ایشان می گویند کسے که وصول او ازین راه شود او را ابراهیمی المشرب گویند او را استعداد حصُول دو درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک سوم لطیفهٔ سر است که تعلق و ارتباط به تجلی شیونات ذاتیهٔ الٰهیه دارد. ولنسبت به صفات ثبوتیه یک گام به حضرت ذات قریب تر است. وصولِ حضرت موسیٰ علیه السلام از راه این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر قدم حضرت ایشان می گویند کسے که وصول او ازین راه شود او را موسوی المشرب گویند. او را استعداد حصول سه درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک چهارم لطیفهٔ خفی است که تعلق و ارتباط به تجلی صفات سلبیّهٔ تنزیهیه دارد ولنسبت به شیونات ذاتیه یک گام به حضرت ذات قریب تر است وصولِ حضرت عیسیٰ علیه السلام از راهِ این لطیفهٔ شریفه شده است ازین جهت این لطیفه را زیر قدمِ حضرت ایشان می گویند۔ کسے که وصول او ازین راه شود او را عیسوی المشرب گویند او را استعداد حصول چهار درجه از درجات پنجگانهٔ ولایت می باشد۔

مسلک پنجم لطیفهٔ اخفیٰ است که تعلق و ارتباط به تجلی شانِ جامع دارد که مثل برزخ است درمیانِ مرتبهٔ تنزیهیّه و احدیّتِ مجرّده. این لطیفهٔ شریفه که احسن و اجملِ لطائف و اقرب به حضرت اطلاق است در وسطِ سینه که مناسبتِ تام به حضرتِ اجمال دارد جائے دارد. وصول حضرت خاتم الأنبیاء والمرسلین محبوب رب العالمین سیدنا و شفیعنا محمد صلی الله علیه وسلم از راه این لطیفهٔ شریفه شده است. کسے که وصول او ازین راه شود او را محمدی المشرب گویند۔ او را استعداد تمام مراتب پنجگانهٔ ولایت می باشد۔ ذَالِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ۔

واقع است کہ پنجگانۂ عالم امر را بہ ترتیب طے نمودہ۔ در اصولِ اینہا و باز در اصولِ اصول ہمیں ترتیب را مرعی داشتہ کار را بہ انجام می رسانند۔ بہ خلافِ اصحابِ ولایات دیگر کہ گویا از ہر درجہ نقبے کندہ خود را تا بہ مطلوب می رسانند۔ شک نیست کہ افعال و صفات و شیونات و تنزیہات از ذات او تعالیٰ و تقدس منفک نیست اگر انفکاک است در ظلال است۔ پس در اں موطن واصلانِ افعال و صفات و شیونات و تنزیہات را نیز نصیبے از تجلیات ذات بے چوں تعالیٰ و تقدس حاصل خواہد شد اگرچہ صاحب اخفیٰ را در علو و سفل امتیازے حاصل است۔

باید دانست کہ بعثت انبیاء علیہم السلام بہ عالم خلق است و دعوت ایشاں مقصور بر عالم خلق ساختہ اند۔ لہٰذا مکلّف اجزائے خلق اند کہ قالب است۔ تنعماتِ بہشت و آلام دوزخ و دولتِ دیدار و بے دولتی حرماں ہمہ وابستہ بہ خلق است امر را بہ آں تعلق نیست تعلق فرائض و واجبات و سنن بہ قالب و اجزائے خلق است۔ نصیب اجزائے عالم امر از اعمال نافلہ است۔

باید دانست سیر سالک در دائرۂ امکان و در دائرۂ ظلال کہ آں را ولایت صغریٰ گویند سیر الی اللہ می باشد و از اصل مبدأ تعین اعنی از دائرۂ ولایت کبریٰ از تجلیاتِ اسماء و صفات تا تجلیاتِ ذات و حضرت احدیتِ مجردہ سیر سالک را سیر فی اللہ گویند و چوں ازاں جا رجوع واقع شود آں را سیر عن اللہ گویند۔

و باید دانست کہ معنی وصول از راہ یکے از لطائف خمسہ مبارکہ آں است کہ ورود فیض براں لطیفہ شریفہ بیشتر می باشد لذتے و حلاوتے و طمانینتے کہ در آں لطیفہ شریفہ می باشد ازاں گونہ احوالِ خصوصی در لطائف دیگر نہ می یابد۔ و معنی تہذیب لطائف شریفہ آں است۔ کہ لطائف بہ کیفیات و احوال ماسبق برسند و نور انبیت خود را دریابند و کارخانہ باطن از سر نو تازہ و روشن گردد۔ ابتدا از لطیفۂ قلب می شود۔ چوں لطیفہ اصل خود را بہ یاد می آرد۔ آتش شوق و برادر می گیرد۔ قصدِ طیراں بہ اصل مقام خود می نماید تا بہ اصل خود بپیوندد۔ از غایت شوق شعلۂ رو می نماید کہ آں را حضرات ما فتح باب می گویند رفتہ رفتہ ایں شعلہ قوی تر و بلند تر می شود تا آں کہ از قفسِ عنصری می بر آید۔ و ہمیں معنی مراد است آنکہ گویند لطیفہ از قالب بر آمد۔ آں زماں از لطیفہ تا اصلِ مقامِ او کہ بالائے عرش بریں است راہے کشادہ از نور ظاہر می گردد و بعضے افراد منارۂ از نور معلوم می کنند تا بہ اصل خود می پیوندد۔ و معلوم باد کہ از وقت بر آمدنِ لطائف از قالب و تا وصول آنہا بہ اصول خود و قیام نمودن آنہا در اں

ولایت حاصل شده است مقامِ نبوتِ آن سروران را شانِ دیگر است که در ازار آن علوم و معارف
ولایت ہیچ مناسبت نه دارد۔ حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ در مکتوبے نوشته اند۔ زیرِ قدم
بودنِ لطیفہ یکے از انبیاء علیهم السلام به آن معنی است که صفتے از صفات حقیقتاً مُربیِ آن نبی است
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و آن صفت جزئیاتِ بسیار دارد که یک جزئی آن مُربیِ سالک است الخ
تشریح این کلام به نہجے است که حق تعالیٰ جلّ مجدہٗ را غنایِ ذاتی مسلم است۔ او تعالیٰ و تقدس
به عالم و عالمیان ہیچ مناسبت نه دارد ہرچه به ظهور رسیده کرشمہ تجلیاتِ اسماء و صفاتِ آن
بے نیاز است که به واسطۂ آن ہر آن و ہر جا تازہ فتوحات و فیوضات به تمام کائنات می رسد۔ چُون
عالم بتمامہ مِنْ اَوَّلِهٖ اِلٰی آخِرِهٖ مظہرِ اسماء و صفاتِ واجبی است لہٰذا ہر فرد از افرادِ انسان لاَ
مُحَالَۃ مظہرِ صفتے است از صفاتِ غیر متناہیۂ او تعالیٰ و تقدس۔ و ہر صفت به رنگ کلی است که
جُزئیاتِ کثیرۂ غیر متناہیه دارد چه ہر صفت را تجلیاتِ بے شمار است و ہر تجلی را ظلالِ بے اندازہ
و ہر ظل را نقاطِ بے حد و بے پایان۔ تعلق و ارتباطِ حضرات انبیاء علیهم السلام به کلیات است و
تربیت ایشان به آنها شده۔ و تعلق و ارتباطِ سائر ناس به ظلال و نقاطِ ظلال است که به منزلۂ
جُزئیات می باشند و تربیت ایشان از آن جزئیات شده۔ صفتِ تکوین که منشاء صدورِ افعال است
رَبِ حضرت آدم است علیه السلام تربیتِ ایشان به این صفت شده کسے که تربیتِ او از
جُزئیاتِ این صفت شده آں جزئی مبدأ التعینِ اوست و او را آدمی المشرب گویند ولایت او زیرِ
قدم حضرت آدم است علیه السلام و وصولِ او از لطیفۂ قلب است۔ و تربیتِ حضرت نوح و
حضرت ابراہیم علیهما السلام از صفاتِ ثبوتیه است خصوصًا از صفتِ علم که اجمعِ صفاتِ ذاتیه
است۔ و تربیتِ حضرت موسیٰ علیه السلام از شیونات ذاتیه است و شان الکلام ربِ ایشان است
و تربیت حضرت عیسیٰ علیه السلام صفاتِ سلبیه است که موطنِ تقدیس و تنزیه است۔ و تربیت
حضرت خاتم الرسل علیه و علیهم الصلوات والتسلیمات از جامع صفات و شیونات و تقدیسات و
تنزیہات است که مرکزِ دائرۂ این کمالات است و در مرتبۂ صفات و شیونات تعبیر از آن به
شانِ العلم مناسب است که این شانِ عظیم الشان جامعِ جمیع کمالات است۔ کسانیکه از
جُزئیاتِ این مقامات تربیت یافته اند آن جزئیات مبادیِ تعیناتِ ایشان است و
مشاربِ ایشان ابراہیمی یا موسوی یا عیسوی یا محمدی می باشد۔ سیرِ محمدی المشرب به ترتیب
از قلب به رُوح و از روح به سر و از سر به خفی و از خفی به اخفیٰ به حضرتِ اَحَدیت بر شاہ راہِ مستقیم

وَالسَّلَامُ إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَىٰ قَلْبِيْ عُرُوضُ غَيْنٍ بر مضغه است نه بر حقیقت جامعه که او به کلیه از غین بر آمده است و در احادیث دیگر آمده از تقلب قلب کما قال عَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَیْنَ إِصْبَعَیْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ۔ الحدیث وَ قَالَ صَلَّی اللهُ تَعَالیٰ عَلَیْهِ وَآلِهٖ وَسَلَّمَ۔ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ کَرِیْشَةٍ فِیْ أَرْضٍ فَلَاةٍ۔ الحدیث وَقَالَ عَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْ قَلْبِیْ عَلیٰ طَاعَتِكَ ۔ وَالتَّقَلُّبُ وَعَدَمُ الثَّبَاتِ ثَابِتَةٌ لِهٰذِهِ الْمُضْغَةِ لِأَنَّ الْحَقِیْقَةَ الْجَامِعَةَ لَا تَقَلُّبَ لَهَا أَصْلًا بَلْ هِیَ مُطْمَئِنَّةٌ رَاسِخَةٌ عَلَی الْاِطْمِیْنَانِ ۔ وَالْخَلِیْلُ عَلیٰ نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ إِنَّمَا طَلَبَ اِطْمِیْنَانَ الْقَلْبِ أَرَادَ بِهِ الْمُضْغَةَ لَا غَیْرُ لِأَنَّ قَلْبَهُ الْحَقِیْقِیَّ قَدْ کَانَ مُطْمَئِنًّا بِلَا رَیْبٍ بَلْ نَفْسُهُ أَیْضًا کَانَتْ مُطْمَئِنَّةً بِسِیَاسَةِ قَلْبِهِ الْحَقِیْقِیِّ ۔ قَالَ صَاحِبُ الْعَوَارِفِ قُدِّسَ سِرُّهُ إِنَّ الْإِلْهَامَ صِفَةُ النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّةِ الَّتِیْ عَرَجَتْ فِیْ مَقَامِ الْقَلْبِ وَإِنَّ التَّلْوِیْنَاتِ وَالتَّقْلِیْبَاتِ حِیْنَئِذٍ تَکُوْنُ صِفَاتُ النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّةِ وَهُوَ کَمَا تَرٰی مُخَالِفٌ لِلْأَحَادِیْثِ الْمَذْکُوْرَةِ وَلَوْ تَیَسَّرَ الْعُرُوْجُ مِنْ هٰذَا الْمَقَامِ الَّذِیْ أَخْبَرَ الشَّیْخُ عَنْهُ تَعْلَمُ الْأَمْرَ کَمَا هُوَ عَلَیْهِ وَلَاحَ صِدْقُ مَا أَخْبَرْتُ بِهٖ وَطَابَقَ الْکَشْفُ وَالْإِلْهَامُ بِالْأَخْبَارَاتِ النَّبَوِیَّةِ عَلیٰ صَاحِبِهَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وَالتَّحِیَّةُ ۔ وَلَقَدْ تَعْلَمُ أَنَّ مَا أَخْبَرْتُ بِهٖ مِنْ خِلَافَةِ الْمُضْغَةِ وَوُرُوْدِ الْإِلْهَامِ عَلَیْهَا وَصَیْرُوْرَتِهَا صَاحِبَ أَحْوَالٍ وَتَلْوِیْنَاتٍ مِمَّا کَبُرَ عَلَی الْمُتَعَصِّبِیْنَ الْجَاهِلِیْنَ الْقَاصِرِیْنَ عَنْ حَقِیْقَةِ الْأَمْرِ وَثَقُلَ عَلَیْهِمْ فَمَاذَا یَقُوْلُوْنَ فِی الْأَخْبَارِ النَّبَوِیَّةِ عَلَیْهِ وَعَلیٰ آلِهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ حَیْثُ قَالَ إِنَّ فِیْ جَسَدِ بَنِیْ آدَمَ لَمُضْغَةً إِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ کُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ أَلَا وَهِیَ الْقَلْبُ جَعَلَ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ الْمُضْغَةَ هِیَ الْقَلْبُ عَلیٰ سَبِیْلِ الْمُبَالَغَةِ وَنَاطَ صَلَاحَ الْجَسَدِ وَفَسَادَهُ بِصَلَاحِهَا وَفَسَادِهَا فَیَجُوْزُ لِهٰذِهِ الْمُضْغَةِ مَا یَجُوْزُ لِلْقَلْبِ الْحَقِیْقِیِّ وَإِنْ کَانَ عَلیٰ سَبِیْلِ النِّیَابَةِ وَالْخِلَافَةِ ۔ و نوشته اند چون لطائف ستّه بعد از مفارقت از قالب وصول به مقام قدس و تلون به صبغ آن اگر به قالب باز رجوع نمایند تعلق پیدا کنند سوائے حیّتی و حکم قالب گیرند و بعد از امتزاج باز یک قسم فنائے پیدا کنند و حکم میّت بگیرند درین وقت به تجلی خاص متجلی گردند و از سر حیات پیدا کنند و به مقام

مواطن سالک انوارِ لطائف را بیرونِ سینۂ خود مشاہدہ می کند۔ و ایں الحضرات ما سیرِ آفاقی گویند چوں لطائف به اصول خود می رسند و دراں مواطن قیام می نمایند سیرِ انفسی شروع می شود۔ آں زماں سالک ہر چہ می بیند من الانوار و الاسرار۔ درونِ سینۂ خود می بیند و به سرِّ کریمۂ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ می رسد۔

حضرت مجدد قدس سرہٗ می نویسند قلب از عالم امر است او را به عالم خلق تعلّق و تعشق داده به عالم خلق فرود آورده اند و به مضغۂ که در جانب چپ است تعلق خاص بخشیده اند در رنگِ آں که بادشاہ را به کنّاس تعشق پیدا می شود و به سبب آں در منزلِ کنّاس نزول نماید و رُوح که الطف از قلب است از اصحابِ یمین است و لطائف ثلاثه که فوق لطیفۂ رُوح اند به شرفِ خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا مشرف اند ہر چند لطیف تر به وسط مناسب تر اِلَّا أَنَّ السِّرَّ وَالْخَفِيَّ عَلَى طَرَفٍ فِي الْأَخْفَىٰ أَحَدُهُمَا عَلَى الْيَمِينِ وَالْآخَرُ عَلَى الشِّمَالِ و نفس مجاور حواس است تعلق به دماغ دارد و ترقی قلب منوط است به وصولِ او در مقام رُوح و به مقام مافوق روح و ہمچنیں ترقی رُوح و مافوقِ او مربوط است به وصول آنہا به مقامات فوقانی لیکن ایں وصول در ابتدا به طریقِ احوال است و در انتہا به طریقِ مقام و ترقی نفس به رسیدنِ اوست در مقام قلب به طریقِ احوال در ابتدا و به طریقِ مقام در انتہا و در آخر کار ایں لطائف ستہ به مقام اخفیٰ می رسند و ہمہ به اتفاق قصدِ طیراں به عالمِ قدس می نمایند و لطیفۂ قالب را خالی و تہی می گزارند امّا ایں طیراں نیز در ابتدا به طریقِ احوال است و در انتہا به طریقِ مقام وَحِينَئِذٍ يَحْصُلُ الْفَنَاءُ و موتے که بعضے از موت گفته اند از ایں جدائی لطائفِ ستہ است از لطیفۂ قالب۔ و می نویسند۔ لازم نیست که جمیع لطائف در مقامے جمع شوند و از انجا طیراں نمایند۔ گاہ باشد که قلب و رُوح ہر دو به اتفاق این کار کنند و گاہے ہر سه و گاہے ہر چہار و آنچه اوّل مذکور شد اتم و اکمل است و مخصوص به ولایت محمدی علیه و آله الصلوات و التسلیمات و ماعدائے او قسمے از اقسام ولایت است۔ و نوشته اند۔ بعد از مفارقت لطائفِ ستہ و عروج آنہا در عالم امر ہر آئینه خلیفۂ آنہا دریں عالم ہمیں بدن خواہد ماند و کار ہمه آنہا خواہد کرد بعد ازیں اگر الہام است بر ہمیں مضغه است که خلیفۂ حقیقتِ جامعۂ قلبیه است۔ و آنچه در حدیثِ نبوی علیه الصلوٰت و السلام آمده است مَنْ أَخْلَصَ لِلّٰهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ مراد ازیں قلب وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ أَعْلَمُ ہمیں مضغه است و در احادیث دیگر ایں مراد متعین است كَمَا قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ

علیهم الصّلوات والتسلیمات می فرماید وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وکفار ظاهربین می
گفتند مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ۔ پس هرکه نظر او بر ظاهر اهل الله
افتاد محروم گشت و خسرانِ دُنیا و آخرت نقدِ وقتِ او آمد۔ همیں ظاهربینی ابوجهل و ابولهب را از
دولت اسلام محروم ساخت و در خسرانِ ابدی انداخت۔ سعادتمند آن است که نظر او از ظاهربینی
اهل الله کوتاه گشت و حدّتِ نظر او به صفاتِ باطنهٔ ایں بزرگواراں نفوذ کرد و بر باطن مقصور گشت۔
فَهُمْ كَنِيلِ مِصْرَ بَلَاءٌ لِلْمَحْجُوبِينَ وَمَاءٌ لِلْمَحْبُوبِينَ عجب کارے است۔ صفات بشریه
آں قدر که در اهل الله ظاهر می گردد۔ در سائر مردم ظاهر نیست و جهش آن است که ظلمت و کدورت
در محل هموار و مُصفّا اگرچه اندک باشد بیشتر هویدا می گردد و از آں چه در محل ناهموار و غیر مُصفّا اگرچه
بیشتر باشد لیکن ظلمت صفات بشریت در عوام در کلیّت سرایت می کند و در قالب و قلب و روح
می دود۔ و در خواص ایں ظلمت مقصور بر قالب و نفس است و در اخص خواص نفس نیز ازیں ظلمت
مبری است مقصور بر قالب است و بس۔ و ایضاً ایں ظلمت در عوام موجب نقصان و خسارت است
و در خواص موجب کمال و نضارت۔ همیں ظلمتِ خواص است که ظلمتهائے عوام را زائل می گرداند
قلبهائے ایشاں را تصفیه می بخشد و نفسها را تزکیه می دهد۔ اگر ایں ظلمت نه می بود خواص را به عوام
هیچ مناسبت نه می گشود و راهِ افاده و استفاده مسدود می نمود۔ و ایں ظلمت در خواص آں قدر نه
می ایستد که مکدر سازد بلکه ندامت و استغفار که در قفائے او دست دهد چندیں ظلمت و کدورتِ
دیگر را هم زَدَایَدْ (صاف و روشن کند) و ترقیات می فرماید۔ همیں ظلمت است که در ملائک مفقود
است و به سببِ آں راه ترقی مسدود۔ اسم ظلمت بر وے از قبیل مدح بما یشبه الذم است۔
عوام کالانعام صفات بشریتِ اهل الله را در رنگِ صفات بشریتِ خود می دانند و محروم و
مخذول می مانند۔ قیاس غائب بر شاهد فاسد است۔ هر مقام را خصوصیات علیحده است و هر محل را
لوازم جدا۔ و نوشته اند حضرت حق سبحانه و تعالیٰ اولیاء الله را بر نهجے مستور ساخته است که ظاهر
ایشاں از کمالاتِ باطنِ ایشاں خبر نه دارد و کیف ماعدائے ایشاں۔ باطن ایشاں را نسبتے که به مرتبه
بیچونی و بیچگونی حاصل گشته است نیز بیچون است و باطن ایشاں چوں عالم امر است نیز نصیبے از
بیچونی دارد و ظاهر که سراسر چون است حقیقتِ آں را چه دریابد بلکه نزدیک است از نفس
حصولِ آں نسبت انکار نماید لِغَايَةِ الْجَهْلِ وَعَدَمِ الْمُنَاسَبَةِ و تواند بود که نفس حصول نسبت
را دانداما نه داند که مُتعلّقِ آں کیست بلکه بسا است که نفی متعلّقِ حقیقی او نماید وَكُلُّ ذٰلِكَ

بقا باللہ متحقق شوند و متحلی بہ اخلاق اللہ گردند۔ دریں وقت اگر آں خلعت را بخشیدہ بہ عالم باز گردانند مرتبہ از ذنوبہ تدلّی خواہد انجامید و مقدمۂ تکمیل پیدا خواہد شد۔ و اگر بہ عالم باز نہ گردانند و تدلّی بعد دنو حاصل نہ شود از اولیائے عزلت خواہد بود و تربیت طالباں و تکمیل ناقصاں از دست و نخواہد آمد۔ این است حدیث بدایت و نہایت بہ طریق رمز و اشارت۔ امّا فہمیدن آں بہ غیر قطع منازل محال است۔ و نوشتہ اند۔ باید دانست کہ ایں رجوع و اصل کہ بہ کلیت واقع شود از اکمل مقامات دعوت است۔ ایں غفلت سبب حضور جمع کثیر است۔ غافلاں ازیں غفلت غافل اند و حاضراں ازیں رجعت جاہل۔ ایں مقام از قبیل مدح بما یشبہ الذم است۔ فہم ہر کوتہ اندیش اینجا نہ رسد اگر کمالات ایں غفلت را بیاں کنم ہرگز کسے آرزوئے حضور نہ کند۔ ایں آں غفلت است کہ خواص بشر را بر خواص ملک فضیلت بخشید۔ ایں آں غفلت است کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم را رحمت عالمیاں گردانید۔ ایں آں غفلت است کہ از ولایت بہ نبوت می رساند۔ ایں آں غفلت است کہ از نبوت بہ رسالت می رساند۔ ایں آں غفلت است کہ اولیائے عشرت را بر اولیائے عزلت مزیت می بخشد۔ ایں آں غفلت است کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم را بر صدیق اکبر سبقت می دہد بَعْدَ مَا کَانَا کَاذُنَیْ فَرَسٍ۔ ایں آں غفلت است کہ صحو را بر سکر ترجیح می نماید۔ ایں آں غفلت است کہ نبوت را بر ولایت افضل می گرداند عَلٰی رَغْمِ اَنْفِ الْقَاصِرِیْنَ۔ ایں آں غفلت است کہ بہ سبب آں قطب ارشاد از قطب ابدال افضلیت پیدا می کند۔ ایں آں غفلت است کہ صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ آرزوئے آں می نماید آں جا کہ می فرماید یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ سَہْوَ مُحَمَّدٍ ایں آں غفلت است کہ حضور کمینہ خادم اوست۔ ایں آں غفلت است کہ وصول مقدمۂ حصول اوست۔ ایں آں غفلت است کہ بہ صورت تنزل است و بہ حقیقت ترقّی۔ ایں آں غفلت است کہ خواص را بہ عوام مشتبہ می سازد۔ و قباب کمالات ایشاں می گردد۔ گر بگویم شرح ایں بے حد شود۔ و نوشتہ اند۔ قباب اولیاء اللہ صفات بشریت ایشان است۔ بہ ہر چہ سائر مردم محتاج اند ایں بزرگواراں نیز محتاج اند۔ ولایت ایشاں را از احتیاج نہ می برآرد۔ و غضب ایشاں نیز در رنگ غضب سائر مردم است۔ ہرگاہ سید انبیاء علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات فرماید اَغْضَبُ کَمَا یَغْضَبُ الْبَشَرُ بہ اولیاء چہ رسد۔ ہمچنین ایں بزرگواراں در اکل و شرب و معاشرت با اہل و عیال و موانست با ایشاں، با سائر ناس شریک اند۔ تعلقات شتّٰی از لوازم بشریت است از خواص و عوام زائل نہ می گردد حق سبحانہ در شان انبیاء

رفتند تا آں کہ آفتاب کمال بر چرخ ہدایت ظہور نمود۔ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی شیخ احمد فاروقی
سرہندی قدس اللہ سرہ آں راہِ عظیم المرتبت را شاہراہ کثیر المنفعت ساختہ و الی اقصی الغایات
رسانیدہ عالمے را منور ساختند۔ فجزاھم اللہ سبحانہ و تعالیٰ عن الاسلام والمسلمین
خیرًا۔ ایں بزرگواراں برائے وصول الی اقصی الغایات چند ضوابط و قواعد نہادہ اند تا سالک براں
کاربند شدہ شاہراہ محبت را قطع نماید۔ لہٰذا فقیر اوّلاً آں اصول و کلمات مبارکہ را بیاں می نماید و باز
کیفیت سلوک و مدارج آں را بیاں خواہد کرد۔ وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت۔

در قافلہ کہ اوست دانم نہ رسم   ایں بس کہ رسد ز دور بانگِ جرسم

بیانِ دہ اصول کہ بہ مقامات عشرہ موسوم اند

فرمودہ اند کہ قطع منازلِ سلوک عبارت از طے مقامات عشرہ است۔ کہ بنائے سلوک براں
گزاشتہ شدہ۔ اوّل آں مقام توبہ و انابت است۔ دوم عزلت و ریاضت سوم ورع و تقوی،
چہارم طاعت و ملازمتِ ذکر پنجم زہد و قناعت ششم توجہ و رجاہ ہفتم صبر و تسلیم ہشتم توکل و
اعتماد بر پروردگار نہم حمد و شکر دہم رضا و خوشنودی بہ قضائے پروردگار جلّ شانہٗ و عمّ احسانہٗ۔
باید دانست کسانے کہ سیر سلوکی و تصفیہ لطائف عالم خلق را مقدم داشتہ اند ایشاں
مقامات و مراتب عشرہ را بالذات قطع می کنند۔ و کسانے کہ سیرِ جذبی را مقدم داشتہ اند مقامات عشرہ
را در ضمن تصفیہ لطائفِ عالمِ امر قطع می نمایند۔ چہ در قطعِ دائرۂ امکان قطع ایں مراتب ہم دست
می دہد کہ منوط بہ فنائے قلب است و بہ فنائے قلب سالک داخل زمرۂ اولیاء می گردد۔
فرمودہ اند چوں کہ ہمم دریں زماں قاصر اند و اول مقام از مقامات عشرہ توبہ است۔ برائے
حصول آں مدّتے در کار است اگر برائے تحصیل آں تکلیف تفصیل کردہ شود شاید دریں مدت فتورے
راہ یابد و طالب از مقصود باز ماندہ مقام توبہ را ہم بہ انجام نہ رساند۔ لذا اکتفا بر اجمال کردہ تفصیل را
حوالہ بہ مرور ایام کند۔ بعد از حصول توبہ بہ طریق اجمال شیخ طالب را مناسب استعداد او تعلیم
نماید و توجہ بہ کار او و وارد و التفات بہ حال او مرعی نماید۔ آداب شرائط راہ را بہ او نشاں دہد و بہ
متابعت کتاب و سنت و اقوال ائمہ و آثار سلف صالحین ترغیب فرماید و اعلام نماید کہ کشوف و
وقائع را کہ سرِ مو از کتاب و سنت مخالفت داشتہ باشند۔ اعتبار نہ کند بلکہ از آں متنفر ماندہ بہ تصحیح

لِعُلُوِّ تِلْكَ النِّسْبَةِ ودنو بہ ظاہر و باطن خود مغلوب آں نسبت است و از دید و دانش رفتہ است چہ داند کہ چہ دارد و بہ کہ دارد پس ناچار غیر از عجز از معرفت راہ نہ باشد لہٰذا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمود اَلْعَجْزُ مِنْ دَرْكِ الْاِدْرَاكِ اِدْرَاكٌ نفس ادراک عبارت از نسبت خاصہ است کہ عجز از ادراک آں لازم است لِاَنَّ صَاحِبَ الْاِدْرَاكِ مَغْلُوْبٌ لَا يَعْلَمُ اِدْرَاكَهٗ وَغَيْرُهٗ لَا يَعْلَمُ حَالَهٗ كَمَا مَرَّ۔ و نوشتہ اند الٰہی چہ سبیت کہ اولیائے خود را کردی کہ باطن ایشاں زلال خضر است ہر کہ قطرۂ ازاں چشید حیات ابدی یافت و ظاہر ایشاں سمّ قاتل کہ ہر کہ بہ آں نگریست بہ موتِ ابدی گرفتار آمد ایشاں اند کہ باطن ایشاں رحمت است و ظاہر ایشاں زحمت باطن بینِ ایشاں از ایشاں است و ظاہر بینِ ایشاں از بد کیشاں۔ بہ صورت جو نما اند و بہ حقیقت گندم بخش۔ بہ ظاہر از عوام بشر اند و بہ باطن از خواصِ ملک۔ بہ صورت بر زمیں اند و بہ معنی بر فلک جلیسِ ایشاں از شقاوت رستہ است و انیسِ ایشاں بہ سعادت پیوستہ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ۔ وَصَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ۔

ایں است قدرے از کلام و تحقیقِ ایں بزرگواراں فَالْقَلِيْلُ يَدُلُّ عَلَى الْكَثِيْرِ وَالْقَطْرَةُ تُنْبِئُ عَنِ الْغَدِيْرِ حق تعالیٰ ایشاں را جزا عنایت فرماید کہ برائے ما دوں ہمتاں اقرب و اسہلِ طرق تجویز فرمودہ اند کہ البتہ موصل الی المقصود می باشد آثار و خطوط ایں راہ ہُدیٰ امام الطریقہ بہاؤ الحق والدین حضرت سید السادات محمد نقشبند مشکل کشا بخاری قدس اللہ سرہ تجویز کردہ اند بعد ازاں کہ پانزدہ روز سر بہ سجدہ نہادہ در جناب الٰہی تضرع نمودند کہ مرا راہے نشاں دہ کہ اَسہل و اوصل باشد چنانچہ دعائے ایشاں بہ اوجِ قبول رسید و ایں طریقۂ شریفہ بہ ایشاں عنایت شد کہ اندراج نہایت در بدایت دارد۔

سکہ کہ در یثرب و بطحیٰ زدند نوبتِ آخر بہ بخارا زدند
از خطِ آں سکہ نہ شد بہرہ مند جز دلِ بے نقش شہ نقشبند
آں گہرِ پاک کہ ہر جا بُوَد معدنِ او خاکِ بخارا بُوَد
اوّل او آخرِ ہر منتہی زآخرِ او جیبِ تمنّا تہی

حضرت ایشاں فرمودہ اند ما طریقۂ عنایت کردہ اند کہ البتہ موصل است و یافت بسیار دارد۔ دراں نہ محرومی است نہ مجاہدہ۔ ما فضلیانیم و ما مُرادانیم۔ اتباعِ سنت و عمل بر عزیمت و ذکر خفی طریقۂ من است۔ خلفا و جانشینانِ حضرت ایشاں طریقۂ شریفۂ ایشاں را واضح تر و روشن تر کردہ

آمده عزلت و ریاضت اختیار کند و از ترس و بیم ورع و تقویٰ را شیوهٔ خود ساخته به طاعت و ملازمت ذکر خود را مشغول سازد ـ چوں عظمت و کبریائی اُو تعالیٰ و تقدس مشاهده کند دنیائے دنی در نظر او خوار و بے اعتبار در آید ـ و ناچار بے رغبتی در دنیا پیدا شود و زهد و قناعت اختیار کند ـ و چوں مهربانی و رأفتِ او تعالیٰ متجلی شود در مقام توجه و رجا در آید ـ و چوں او را مولائے نعم داند و اعطا و منع از و شناسد صبر و تسلیم را دَیدنِ خود ساخته از راه توکل و اعتماد رفته در مقام شکر و حمد در آید ـ و مقام رضا آں زماں صورت بندد که ایلامِ محبوب به انعامِ اُو مساوات پیدا کند ـ کراهت از میان برخیزد هرچه از محبوب آید محبوب نماید ـ

فَلَئِنْ قَالَ لِیْ مُتْ مُتُّ سَمْعًا وَطَاعَةً وَقُلْتُ لِدَاعِی الْمَوْتِ اَهْلًا وَمَرْحَبًا

وصول به ایں مقام عالی بعد از قطع سلوک و جذبه و مشاهده است اما بلوغ به حدِ کمال و فنائے اتم كَمَا يَنْبَغِیْ در بهشت بریں خواهد شد که وابسته به دیدار پرودگار و خوشنودیِ اُو سبحانه و تعالیٰ می باشد و در صحیحین از ابو سعید روایت است که آں سرورِ صلی الله علیه وسلم فرمود اِنَّ اللّٰهَ يَقُوْلُ لِاَهْلِ الْجَنَّةِ يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهٗ فِیْ يَدَيْكَ فَيَقُوْلُ هَلْ رَضِيْتُمْ فَيَقُوْلُوْنَ وَمَا لَنَا لَا نَرْضٰى وَقَدْ اَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ اَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ فَيَقُوْلُ اَلَا اُعْطِيْكُمْ اَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ فَيَقُوْلُوْنَ يَا رَبِّ وَاَیُّ شَیْءٍ اَفْضَلُ مِنْ ذٰلِكَ فَيَقُوْلُ اُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِیْ فَلَا اَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهٗ اَبَدًا مقامات تسعه را در آخرت تصور نیست ـ دراں جا توبه و انابت از چه بود ـ و عزلت و ریاضت از بهر که ـ ورع و تقویٰ را چه کار وَفِيْهَا مَا تَشْتَهِيْهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ ـ نے طاعت و نے ذکر ـ زهد و قناعت را چه جائے ـ توجه و رجا را چه گنجائش ـ صبر و تسلیم از چه ـ توکل و اعتماد را چه حاجت ـ آرے حمد و شکر را آں جا وجود می باشد لیکن آں از شعابِ مقام رضا است نه مباین از رضا ـ

نے از تو حیاتِ جاوداں می خواهم نے عیش و تنعمِ جهاں می خواهم
نے کامِ دل و راحتِ جاں می خواهم هر چیز رضائے تست آں می خواهم

حق تعالیٰ ماتهی دستاں و از پا افتادگاں را ازیں مراتب بلند و مقامات ارجمند حظِ وافر نصیب فرماید ـ

ع با کریماں کارها دشوار نیست ـ بحرمتهٖ سَيِّدِ الْبَشَرِ صلی الله تعالیٰ علیه و علیٰ آله و اصحابه وسلم ـ

در مراتب کمال فوق از مقام رضا مقامے نیست اَللّٰهُمَّ اِلَّا مقام محبتِ ذاتی که مخصوص به محبوب ربّ العالمین است صلی الله علیه وسلم که مُعَرّیٰ است از جمیع نِسَب و اعتبارات ـ

عقائد بہ مقتضائے آرائے فرقۂ ناجیۂ اہلِ سنت و جماعت نصیحت نماید و بہ تعلیم احکام فقہ از مسائل ضروریہ
د بہ موجبِ آں تاکید عمل فرماید کہ دریں راہ بے حصول دو جناح اعتقادی و عملی طیراں میسر نیست۔

محال است سعدی کہ راہِ صفا توان رفت جز در پئے مصطفٰی

و تاکید نماید کہ در لُقمہ احتیاط نیک مرعی دارد۔ ہر چہ کہ یابد و از ہر جائے کہ بدست رسد
نہ خورد تا وقتے کہ دراں باب فتویٰ از شریعت غرا درست نہ کند بالجملہ در جمیع امور مَا اٰتٰکُمُ
الرَّسُوْلُ فَخُذُوْہُ وَمَا نَہٰکُمْ عَنْہُ فَانْتَہُوْا۔ را نصب عین خود سازد۔

باید دانست کہ حصول مقامات عشرہ بہ تفصیل و ترتیب مخصوص بہ سالکِ مجذوب است
کہ سیر سلوکی و تصفیۂ لطائف عالم خلق را مقدم داشتہ است۔ و بر سبیل اجمال و خلاصہ نصیب مجذوب
سالک است۔ چہ او را عنایت ازلی گرفتار محبت ساختہ است کہ بہ تفصیل مقامات عشرہ نہ می تواند
پرداخت۔ او را در ضمن جذبہ محبت خلاصہ مقامات بر وجہ اتم حاصل است کہ صاحب تفصیل را میسر
نیست۔ و باید دانست کہ سالکِ مجذوب باشد یا مجذوب سالک۔ بعد از طے منازل و رفع حجب
ہر دو طائفہ واصل اند۔ در نفس وصول یکے را بر دیگرے ہیچ مزیت نیست۔ چنانچہ دو شخص از منازل
بعیدہ بہ کعبۂ معظمہ می رسند یکے بہ معالم راہ و کیفیات ہر منزل را بہ قدر استعداد خود دلنشیں
ساختہ و دیگرے از تماشائے معالم و منازل چشم دوختہ از شراب محبت مدہوش گشتہ بہ کعبہ رسیدہ
در وصول بہ کعبہ ہر دو مساوی اند یکے را بر دیگرے شرفے نیست اگرچہ در معرفت معالم را متفاوت
افتادہ اند۔ و باید دانست کہ بعد از وصول بہ مطلوب ہر دو طائفہ را جہل لازم است خواہ آں
سالکِ مجذوب بود کہ از اہل کشف و معرفت می باشد۔ یا مجذوب سالک بود کہ از ارباب جہل و
حیرت است لِاَنَّ الْمَعْرِفَۃَ فِیْ ذَاتِ اللّٰہِ تَعَالٰی اَلْجَہْلُ وَالْعَجْزُ عَنِ الْمَعْرِفَۃِ۔ و قطع ایں مقامات
عشرہ منوط بہ تجلیات ثلاثہ اند۔ تجلی افعال کہ آں را محاصرہ گویند و آں تجلیاتِ صفتِ تکوین است۔
و تجلی صفات کہ آں را مکاشفہ گویند۔ و تجلی ذات کہ آں را مشاہدہ گویند۔ جمیع مقامات بغیر از مقام
رضا وابستہ بہ تجلی افعال و تجلی صفات اند۔ و مقام رضا منوط بہ تجلی ذات است تعالیٰ و تقدس
و بہ محبت ذاتیہ کہ مستلزم مساوات ایلام محبوب است بہ انعام او نسبت بہ محب۔ پس لاجرم
رضا متحقق شود و کراہت برخیزد۔ حصولِ مقامات تسعہ اگرچہ وابستہ بہ تجلی افعال و تجلی صفات
است اما بلوغ آنہا بہ حدِ کمال و فنائے اتم وابستہ بہ تجلی ذات است۔ ہرگاہ سالک قدرت کاملہ
حق سبحانہ را بر خود و بر جمیع اشیا مشاہدہ می کند بے اختیار بہ توبہ و انابت رجوع کردہ بہ گریہ و زاری

در شبانروز نسبت و پنج هزار بار ذکر شریف کرده باشند۔ تا به عدد انفاس توشۂ برائے آخرت بہم رسانند اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ اَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنّٰى عَلَى اللّٰهِ الْاَمَانِيَّ۔ حضرت عبید اللہ احرار قدس سرہ فرمودہ اند دریں طریقہ شریفہ حفظ نفس را اہم داشتہ اند۔ حضرت شاہ نقشبند قدس اللہ سرہ فرمودہ اند۔ دریں راہ بنائے کار بر نفس است نہ گزارد کہ ضائع گردد سعی نماید کہ در دخول و خروج بہ غفلت فرو نہ رود و بہ غفلت نہ برآید و در مابین النفسین غفلت بہ قلب راہ نیابد۔ از راہ ایں محافظت سالک بہ دولتِ حضور و آگاہی می رسد۔ حضرت نجم الدین کبری قدس سرہ گفتہ اند۔ ذکرے کہ بر نفوس حیوانات جاری است انفاس ضروریہ ایشان است۔ در فرو رفتن و برآمدنِ نفس حرف شریف ھا پیدا است کہ اشارت بہ غیب ہُوِیَّتِ حق تعالیٰ است۔ کسے خواہد یا نہ خواہد ایں حرفِ شریف پیدا است۔ پس طالب ہوشمند آن است کہ در وقت تلفظ ایں حرف ہُوِیتِ ذاتِ حق سبحانہ ملحوظِ وے بود در دخول و خروج نفس واقف و آگاہ بود تا در نسبت حضور مع اللہ فتورے واقع نہ شود تا بہ جائے برسد کہ ایں نسبت شریفہ بے تکلف در دل او حاضر بود و بہ تکلف آں را دور کردہ نہ تواند۔

انفاس ترا بود بر آں حرف اساس	با غیب ہُوِیَّت آمدائے حرف شناس
حرفے گفتم شگرف اگر داری پاس	باش آگہ از آں حرف در امید و ہراس

بایددانست کہ غیب ہُوِیَّت بہ اصطلاح اہلِ تحقیق عبارت از ذاتِ پاک پروردگار است بہ اعتبارِ لاتعیّن کہ ہیچ علم و ادراک بہ کنہ او نہ رسد۔ بعضے از فضلاء گفتہ اند کما ذَكَرَهُ اَبُو الْبَقَاءِ کہ اصل لفظ اسم جلالہ حرف ھا است کہ آں ضمیر غائب است کَمَا قَالَ الْكُوفِيُّوْنَ اِنَّ الْوَاوَ لِاِشْبَاعِ الضَّمَّةِ وَهِيَ زَائِدَةٌ لِسُقُوْطِهَا فِيْ هُمَا وَهُمْ۔ چوں بہ عقولِ خود اثباتِ او تعالیٰ کردند اشارہ بہ ھا کردند۔ و چوں دانستند کہ او تعالیٰ مالک تمام اشیاء است لامِ ملک را براں افزودند و گفتند لہ۔ ای لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ و باز الف لامِ تعریف براں داخل کردند و لفظ مبارک اللہ شد و آں را عَلَم بر ذاتِ او سبحانہ و تعالےٰ گردانیدند فَسُبْحَانَ الَّذِيْ تَاهَ الْعُقَلَاءُ فِيْ ذَاتِهٖ وَصِفَاتِهٖ لِاِحْتِجَابِهَا بِاَنْوَارِ الْعَظَمَةِ وَاَسْتَارِ الْجَبَرُوْتِ كَذٰلِكَ تَحَيَّرُوْا فِي اللَّفْظِ الدَّالِّ عَلَيْهِ اَنَّهٗ اِسْمٌ اَوْصِفَةٌ مُشْتَقٌّ اَوْ غَيْرُ مُشْتَقٍّ عَلَمٌ اَوْ غَيْرُ عَلَمٍ اِلٰى غَيْرِ ذٰلِكَ كَاَنَّهُ انْعَكَسَ اِلَيْهِ مِنْ مُسَمَّاهُ اَشِعَّةٌ مِنْ تِلْكَ الْاَنْوَارِ فَقَصَرَتْ اَعْيُنُ الْمُسْتَبْصِرِيْنَ عَنْ اِدْرَاكِهٖ۔ الخ

ایں دولت عُظمٰی حسن ظن است بہ محبوب تا آنکہ اگر محبوب بر حلقوم مُحب اجرائے سکّین نماید و اعضائے اورا یک یک کردہ قطع نماید مُحب ازاں لذتے یابد و صلاح و بہبودِ خود دراں تصور کند۔ در مقام رضا رفع کراہت بہ دست می رسد و دریں مقام التذاذ نقد وقت می گردد فَشَتَّانَ بَیْنَ رَفْعِ الْکَرَاهَةِ عَنِ الْفِعْلِ وَبَیْنَ الْاِلْتِذَاذِ عَنِ الْفِعْلِ۔ وجائز است کہ دراں موطن خادمے را از خادمانِ اُولش خورِ تبعیت و ضمنیت و وراثت جائے دہند وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللهِ بِعَزِیْزٍ۔ کَمَا اَفَادَہٗ حَضْرَۃُ الْمُجَدِّدِ قُدِّسَ سِرُّہٗ۔ و نیز حضرت ایشاں نوشتہ اند۔ باید دانست کہ کراہت ظاہر منافی رضائے باطن نیست و مرارت صورت نافی حلاوتِ حقیقت نیہ زیراکہ ظاہر و صورت عارف کامل را بر صفات بشریت واگزاشتہ اند تا قباب کمالاتِ اوگردد و ابتلاء و آزمائش پیدا کند و محق با مبطل ممتزج بود۔ ایں ظاہر و صورت عارف کامل را نسبت بہ باطن و حقیقت او در رنگ جامہ یکتا تصور باید نمود نسبت بہ شخصِ لابسِ آں جامہ۔ و معلوم است کہ جامہ را نسبت بہ آں شخص چہ مقدار است۔ ہمچنیں است قدر صورت نظر بہ حقیقت او۔ ایں صورت عارف را بے بصراں در رنگ کوہ می انگارند و مثل صورِ بے حقائق خود خیال می کنند لاجرم در مقام انکار می آیند و حرماں کسب می نمایند۔ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى۔

یازدہ کلمات مصطلحہ

بنائے طریقۂ شریفہ بر یازدہ کلمات طیبہ می باشد کہ ازاں جملہ ہشت منقول از خواجۂ خواجگان حضرت عبدالخالق غجدوانی قدس سرہ است و سہ از امام الطریقہ حضرت سید محمد بہاؤ الدین نقشبند بخاری قدس سرہ۔ وَاِلَیْكَ بِهٰذِهِ الْکَلِمَاتِ۔

۱۔ **ہوش در دم**۔ عبارت از بیدار و ہشیار بودن سالک است در ہر نفس از انفاس خود تا بہ غفلت نہ برآید۔ انساں در شبانروز بست و چہار ہزار نفس یا قدرے زیادہ ازاں می کشد۔ و فردا بہ روز قیامت در انفاس خود خواہد نگریست کہ کدامش بہ غفلت گزشتہ و آں زماں پشیمانی و حسرت خواہد کرد فَیَا لَطُوْلِ الْحَسْرَةِ۔ وَلَاتَ حِیْنَ مَنْدَمٍ۔ حضرت پیر و مرشد برحق رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ وَاَفَاضَ عَلَیْنَا مِنْ بَرَکَاتِهٖ بہ طالبانِ حق تاکید بلیغ می فرمودند کہ

بنشیں وسفر کن کہ بہ غایت خوب است　　　　بے مِنّتِ پا گردِ جہاں گردیدن

ملہ خلوت در انجمن عبارت ازان است کہ در محلِ تفرقہ و در بزم و انجمن غفلت و پراگندگی بہ خلوت خانۂ دل راہ نہ یابد۔ بہ ظاہر با خلق و بہ باطن با حق باشد کہ مضمونِ الصُّوفِیُّ ھُوَ الکَائِنُ البَائِنُ است۔ خواجۂ عزیزاں قدس سرہٗ فرمودہ اند۔

از دروں شو آشنا و ز بروں بیگانہ وش　　　　ایں چنیں زیبا روش کم می بود اندر جہاں

ایں دولت در ابتدا بہ تکلف حاصل می شود و در انتہا بے تکلف۔ و دریں طریقہ نصیب مبتدیان است و در طرقِ دیگر نصیب منتہیان۔ چہ ایں دولت در سیر انفسی دست می دہد کہ ابتدائے ایں طریق ازان است و سیر آفاقی در ضمن آں طے می شود۔ بہ خلاف دیگر سلاسل کہ ابتدا بہ سیر آفاقی کنند و انتہا بہ سیر انفسی و بہ ایں اعتبار اگر اطلاقِ اندراج النہایۃ فی البدایۃ کردہ شود گنجائشے دارد صاحب ایں ملکہ را در عین تفرقہ جمعیت حاصل است مع ذلک اگر ظاہر را با باطن جمع سازد اولیٰ باشد و یُشعِرُ بِہٖ قَولُہٗ تَعَالیٰ وَاذکُرِ اسمَ رَبِّکَ وَتَبَتَّل اِلَیہِ تَبتِیلًا حضرات ما فرمودہ اند طریقۂ ما صحبت است چہ در خلوت شہرت است و در شہرت آفت۔ و در صحبت جمعیت و عافیت کبیر الاولیا قدس سرہ در تفسیر خلوت در انجمن گفتہ اند کہ اشتغال بہ ذکر شریف و استیلائے آں و استغراق بہ مرتبہ برسد کہ اگر بہ بازار رود آواز کسے نہ شنود حضرت احرار قدس سرہٗ می فرمایند اگر مدت پنج شش روز بہ جد و جہدِ تمام اشتغال بہ ذکر شریف نمایند بہ ایں درجہ خواہد رسید کہ آوازہا و حکایت مردم ہر چہ در گوش وے رسد ذکر نماید۔ قاضی محمد از حضرت احرار نقل کردہ اند کہ در ابتدائے سلوک ذکر شریف بر من چناں مستولی و غالب بود کہ اگر بادے می وزید یا برگ درختے می جنبید یا آواز کسے بہ گوشم می رسید ہمہ را ذکر شریف می پنداشتم۔ کسے کہ ابتدائش بہ ایں حال بود انتہائش بہ چہ کمال باشد ع قیاس کن ز گلستانِ من بہارِ مرا۔ حضرات ما بہ جائے دہہ و چلہ اکتفا بر ایں گونہ صحبت و خلوت کنند کہ حاصلِ آں در ایں داخل است و از آفات دور۔

آں کہ بہ تبریز یافت یک نظر شمس دیں　　　　سخرہ کند بر دہہ طعنہ زند بر چلہ

باید دانست کہ در بعض اوقات از جہت حقوقُ العباد غفلت پیدا می شود کہ آں ناشی از علم العلم می باشد آں را غفلتِ محمودہ گویند کہ اصلا مجوز تفرقہ و پراگندگی باطن نیست بلکہ سبب حضور و جمع کثیر است چنانچہ در آخر بیانِ لطائف عشرہ کلام حضرت مجدد قدس سرہٗ دریں

اے ماندہ ز بحر علم بر ساحلِ عین　　در بحرِ فراغ است و بر ساحل شین
بردار صفا نظر ز موجِ کونین　　آگاہ بہ بحر باش بین النفسین

۲۔ **نظر بر قدم**۔ عبارت ازاں است کہ سالک در راہ رفتن چشم بر پشت پائے خود دوزد تا از مشاہدۂ اشیائے متفرقہ خاطر پراگندہ نہ شود و نظر بے جا نیفتد۔ لَا تَمْشِ فِی الْاَرْضِ مَرَحًا مشیر بہ ایں معنی است چہ تشتتِ نظر باعث مَرَح می باشد۔ چوں نظر بر پشت پائے باشد۔ از کبر و خیلاء دوری می باشد۔ و گفتہ شدہ کہ نظر بر قدم عبارت از معرفت مشربِ خود است سالک بر احوال و لطائف خود نظر داشتہ باشد کہ بر قدم کدام نبی از انبیاء علیہم السلام رواں است و نیز گفتہ شدہ کہ نظر بر قدم اشارت بہ سرعت سیر است کہ قدم سالک در راہ سلوک از نظرِ او پس نماند۔ چوں نظر بہ جائے رسد در عقبش قدم ہم برسد۔ مولانا جامی در مدح امام الطریقہ قدس اللہ اسرارہما گفتہ۔

کم زدہ بے ہمدمی دہوش دم　　در نہ گزشتہ نظرش از قدم
بس کہ ز خود کردہ بہ سرعت نظر　　باز نہ ماندہ قدمش از نظر

معنی اوّل مناسب احوال مبتدیاں است و معنی دوم مناسب متوسطان و معنی سوم مناسب منتہیان کَمَا قَالَہٗ بَعْضُ الْمَشَائِخ۔

۳۔ **سفر در وطن**۔ عبارت ازان است کہ سالک از صفات بشریّہ بہ صفات ملکیّہ و از صفات ملکیہ بہ صفات الٰہیہ سفر کند۔ از اخلاق ذمیمہ برآمدہ بہ اخلاق قدسیّہ بپیوندد کہ معنی تَخَلَّقُوْا بِاَخْلَاقِ اللّٰہِ است۔ خواجگانِ ما بہ سیرِ آفاقی کہ راہ دور و دراز است نہ می پردازند بلکہ در ضمن سیر انفسی آں را قطع می نمایند۔ و بہ جائے سیر آنی سیر کیفی را اختیار می فرمایند فرمودہ اند کہ سالک در بدایت حال چنداں سفر کند کہ خود را بہ ملازمت عزیزے رساند و در خدمت او سعی جمیل در حصولِ ملکۂ آگاہی نماید۔ مولانا سعد الدین کاشغری قدس سرہ فرمودہ اند خبیث ہر جا کہ رود خبیث است۔ خباثت وے زائل نہ شود تا از صفاتِ خبیثہ بہ صفاتِ قدسیّہ انتقال نہ کند حضرت عبید اللہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ اند بہ خدمت عزیزے رسیدہ آئینۂ دل را از صور و نقوش حشویاتِ کونیہ پاک و صاف کند ملکۂ و وصف تمکیں را حاصل کند و نسبت خواجگاں را بہ دست آرد۔ بعد ازاں ہر جا کہ رود و ہر جا کہ ماند مانع نیست۔

یارب چہ خوش است بے دہاں خندیدن　　بے واسطۂ چشم جہاں را دیدن

چہ معبود ہمان است کہ مقصود باشد قَالَ تَعَالیٰ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰھَهٗ ھَوَاهُ۔

۷ نگاہ داشت - عبارت است از محافظت کیفیت آگاہی و حضور کہ بہ ذکر شریف حاصل شدہ است بہ نوعے کہ خطرۂ از غیر حق بہ دل راہ نہ یابد۔

ہر فکر بجز ذکر خدا وسوسیست — شرمے ز خدا بدار کیں وسوسہ چند

حضرت سعدالدین کاشغری گفتہ اند یک یا دو ساعت یا ازاں زیادہ ہر قدر کہ میسر شود خطرۂ از غیر حق بہ دل راہ نیابد۔ حضرت قاسم خلیفۂ حضرت احرار فرمودہ اند کہ ملکۂ نگاہ داشت بہ آں درجہ برسد کہ از طلوع فجر تا چاشت بلند از خطور اغیار بہ نوعے دل را نگاہ دارد کہ قوت متخیلہ ہم از عمل خود باز ماندہ باشد۔ حضرات ما فرمودہ اند عزل قوت متخیلہ از عمل اگرچہ نیم ساعت باشد از بس عظیم است و کمّل را احیاناً دست می دہد۔ فرمودہ اند کہ محافظت دولت آگاہی بہ نوعے باید کرد کہ از اسماء و صفات ہم غافل شدہ احدیت مجردہ را منظور نظر داشتہ باشد۔

تو مباش اصلا کمال این است و بس — رو در و گم شو کمال این است و بس

مقصود حضرات ما توجہ بہ نسبتے است کہ سرحد وادی حیرت و مقام تجلی انوار ذات است و بعضے گفتہ اند کہ نگاہ داشت عبارت از محافظت خطور خواطر است در وقت اشتغال بہ کلمۂ طیبہ۔

۸ یادداشت و آں عبارت از رسوخ یادکرد و نگاہ داشت است۔ حضرت احرار در شرح یادکرد و بازگشت و نگاہ داشت و یادداشت می فرمایند کہ یادکرد عبارت از تکلف است در ذکر و بازگشت عبارت از رفع تکلف و رغبت بہ حق سبحانہ و تعالیٰ است براں وجہ کہ ہر بار عقب کلمۂ طیبہ بہ دل اندیشد خداوندا مقصود من توئی۔ و نگاہ داشت عبارت از محافظت ایں رجوع است و یادداشت عبارت از رسوخ نگاہ داشت است۔ و بہ ایں معنی یادداشت تعلق بہ ذکر شریف دارد۔ و آنچہ خواجۂ خواجگاں از یادداشت خواستہ اند پس تعلق بہ ذکر شریف نہ دارد کہ آں عبارت از حصول دوام آگاہی است بہ حق سبحانہ و تعالیٰ بر سبیل ذوق۔

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال — میدار نہفتہ چشم دل جانب یار

بعضے آں را بہ حضور بے غیبت تعبیر کنند و بعض اہل تحقیق بہ استیلائے شہود حق بر دل بہ توسط حب ذاتی تعبیر می نمایند کہ آں را مشاہدہ گویند۔

در و دیوار چو آئینہ شد از کثرت شوق — ہر کجا می نگرم روئے ترا می بینم

یادداشت اگر دوام آگاہی بہ نوعے مستولی گردد کہ کثرت کونین مزاحم آں نہ شود و شعور بہ

باب نقل کردہ شدہ و در کریمہ رِجَالٌ لَا تُلْهِیْهِمْ تِجَارَۃٌ وَّلَا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللّٰہِ اشارت بہ ایں حال می باشد۔

سے ۵ یاد کرد عبارت است از طرد غفلت بہ ذکر شریف۔ ذکر شریف اسم ذات بود یا نفی و اثبات۔ بہ قلب بود یا بہ لسان۔ بہ نوعے باشد کہ خواب بود یا بیداری۔ در تکلم باشد یا خاموشی در حرکت باشد یا در سکون و دراں فترت پیدا نہ شود۔

یک چشم زدن غافل ازاں ماہ نہ باشی　　شاید کہ نگاہے کند آگاہ نہ باشی

باید دانست کہ در ذکر لسان از فترت ضروری است و در ذکر قلب و لطائف احتیاج فترت نیست۔ کَانَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ دَائِمَ الذِّکْرِ۔ ای بِاعْتِبَارِ الْقَلْبِ وَاللَّطَائِفِ وَالْقَالِبِ۔ چہ در خواب و چہ در بیداری در ہمہ وقت و ہمہ حال ذاکر بودند چنانچہ فرمودہ اند تَنَامُ عَیْنَایَ وَلَا یَنَامُ قَلْبِیْ ذکر لسان بہ اعتبار نور قلیل است و حق تعالیٰ می فرماید۔ یٰاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اذْکُرُوا اللّٰہَ ذِکْرًا کَثِیْرًا۔ و ذکر قلب و سائر لطائف و تمام قالب در سلطان ذکر بہ اعتبار نور کثیر است۔ و باید دانست کہ مقصود از ذکر شریف توجہ الی اللہ و دوام آگاہی و حضور است کہ قلب بہ وصف محبت و تعظیم آگاہ و ہشیار باشد اگر در صحبت ارباب جمعیت ایں دولت بہ دست رسد خلاصۂ ذکر و مقصود حاصل شد و الا بہ ذکر شریف حصول ایں دولت بے غایت نماید۔ و باید دانست تا وقتے کہ طرد غفلت بہ تکلف بود یاد کرد است و چوں از عہدۂ تکلف برآید آں را یاد داشت گویند۔

خیالِ ماسوےٰ از دل برو کن　　گر از چون و چرا بے چگوں کن

سلہ بازگشت عبارت ازاں است کہ عقب ذکر شریف۔ اسم ذات بود یا نفی و اثبات۔ بعد از چند بار بہ کمال عاجزی و نیازمندی التجا نماید و عرض دارد خداوندا مقصود من توئی و رضائے تو محبت و معرفت خود عطا کن حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ نوشتہ اند اگر سالک صوفی منش و زاہد است۔ بیفزاید بعد از رضائے تو۔ ترک کردم برائے تو دنیا و آخرت را۔

مقصود من خستہ ز کونین توئی　　از بہر تو می زیم و ز برائے تو زیم

اگر ذکر بہ لساں می کند مناجات نیز بہ زبان کند و اگر ذکر قلبی است پس مناجات نیز بہ لسان دل کند بعض حضرات نوشتہ اند کہ مشائخ ما دریں زماں در نفی و اثبات از بازگشت بریں نوع اکتفا کردہ اند کہ در وقت لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ ملاحظہ مقصود می کنند کہ نیست مقصود من غیر از معبود۔

گر بر تنِ من زباں شود ہر موئے　　یک شکر تو از ہزار نہ توانم کرد

۱۰ **وقوف عددی** ۔ عبارت از نفی و اثبات است با رعایت عدد طاق در ہر نفس حبسِ نفس شرط نیست البتہ مفید و مفید است ۔ چہ حرارتِ قلب و ذوق و شوق و رقت و نفی خواطر از فوائد حبسِ نفس است ۔ گویند ایں ذکر شریف با رعایت حبسِ نفس ماثور از حضرت خضر است علیہ السلام و ایں اول سبق است از علمِ لدنی ۔ چہ حصول کیفیات و کشودِ اسرار و دریافت آن ، ہمہ ازیں ذکر شریف است ۔ فرمودہ اند بسیار گفتن شرط نیست ۔ ہر قدر گوید از سرِ وقوف و حضور گوید تا فائدہ براں مترتب شود و چوں عدد از بست و یک بگزرد و اثرے ظاہر نہ شود دلیلِ بے حاصلی است ۔ و اثرِ ذکر آن است کہ در زمانِ نفی وجودِ بشریت منفی گردد و در زمانِ اثبات اثرے از آثارِ تصرفِ جذباتِ الہیہ مطالعہ افتد ۔ و می تواند شد کہ نسبت بہ اہلِ بدایت مطالعۂ ایں آثار ، مرتبۂ اول از علمِ لدنی بود ، وھو علم لا یکتنہ کنہہ ولا یقادر قدرہ ، گویندۂ ایں علمِ محقق است کہ از یافت سخن گوید ، نور بر سخن وے ، و آشنائی بر روئے وے ، و عبودیت در سیرت وے پیدا ، برقے از نورِ اعظم در دل وے تافتہ و چراغِ معرفت وے افروختہ و اسرارِ غیبی او را مکشوف شدہ ، چنانکہ حضرت خضر را بود ۔ و نسبت بہ اہلِ نہایت آں بود کہ ذاکر بر سریانِ احدیتِ حقیقیہ در مراتبِ اعدادِ کونیہ واقف شود ۔ چنانچہ بر سریانِ واحدِ عددی در جمیع مراتبِ اعدادِ حسابی وقوف دارد ۔

اعدادِ کون و صورتِ کثرت نماشئی است　　فَالْکُلُّ وَاحِدٌ یَتَجَلّٰی بِکُلِّ شَانٍ

و در شرحِ عبارات فرمودہ

در مذہبِ اہلِ کشف و اربابِ خرد　　ساری است احد در ہمہ افرادِ عدد

زیرا کہ عدد گرچہ بروں است ز حد　　ہم صورت و ہم مادہ اش ہست احد

آرے معانی کلمۂ طیبہ دریائے بے کران است ۔ بعضے از اسرارِ آں بدایتِ علمِ لدنی است و بعضے نہایت ، حضرت بہاؤالدین قدس سرہٗ در ذکرِ نفی و اثبات حبسِ دم و رعایتِ عدد طاق را لازم نہ می شمردند ۔

۱۱ **وقوف قلبی** محمول بر چند معانی است ۔ **اول** آں کہ در عینِ ذکر شریف ارتباط و آگاہی بہ حضرتِ مذکور تعالیٰ و تقدس دست دہد ۔ دل واقف و آگاہ بہ او سبحانہ و تعالیٰ باشد ۔ و ایں را شہود و وصولِ وجود نیز گویند ۔ و ایں معنی از مقولۂ یادداشت است ۔ **دوم** آں کہ ذاکر در اثنائے ذکر شریف متوجہ بہ قلبِ صنوبری باشد کہ حقیقتِ جامعہ و مقرِ لطیفۂ قلب می باشد

وجود خودہم نہ ماند آں را فنا گویند۔ ووقتے کہ شعور ایں بے شعوری ہم نہ ماند آں را فنائے فنا گویند کہ آں را جمع الجمع وعین الیقین نیز خوانند۔ فنا عبارت از ذہولِ مطلقِ اشیا است بہ سبب تجلی حق سبحانہٗ وتعالیٰ۔

قرب نے بالا و پستی رفتن است　　　قُربِ حق از قیدِ ہستی رستن است

چیست معراجِ فنا ایں نیستی　　　عاشقاں را مذہب و دیں نیستی

۹ وقوف زمانی۔ بہ دو معنی است۔ یکے آں کہ سالک واقف بر انفاس خود باشد ہر ساعت پاس نفسہا را ملحُوظ دارد کہ بہ حضور می گزرد یا بہ غفلت۔

غافل ز احتیاط نفس یک نفس مباش　　　شاید ہمیں نفس نفس واپسیں بود

دوم آں کہ سالک در ہر وقت واقف بر احوال خود باشد۔ در صورت طاعت شکر بجا آرد و در صورت معصیت عذر خواہ گردد۔ حضرات مشائخ ایں را محاسبہ می گویند۔ در حال بسط شکر و در حال قبض استغفار باید کرد۔

حضرت شاہ نقشبند قدس سرہٗ فرمودہ اند۔ وقوف زمانی کارگزارندۂ راہ است کہ در ہر زمان واقف احوال خود باشد کہ موجب شکر است یا سزاوار عذر باید کہ ہر ساعت محاسبہ کنیم کہ حضور است یا غفلت۔ چوں بینیم کہ ہمہ نقصان است بازگشت کنیم وعمل از سر گیریم۔

وصل اعدام گر توانی کرد　　　کار مردان مردواری کرد

وفرمودہ اند کہ وقوف زمانی عبارت از محاسبہ است۔ وَاِلَی الْمُحَاسَبَۃِ اِشَارَۃٌ فِیْ قَوْلِہٖ جَلَّ وَعَزَّ وَاَنِیْبُوْٓا اِلٰی رَبِّکُمْ وَاَسْلِمُوْا لَہٗ مِنْ قَبْلِ اَنْ یَّاْتِیَکُمُ الْعَذَابُ۔ وحضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمودہ حَاسِبُوْا قَبْلَ اَنْ تُحَاسَبُوْا۔

طوطیاں در شکرستاں کامرانی می کنند　　　وز تحسر دست بر سر می زند مسکیں مگس

حضرت مجدد قدس سرہٗ فرمودہ اند۔ قبل از نوم چند بار تسبیح وتحمید وتکبیر کار محاسبہ می نماید بہ تکرار کلمۂ تسبیح اعتذار از سیئات می کند وآنچہ از تقصیرات بہ جناب قدس عائد شدہ تقدیس می نماید واستیصال معاصی می خواہد و در استغفار طلب ستر آں است۔ کجا استیصال و کجا استتار و بہ تکرار کلمۂ تحمید شکر می کند و در تکرار کلمۂ تکبیر اشارت است بہ آں کہ جناب قدس او بالا و برتر است از آں کہ ایں اعتذار و شکر شایان او باشد۔

بے تو جاناں قرار نہ توانم کرد　　　احسانِ ترا شمار نہ توانم کرد

من شوم عریاں ز تن او از خیال ... تا خرامم در نہایات الوصال

رابطہ

رابطہ از ربط است کہ بستن را گویند و بہ اصطلاح حضرات مشائخ دل را بہ خیال پیر و مرشد بر حق بستن است۔ پیرے کہ بہ مقام مُشاہدہ رسیدہ باشد و بہ تجلیات ذاتیہ متحقق گشتہ کہ دیدار او بہ مُقتضائے هُمُ الَّذِيْنَ إِذَا رُأُوْا ذُكِرَ اللّٰهُ فائدہ ذکر دہد و صحبت او بہ موجب هُمْ جُلَسَاءُ اللّٰهِ نتیجہ صحبت مذکورہ بخشد۔ چوں صحبت چنیں عزیزے دست دہد خود را بہ اُو سپارد و آئینہ دل را از حشویات صُوریہ کونیہ صاف کند و نسبت خواجگان را بہ دست آرد۔ صحبت او را ہر قدر تواند حاصل کند۔

یک زمانہ صحبتے با اولیا ... بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

فرمودہ اند نظر را میان دو ابروئے پیر گمارد و تصور کند کہ بہ جز وجود مرشد ہیچ چیز نماندہ و از خود منسلخ شدہ بہ وجود پیر خود متصف گردد۔ تا زمانے کہ در خدمت او باشد بہ ایں نہج ربط خیال او را مرۃً بعد اخری کردہ باشد تا آں کہ کیفیت معہودہ ملکۂ وے گردد و در غیبوبت پیر و مُرشد صورت و خیال او را در مدرکۂ خیال خود محفوظ دارد۔ صورت پیر و مرشد را روبروئے قلب خود تصور نماید یا درونِ خانۂ دل نگاہ دارد یا خود را در صورت شیخ خود تصور نماید۔

ظاہر بیناں و حقیقت ناشناساں بر رابطہ و حفظِ صورت شیخ در نگار خانۂ دل با قُبالۂ قلب قیل و قال می کنند بعضے از جاہلین منجا سرین آں را شرک گویند و بعضے آں را بدعتِ سیئہ خوانند۔

جنگ ہفتاد و دو ملت ہمہ را عذر بنہ ... چوں نہ دیدند حقیقت رہِ افسانہ زدند

حق تعالیٰ ایشاں را فہم درست و عقل صحیح و بصیرت نافعہ عنایت فرماید۔ فکر کنند و نیک بینند کہ اولیائے حضرتِ پروردگار بہ آلائش شرک اَلْعِيَاذُ بِاللّٰه یا بہ اوساخِ بدعتِ سیئہ چساں ملوث خواہند شد۔ اَوَلَا يَنْظُرُوْنَ أَنَّ الْكَرَامَةَ لَا تَظْهَرُ عَلٰى يَدِ الْفَاسِقِ و بر دست حق پرست ایں بزرگواراں ہزاراں ہزار کرامات بہ ظہور رسیدہ اند و از پیرانِ پاک نہادانِ ایشاں تا ایں زمان بہ ظہور می رسند و ان شاء اللہ تعالیٰ خواہند رسید۔

تا ایں مُضغہ از مفہومِ ذکر شریف غافل نہ ماند بلکہ گویا بہ اسم پاک سبحان باشد۔

مانندِ مُرغے باش ہاں بر بیضۂ دل پاسباں ؛ کز بیضۂ دل زایدت مستی و شور و قہقہہ

وایں معنی از مقولۂ یادداشت نیست. حضرت خواجۂ بزرگ قدس سرہٗ اہتمام وقوفِ قلبی بہ ایں ہر دو معنی از رعایتِ وقوفِ عددی زیادہ می فرمودند. چہ مقصود ذکر آں دوامِ حضور و آگاہی است در وقوف قلبی حاصل است۔ **سوم**۔ عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ ذاکر نگراں باشد بر دل تا تفرقہ و نقوش ماسوی راہ نیابد۔ وایں معنی نیز از مقولۂ یادداشت می تواند شد۔ **چہارم** حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ وقوفِ قلبی عبارت از آگاہ بودنِ دل است بہ جنابِ قدس سبحانہ وتعالیٰ بہ وجہے کہ ہیچ بایستنئ غیرِ حق نہ باشد۔ بہ ایں معنی تخصص بہ قلب و تعلق بہ ذکر نہ دارد بلکہ از اجزائے نفس است۔

حضرت شاہ غلام علی دہلوی قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ توجہ بہ قلب۔ بے آں کہ شکل صنوبری دل۔ بانقش اسم ذات۔ در تصور آرد ایں را وقوف قلبی گویند۔ ایں توجہ قائم مقام ضرب است کہ در طرق دیگر در ذکر شائع است۔ و نوشتہ اند۔ در توجہ بہ ذاتِ الٰہی داشتن، نگراں بہ جہت فوق باشد کہ مُنتظرِ فیض است۔ رعایت جہت فوق بہ پاس ادب است کہ اللہ تعالیٰ فوق ہمہ اشیاء است۔ وقوفِ قلبی و توجہ بہ مبدأ فیاض از ارکانِ ذکر و طریقۂ عُلیا است کہ حصولِ نسبت بے ایں محال است۔ از حضرت مجدد قدس سرہٗ روایت است ہر کرا ذکر قلبی در نہ گیرد و برا از ذکر باز داشتہ بہ مجرد وقوف قلبی امر باید کرد۔ و توجہات باید نمود تا ذکر در گیرد۔ باید دانست در ایں ارشادِ سراسر سداد وقوف قلبی بہ معنی سوم می باشد۔ واللہ اعلم وصلی اللہ وسلم علیٰ سیدنا محمد و علیٰ آلہ واصحابہ اجمعین۔

طرق الوصول

برائے حصول دولت آگاہی و حضور کہ سرمایۂ صحت عبودیت است حضرت خواجگانِ ماقدس اللہ اسرارہم سہ طریق مقرر نمودہ اند۔ یکے رابطہ۔ دوم ذکر شریف۔ سوم مراقبہ۔ بیان ہر یکے بہ صورت اختصار کردہ می شود۔

وَفَّقَنِیَ اللّٰہُ وَاِیَّاکُمْ لِمَا یُحِبُّہٗ وَیَرْضَاہُ وَبَلَّغَنَا اِلٰی اَقْصَی الْغَایَاتِ

ہند بن ابی ہالہ کہ وَصّافِ محبوب کبریا صلی اللہ علیہ وسلم بودہ استفسار حلیۂ مبارکہ آں جناب می نمود چنانچہ بیاں می فرماید سَأَلْتُ خَالِیْ هِنْدَ بْنَ اَبِیْ هَالَةَ وَكَانَ وَصَّافًا عَنْ حِلْيَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَنَا اَشْتَهِیْ اَنْ يَّصِفَ لِیْ مِنْهَا شَيْئًا اَتَعَلَّقُ بِهٖ ۔ الحدیث

قَالَ الْقَارِیْ فِی الشَّرْحِ قَوْلُهٗ اَتَعَلَّقُ بِهٖ اَیْ اَتَشَبَّثُ بِذٰلِكَ الْوَصْفِ وَاَجْعَلُهٗ مَحْفُوْظًا فِیْ خَزَانَةِ خَيَالِیْ ۔

از دل بروں کن غم دُنیا و آخرت　　یا خانہ جائے رخت بود یا خیالِ دوست

ہمیں فدائیت و محبت را کہ با رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پیدا شود حضرات ما قدس اللہ اسرارہم فنا فی الرسول گویند۔ برائے ایں مرتبۂ علیا و دریافت ایں فضیلت قصوی ضروری است کہ واسطہ پیدا کنیم۔ چہ آب در جوئے بہ مددِ یار می رود۔ حضرت حسن از احوال خود ہند بن ابی ہالہ را تلاش فرمود۔ حضرات تابعین حضرات صحابہ رضی اللہ عنہم را ذریعہ حصول ایں دولت بے غایت گرفتند کہ در حق ایشاں ارشاد شدہ است مَنْ اَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّیْ اَحَبَّهُمْ وَمَنْ اَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِیْ اَبْغَضَهُمْ ہر خلف سلف خود را کہ از زمرۂ هُمُ الَّذِيْنَ اِذَا رُاُوْا ذُكِرَ اللّٰهُ بودہ ذریعۂ خود ساختہ تخم محبت را در قلب خود کشتہ از تعلق کو بین خود را اخلاص کردہ۔ بہ دولت حضور و آگاہی کہ پرتوے است از تجلی ذات تعالت و تقدست خود را رسانیدہ۔ در صحبت و خدمت ایں بزرگواراں و بہ یمن و محبت حفظ خیال ایشاں در اندک مدت ایں دولت بے غایت بہ دست می رسد۔

صنما رہ قلندر سزد ار بہ من نمائی　　کہ دراز و دُور دیدم رہ و رسم پارسائی

ہمیں حفظ خیال و تربیت محبت را کہ منجر بہ محبت خدا و رسول خدا می گردد حضرات مشائخ بہ تصور یا رابطہ می نامند کہ منشاء ظہور عجائب و غرائب است۔ فرمودہ اند تنہا ذکر شریف بے رابطہ موصل نیست و تنہا رابطہ با رعایت آداب صحبت البتہ کافی و موصل است۔ حضرت عطار قدس سرہٗ می فرماید۔

گر ہوائے ایں سفر داری دلا　　دامن رہبر بگیر و پس برا

در ارادت باش صادق اے فرید　　تا بیابی گنج عرفاں را کلید

دامن رہبر بگیر اے راہ جو　　ہر چہ داری کن نثار راہ او

گر روی صد سال در راہ طلب　　راہ بر نبود چہ حاصل زاں تعب

بے رفیقے ہر کہ شد در راہ عشق　　عمر بگذشت و نہ شد آگاہ عشق

درسفالیں کاسۂ رندان بہ خواری منگرید — کیں حریفاں خدمتِ جامِ جہاں بیں کردہ اند

قدسیاں بے بہرہ انداز جرعۂ کاس الکرام — ایں تطاول بیں کہ با عشاق مسکیں کردہ اند

مع ہذا فقیر اندکے از کلام ایں بزرگواراں ایراد می نماید تا ناواقف آگاہ و آگاہ خورسند و مستفیم گردد۔

۱۔ عبدالرزاق و ابن جریر و ابن منذر و ابن ابی حاتم و ابوالشیخ و حاکم از ابن عباس در تفسیر کریمۂ لَوْلَآ اَنْ رَّاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ نقل کردہ اند کہ حضرت یوسف صورت پدر خود را دید۔ حاکم تصحیح ایں روایت کردہ است و ابن کثیر در تفسیر خود از ابن عباس و سعید و مجاہد و سعید بن جبیر و ابن سیرین و حسن و قتادہ و ابی صالح و ضحاک و محمد بن اسحاق و غیرہم روایت کردہ کہ حضرت یوسف پدر خود را دید کہ انگشت بہ دنداں گرفتہ بود۔

۲۔ در تفسیر کُوْنُوْا مَعَ الصّٰدِقِیْنَ فرمودہ اند کینونت عام است صورۃً باشد یا معنًی۔ در صحبت ایشاں کینونت ظاہری است و در غیبوبت بہ حفظ خیال شریف ایشاں کینونت معنوی حاصل است۔

۳۔ ترمذی در جامع خود ایں دعائے مبارک را از آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم روایت کردہ۔ اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِیْ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ یَّنْفَعُنِیْ حُبُّهٗ عِنْدَكَ اَللّٰهُمَّ مَا رَزَقْتَنِیْ مِمَّا اُحِبُّ فَاجْعَلْهُ قُوَّةً لِّیْ فِیْمَا تُحِبُّ۔ الحدیث۔ محبت ارتباطِ قلب را گویند کہ باکسے یا چیزے باشد۔ ازیں حدیث شریف ہر آں محبت و ارتباط قلب کہ باکسے باشد و موصل الی اللہ بود مطلوب است و ظاہر است تا وقتے کہ صورت و خیال محبوب در خلوت خانۂ دل قرار نہ گرفتہ باشد محبت بہ چہ نوع خواہد بود۔

بہ چہ تسکیں دہم ایں دیدہ و دل را کہ مدام — دل ترا می طلبد دیدہ ترا می خواہد

بیان مرتبۂ احسان آں سرور عالمیان صلی اللہ علیہ وسلم بہ ایں نہج فرمودہ اند اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ۔ الحدیث۔ برائے دریافت ایں مرتبۂ عالی کہ حضرات مشائخ آں را فنا فی اللہ گویند ماموریم کہ وسیلہ تلاش کنیم وَابْتَغُوْٓا اِلَیْهِ الْوَسِیْلَةَ فرمان او تعالیٰ و تقدس است و آں وسیلۂ جلیلہ ذات پاک جناب محبوب کبریا است صَلَوٰتُ اللّٰهِ وَسَلَامُهٗ عَلَیْهِ۔ ازیں جا است کہ ارشاد شدہ لَا یُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتّٰی اَكُوْنَ اَحَبَّ اِلَیْهِ مِنْ وَّالِدِهٖ وَوَلَدِهٖ وَالنَّاسِ اَجْمَعِیْنَ۔ رواہ الشیخان۔ صحابۂ کرام رضوان اللہ اجمعین از فرط شوق و محبت در اثنائے روایت حدیث شریف می فرمودند كَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ۔ و کسے از غایت محبت می گفت قَالَ حِبِّیْ صلی اللہ علیہ وسلم۔ حضرت حسن فرزند حضرت علی رضی اللہ عنہما کہ در زمان آں سرورِ انس و جاں صلی اللہ علیہ وسلم صغیر السن بودند۔ چوں بہ سن تمیز و رشد رسیدند از اخوالِ خود

مقصودِ من توئی و رضائے تو محبت و معرفت خود عطا کن۔

اے خدا شُد قربان احسانت شوم　　این چه احسانها است قربانت شوم

در اثنائے ذکر شریف توجه به قلب صنوبری که محل لطیفهٔ قلب است نیز داشته باشد که آن مضغه هم از مفهوم ذکر شریف غافل نه ماند بلکه آن هم همراز لطیفهٔ شریفه گشته به نام پاک پروردگار گویا باشد۔

مانند مُرغے باش هاں بر بیضهٔ دل پاسباں　　کز بیضهٔ دل زایدت مستی و شور و قهقهه

چه بعد از طیران لطائف خمسهٔ مبارکه بل لطائف سته به عالم امر و عروج آنها در عالم قدس خلیفهٔ آنها در جسد انسانی همین مضغه است که صلاح و فساد جسد مربوط بر صلاح و فساد او است کما ورد فی الحدیث۔ إِنَّ فِي جَسَدِ بَنِيْ آدَمَ لَمُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ۔ درین حال کار همهٔ آنها را همین مضغه خواهد کرد اگر الهام است بر وے است و اگر عروض غین است بر وے است۔ کما تقدم بیانه۔

ذکر کن ذکر تا ترا جان است　　پاکی دل ز ذکر سبحان است

چوں لطیفهٔ قلب ذاکر شود ذکر شریف از لطیفهٔ ثانیه لطیفهٔ رُوح کند و باز از ثالثه لطیفهٔ سر و باز از رابعه لطیفهٔ خفی و باز از خامسه لطیفهٔ اخفی و باز از لطیفهٔ نفس که محل آں در پیشانی است و باز از لطیفهٔ قالبیه که محل آں تمام بدن از موئے سر تا ناخن قدم است تا از بن هر هر موئے و از هر هر رگ و پے صدائے اسم مبارک الله به سمع خیال رسد۔ این ذکر قالبیه را سلطان ذکر گویند۔

اے طالب صادق سعیها باید نمود و جانها باید کند تا شاهد مقصود از گوش به آغوش و از شنید به دید رسد شهود ے که لطائف خمسهٔ مبارکه را پیش از گرفتاری جسد انسانی بوده باز حاصل شود۔ هر یکے را شعلهٔ در گیرد و تا بالا را هے منور و کشاده معلوم گردد۔ درین وقت احوال عُروج و نزول ظهور می یابند۔ در عُروج لطیفه را به جانب فوق کشاں کشاں می یابد و در نزول می پندارد که تختهٔ نورانی از بالا به اسفل روان است کما تقدم بیانه۔ تا این وقت هر چه از اسرار و عجائب ملک و ملکوت دیده سیر در عالم خلق بوده که آن را سیر آفاقی گویند چوں لطائف در اصول خود مستهلک و مضمحل می گردند و لطیفهٔ نفس به مقام اصل قلب می رسد و آں جا جذبے و عروجے پیدا می کنند آں وقت سیر در عالم امر شروع می شود که آن را سیر انفسی گویند بعد ازیں سالک

پیر خود را حاکم مطلق شناس — تا به راہِ فقر گردی حق شناس
ہر چہ فرماید مُطیع امر باش — تو تیای دیدہ کُن از خاک پاش
او چو می گوید سخن تو گوش باش — تا نہ گوید او۔ بگو۔ خاموش باش

ذکرِ شریف

باید دانست ہر عملے کہ بروفق شریعتِ غرا کردہ آید داخل ذکر است اگرچہ بیع و شری بود پس در جمیع حرکات و سکنات مراعاتِ احکامِ شرعیہ باید نمود تا آنہا ہمہ ذکر گردد۔ کما افادہ حضرت سیدی المجدد قدس سرہ و در عرف عام اطلاق ذکر شریف بر تلاوت قرآن مجید و خواندن اوراد و وظائف و احزاب و اذکار می باشد لیکن بہ اصطلاح حضرات مشائخ ما قدس اللہ اسرارہم اطلاق ذکر شریف بر اسم ذات پاک پروردگار و بر نفی و اثبات لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ می باشد۔ ابتدار بہ اسم پاک می کنند۔

ذکرِ اسمِ ذاتِ پاک

طالب را باید چون نزد پیر و مرشد برائے اخذ طریقۂ شریفہ حاضر شود قلب خود را از جمیع خطرات و حدیث نفس خالی کند اندیشہائے گزشتہ و آیندہ را دُور نماید و برائے رفع خواطر بہ جناب الٰہی تضرع نماید۔ قلب خود را حاضر ساختہ مقابل قلب شیخ بدارد و چشم فراز کند۔ دہان استوار دارد۔ زبان را بہ کام چسپاند۔ دندان را برہم نہد و بہ ادب و تعظیم تام حسب ارشاد پیر و مرشد بہ ذکر اسم ذات مشغول شود۔ اول از لطیفۂ قلب مشغول شود محل و توزع این لطیفۂ شریفہ و لطائف اخری در بیان لطائف عشرہ گزشتہ۔ آن جا باید دید۔ طالب را باید کہ مفہوم اسم شریف را در لحاظ دارد کہ ایمان آوردیم بر ذات پاک کہ موصوف بہ صفات کاملہ و منزہ از سمات ناقصہ می باشد۔ این لحاظ مفہوم شریف را پرداخت گویند۔ در اثنائے ذکر شریف توجہ و جذبہ صرفہ بہ حضرت ذات تعالیٰ و تقدست باید کرد۔ چہ ذکر بے توجہ بیش از وسوسہ نیست۔ و در دوران ذکر شریف بعد از چند بار بازگشت ضروری است۔ بگوید۔ خداوندا

صفحہ ۷ ارا باید دید۔

وواردات عبارت ازاں احوال است کہ از جہت فوق برقلب فیضانے رونماید کہ تاب وتحمل آں متعسر باشد۔

تو دردلی بہ غم این وآں کہ پردازد — بہ جائے جاں کہ تو باشی بہ جاں کہ پردازد
زناز نیست ترا فرصت ومرا ز نیاز — کنوں بہ حال دل ناتواں کہ پردازد

باید دانست رعایت جہت فوق از وجہ شرف وبہ سبب ممارست توجہ بہ آں جہت است۔ والّا حق سبحانہٗ وتعالیٰ را بیروں از دائرۂ جہات باید جست۔ وایں واردات را در طریقہ عدم ووجود عدم می گویند۔ در ابتدار بر دل سالک گاہے ماہے ورود می نماید وباز نوبتے در ہفتہ وعشرہ۔ ورفتہ رفتہ در شبا روز مرتے تا بہ مرد ریبانی وانہر بہ توالی وتواتر ورود می نماید تا آں کہ بہ انصال می انجامد۔

وصل اعدام گر توانی کرد — کار مرداں مردواری کرد

فنائے لطائف خمسہ وکمال سیر انفسی در دائرۂ ولایت صغریٰ کہ دائرۂ ظلال ومحل ظہور توحید و اسرار معیّت است حاصل می شود۔ امام الطریقہ حضرت نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند۔ اولیاء اللہ بعد از فنا وبقا ہر چہ می بینند در خود می بینند وہر چہ می شناسند در خود می شناسند حیرت ایشاں در نفس خود می باشد۔ وَفِیۡۤ اَنۡفُسِکُمۡ اَفَلَا تُبۡصِرُوۡنَ ۝

ہمچو نا بینا مبر ہر سوئے دست — با تو در زیر گلیم است آنچہ ہست

حضرت مجدد قدس سرہٗ در مکتوب نود ونہم از دفتر دوم می نویسند۔ پرسیدہ بودند کہ سیرے کہ بیروں انفس نوشتہ اند آں کدام باشد۔ سیر مراتب عشر عالم خلق وعالم امر وسیر ہیئت وحدانی داخل انفس می نماید پس سیر در ماوراے انفس کدام باشد۔ بدانند کہ انفس در رنگ آفاق ظلال اسماء الٰہی است جلّ سلطانہٗ وچوں ظل بہ فضل خداوندی جلّ شانہٗ خود را فراموش ساختہ متوجہ اصل خود گردد ومحبت بہ اصل خود پیدا کند ناچار بہ حکم اَلۡمَرۡءُ مَعَ مَنۡ اَحَبَّ خود را ہماں اصل خود خواہد یافت وَانائے خود را بر ہماں اصل خود خواہد انداخت۔ وہمچنیں چوں آں اصل را اصل دیگر است ازیں اصل بہ آں اصل خواہد رفت بلکہ خود را عین اصل خواہد یافت۔ وَهَلُمَّ جَرًّا اِلٰی اَنۡ یَّبۡلُغَ الۡکِتٰبُ اَجَلَہٗ ایں سیر سیر ماوراے آفاق وانفس است اما بدانند جمیع سیر انفسی را سیر فی اللہ گفتہ اند۔ آں سیر کہ گفتہ شد ورائے ایں سیر است کہ گفتہ اند چہ ایں سیر حصولی است وآں سیر وصولی۔ وفرق درمیان حصول ووصول در مکاتیب متعددہ نوشتہ است از انجا معلوم کردہ باشند۔ الخ۔

ہر چہ می بیند در نفس خود می بیند و بہ کُنہِ سِرّ سَنُرِیْھِمْ اٰیٰتِنَا فِی الْاٰفَاقِ وَفِیْ اَنْفُسِھِمْ می رسد۔ نور لطیفہ قلب زرد و نور لطیفہ رُوح سُرخ و نور لطیفہ سر سفید و نور لطیفہ خفی سیاہ و نور لطیفہ اخفیٰ سبز و نور لطیفہ نفس بے رنگ و بے کیف می نماید۔ بعضے افراد تمیز ما بین الوان انوار نمی توانند۔ آں نقصانے نہ می رساند حضرت عبدالاحد از حضرت مجدد قدس اللہ اسرارہما نقل فرمودہ اند کہ ادائے صلاۃ فجر در غلس مثمر فنائے اخفیٰ است۔ از انوار و برکات لطائف سینہ مطلع انوار و مصدر اسرار می گردد۔

زدریا موج گوناگوں برآمد ز بے چُونی بہ رنگِ چُوں برآمد
گہے در کسوت لیلا فرو شد گہے بر صورت مجنوں برآمد
چو یار آمد ز خلوت خانہ بیروں ہموں نقش دروں بیروں برآمد

سیر لطائف در عالم ظلال کہ آں را دائرہ ولایت صغریٰ گویند

باید دانست کہ حضرات اکابر نقشبندیہ قدس اللہ اسرارہم اصل کار بر جمعیت و حضور داشتہ اند۔ بہ صور و اشکال غیبی متوجہ نہ می شوند کشوف و انوار را چنداں اعتبار نہ نہادہ اند۔ طالب را بہ حصول چہار چیز رغبت می نمایند۔

جمعیت و حضور و جذبات و واردات۔ جمعیت عبارت ازاں است کہ در حریم دل ہواجس و وساوس راجائے نماند و خیال ماسویٰ بالکلیہ دور شود۔

خیال ماسویٰ از دل بروں کُن گزر از چون و حُبّ بے چگوں کُن

وحضور عبارت ازآں است کہ دل بہ ہمہ وقت و ہمہ حال متوجہ بہ مبدأ فیاض باشد۔ بیداری بود یا خواب خاموش بود یا مصروف کلام و در قہر بود یا در معاملہ مصداق کَاَنَّہٗ یَرَی اللہَ باشد۔

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال می دار نہفتہ چشمِ دل جانب یار

وجذبات عبارت ازاں است کہ کشش لطائف بہ اصول خود شود و ازاں اصول بہ اصولِ آنہا وَھَلُمَّ جَرًّا مِنَ الْاُصُوْلِ اِلٰی اُصُوْلِھَا اِلٰی اَنْ یَّبْلُغَ الْکِتٰبُ اَجَلَہٗ۔

بر سر خاک ما بیا نغمہ عشق را سرا گر جذبات شوق تو نعرہ ز خاک برزنم
بعد ہزار سال اگر بر قبرم گزر کنی مشک شود غبار من رُوح شود ہمہ تنم

ہوش کن ہوش کن کہ دربارۂ ایں کشتگانِ پاک نہاد خیالِ فاسد را در دلِ خود جائے نہ دہی عَالِمُ السِّرِّ آیَرِ جَلَّ شَانُہٗ دانا است کہ ایں صدا از کجا برخواستہ و ایں شور از چہ پیدا شدہ

زسازِ مطربِ پُرسوز ایں رسید بہ گوشش　　کہ چوب و تار و صدائے تین و تنن ہمہ زو سبت

ایں آں نعرہ نیست کہ از شعشعانِ انوار ذات و صفات واجبی ذرات ممکنات از نظر سالک مخفی شدہ وے در اصلِ خود خود را فراموش ساختہ انائے خود را بر اصل خود انداختہ۔ و ایں آں صدائے است کہ جام دلربائے عقل و خرد بے چارہ و بسمل را با خود بردہ و یرا مصروف آہ و فغاں ساختہ۔

عشق آمد عقل او آوارہ شد　　صبح آمد شمع او بے چارہ شد

عقل سایہ حق بود حق آفتاب　　سایہ را با آفتاب او چہ تاب

صاحب ایں کیفیت از خود و از بابِ نہائے خود فانی گشتہ۔ دامنِ وے از طعن و ملامت دُور است۔ وے داخل زمرۂ اولیائے پاک پروردگار است وے از گروہ عاشقان و مجذوبانِ حضرت کردگار است۔ وجود او را آتش شوق در ہم گرفتہ و خرمنِ ہستی او را شعلۂ محبت خاکستر کردہ او از خود غائب است بہ سترِ کلام خود چہ رسد۔

آتش آں نیست کہ بر شعلۂ او خندد شمع　　آتش آں است کہ در خرمنِ پروانہ زند

ہاں ہاں کسے کہ در دائرۂ ولایتِ صغریٰ قدم نہ نہادہ است و سیر در ظلالِ اسماء و صفاتِ واجبی نہ کردہ است برائے او سخنانِ توحید گفتن و اعتقاد وحدت وجود نمودن حرامِ قطعی است۔ ایشاں را فکر باید کرد کہ دعوت حضراتِ انبیاء علیٰ نبینا و علیہم الصلوٰتُ والتسلیماتُ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللہ است کہ موقوف بر کثرت است چہ انتفائے الہئہ باطلہ و اثبات وحدانیت مر خدا را در اثبات کثرت صورت می بندد اگر کثرت نہ بودے اثبات وحدت از کجا بودے و از بہر چہ بودے مشائخ وقت را حق تعالےٰ انصاف دہد کہ اعتقاد ملحدانہ بہ پیروانِ خود تلقین می نمایند۔ عوام کالانعام را در تخیل مراقبۂ توحید وجودی انداختن بغیر از خسارت دُنیا و آخرت چیزے نمی افزاید۔

بے خردے چند ز خود بے خبر　　عیب پسندند بہ زعمِ ہنر

باد شوندار بہ دماغے رسند　　دود شوندار بہ چراغے رسند

البتہ بعض سالکاں را قبل از قطع دائرۂ امکاں بلکہ قبل از برآمدن لطیفہ از قالب حالتے شبیہ بہ توحید وجودی وہم او ست ظاہر می شود۔ موجبش آنکہ بہ تخیل مراقبۂ توحید صورت توحید در متخیلہ ایشاں منصور می شود۔ چوں ایں تخیل غلبہ می کند سخنان توحید بے تحاشی می گویند۔ خصوصاً در

علامت رسیدن قلب بہ دائرۂ ولایت صغریٰ آن است کہ توجہ فوق مضمحل شدہ احاطۂ شش جہت می فرماید و معیّتِ بے چُونی حضرت حق سبحانہٗ و تعالیٰ محیط خود و محیط ہمہ عالم بہ ادراک بے چُوں می بیند۔ دوام ذکر و فکر و غلبۂ شوق و محبّت بہ سُوئے محبُوب حقیقی پیدا می شود و جذبہ و توجہ بہ حضرت قدس رو می نماید آئینۂ دل از زنگ غفلت و اَدْرَانِ ہَوَاجِس صاف شدہ بمنزلۂ جام جہاں نمائے می نماید۔

توکتابی در تو مسطور است عالم ہر چہ ہست ۔ چیست آں کو در کتاب لوحِ دل مسطور نیست

وسیر در ظلالِ اسماء و صفات واجبی شروع می شود۔ سالک بے چارہ و عاشق دلدادہ کہ نادیدہ بہ محبُوبِ خود تعشقے بہم رسانیدہ بود چُوں در آئینۂ قلبِ خود عکوسِ ظلال اسماء و صفاتِ واجبی مُلاحظہ می کند از نافہمی خود آں را عین محبُوب تصور کردہ بہ شطحیات تکلم می کند و صُورتِ محبُوب را در نگارخانۂ باطنِ خود دیدہ از ہوش رفتہ خیال وصال می کند۔

عکس روئے تو چو در آئینۂ جام فتاد ۔ عارف از خندۂ مَیْ در طمع خام فتاد

جلوہ کرد رخش روز ازل زیر نقاب ۔ عکسے از پرتوِ آں بر رُخ افہام فتاد

ایں ہمہ عکسِ می و نقشِ مخالف کہ نمود ۔ یک فروغ رخ ساقی است کہ در جام فتاد

چُوں از غایت وارفتگی و درماندگی و از نہایت مدہوشی و سرشاری فرق در ظل و اصل نہ می تواند کرد لاجرم نعرۂ اتحاد و عینیّت از نہادش می برآید۔

چُوں عکسِ رُخِ دوست در آئینۂ عیاں شد ۔ بر عکس رُخِ خویش نگارم نگراں شد

غلبۂ ایں دید بہ جائے می رساند کہ تعیّن و تشخصِ خود نیز از نظرش مرتفع می شود۔ کسے بہ سُبْحَانِیْ مَا اَعْظَمَ شَانِیْ دم می زند کسے را صدائے مَا فِیْ جُبَّتِیْ اِلَّا اللّٰہُ از نہادش بلند می شود و کسے را نعرۂ اَنَا الْحَقّ تا سرِ دار می رساند۔

مرد رہِ حق سخن محقق گوید ۔ از ہر کہ جز اوست ترک مطلق گوید

در راہِ حقش اگر دو صد پارہ کنند ۔ ہر پارہ از و دو صد اَنَا الْحَق گوید

آرے آرے اے برادر پاک سیر بہ گوش ہوش بشنو۔ در حدیث قُدسی وارد است۔ اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِیْ بِیْ اِنْ خَیْرًا فَخَیْرٌ وَ اِنْ شَرًّا فَشَرٌّ ۔

اے برادر تو ہمیں اندیشہ ئی ۔ مابقی تو استخوان و ریشہ ئی

گر گل است اندیشۂ تو گلشنی ۔ ور بود خارے تو ہیمہ گلخنی

لطیفۂ قلب را فنا و بقا، در ظلالِ تجلیات افعال الہیّہ یعنی صفت تکوین می باشد۔ در وقت فنا خلق حسی و علمی از ماسوی در ساحت سینہ نہ می ماند و خطرۂ از غیر بہ دل راہ نہ می یابد۔

خیالِ ماسوی از دل بروں کن گزر از چون و چند بے چگوں کن

و در وقت بقا افعال خود و افعالِ جمیع ممکنات را آثار افعال حق سبحانہٗ و تعالیٰ می بیند چوں ایں دید غالب می شود صفات و ذوات ممکنات را مظہر صفات و ذات پروردگار می بیند و لب بہ توحید وجودی می کشاید۔

غیرتش غیر در جہاں نہ گزاشت لاجرم عین جملہ اشیا شد

و لطیفۂ روح را فنا و بقا در ظلالِ تجلیات صفات ثبوتیہ الہیّہ می باشد در وقت فنا سالک صفاتِ خود و صفاتِ جمیع ممکنات را معدوم می بیند مثل سمع و بصر و قدرت و ارادہ و کلام وغیرہ و در وقت بقا اثبات صفات جمیع را بہ حق سبحانہ و تعالیٰ می کند و می گوید۔

عشقم کہ در دو کون و مکانم پدید نیست عنقا مغربم کہ نشانم پدید نیست
زابرو و غمزہ ہر دو جہاں صید کردہ ام منگر بداں کہ تیر و کمانم پدید نیست
گویم بہ ہر زبان و بہ ہر گوش بشنوم ایں طرفہ ترکہ گوش و زبانم پدید نیست

و لطیفۂ سر را فنا و بقا در ظلالِ تجلیاتِ شیونات الہیّہ می باشد۔ در وقت فنا سالک ذاتِ خود و ذواتِ جمیع ممکنات را در ذات پاک وحدہٗ لاشریک لہ مضمحل و گم می یابد و در وقت بقا ذات پاک ذوالجلال را بہ جائے جمیع ذوات می بیند۔

چوں بنگرم در آئینہ عکسِ جمال خویش گردد ہمہ جہاں بہ حقیقت مصورم
خورشید آسمانِ ظہورم عجب مدار ذراتِ کائنات اگر گشت مظہرم

و لطیفۂ خفی را فنا و بقا در ظلال تجلیات صفات سلبیہ الہیّہ می باشد۔ در وقت فنا سالک در صفات سلبیہ فانی می شود و در وقت بقا تفرید جناب کبریا از جمیع مظاہر می نماید۔

آں کس کہ ترا شناخت جاں را چہ کند فرزند و عیال و خانماں را چہ کند
دیوانہ کنی ہر دو جہانش بخشی دیوانۂ تو ہر دو جہاں را چہ کند

و لطیفۂ اخفیٰ را فنا و بقا، در ظلال تجلیات شانِ جامع الہی است در وقت فنا سالک از اخلاق خود می گزرد و در وقت بقا متخلق بہ اخلاق پاک پروردگار می گردد۔

منبع آداب و اخلاق حسن مجمع اوصاف ربِّ ذوالمنن

اوقاتِ سماع و آوازِ خوش و تار و نغمہ کہ در قلب حرارتے و ذوقے پیدا می شود بے باک تر می شوند و اشعارِ توحید شنیدہ خود را ہم حالِ قائلانِ آں اشعار می شناسند نہ می دانند کہ اربابِ ایں احوال را آداب و شرائط است کہ در اینہا مفقود است۔ و جمعے را عنصرِ ہوا وست می دہد چوں کہ ایں عنصرِ الطف است کہ در ذراتِ ممکنات ساری است ایشاں از کوتہ نظری خود آں را وجودِ حق تصور نمودہ سخنانِ توحید بر زباں می آرند۔ نہ می دانند کہ ایں سیر داخلِ دائرۂ امکان است و مقامِ توحید بعد از انقطاعِ دائرۂ امکان است۔ و بعضے را بہ سبب انکشافِ عالمِ ارواح و بے چونیِ آں عالم بنسبت بہ عالمِ اجسام و نیز احاطۂ عالمِ ارواح بر عالمِ اجسام ایشاں آں را قیومِ عالم تصور نمودہ بہ خدائی می پرستند۔ دریں مقام بعضے اکابر را نیز اشتباہے واقع شدہ چوں عنایتِ پروردگار شاملِ حالِ ایں بزرگواراں بودہ ایشاں را ازاں مقام عروج واقع شد آں زماں حقیقتِ اشتباہ بر ایشاں ظاہر شد۔

ہزار نکتۂ باریک تر ز مو اینجا است نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند

چوں لطائفِ خمسہ را سیرِ تفصیلی واقع می شود اوّل گذرِ ایشاں در دائرۂ امکاں واقع می شود کہ عالمِ ملک و ملکوت کہ آں را عالمِ اجسام گویند و عالمِ ارواح و عالمِ مثال کہ آں برائے دیدن است نہ برائے ماندن و عالمِ امر ہمہ داخلِ ایں دائرۂ اند چوں ازیں دائرۂ عروج می شود قدم در دائرۂ ولایتِ صغریٰ می نہند در اینجا سیر در ظلالِ اسماء و صفاتِ واجبی واقع می شود۔ ہر نقطۂ ازیں دائرہ ناشی است از اصلِ دیگر و آں اصل را اصلِ دیگر است و ہَلُمَّ جرًّا تا آں کہ بعد از قطعِ سیرِ تفصیلی سیر بہ نقطۂ اجمالی می رسد کہ تعیّنِ اوّل و حقیقتِ محمدی است کہ ناشی است از ذاتِ بحت و احدیتِ مجردہ۔ کما سیاتی بیانہا ان شاء اللہ تعالیٰ۔

اے برادر بے نہایت درگہیست ہر چہ بروے می رسی بروے مأیست

باید دانست کہ دائرۂ ظلال مبدأ تعیّنِ جمیع ممکنات است غیر از انبیاء و ملائکہ علیہ السلام کما تقدم۔ ہر فردے را از افرادِ عالم بہ توالی و تواتر از جنابِ الٰہی فیوضاتِ تازہ بتوسطِ مظاہرِ اسماء و صفاتِ غیر متناہیہ و ظلالِ آنہا می رسد۔ ازیں جہت ظلال را مبدأ تعیّنِ افراد گویند و آں را عینِ ثابتہ نیز می نامند۔ و آنچہ حضراتِ صوفیہ فرمودہ اند اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ تَعَالٰی وَتَقَدَّسَ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ اشارت بہ ہمیں نقطہائے ظلال اند کہ مبادیِ تعینِ افراد می باشند۔ در دائرۂ ظلال لطائفِ خمسہ را فنا و بقا حاصل می شود۔

بمنزلۂ قید است نہ شرط۔ البتہ معنی را بہ خوب وجہ ملحوظ دارد۔ در وقت نفی جمیع محدثات وممکنات را بہ نظر فنا ونیستی دیدن است ودر وقت اثبات وجود پروردگار را مقصود بہ دانستن وبہ نظر بقا ودوام ملاحظہ کردن است تا آں کہ بہ تکرار ایں کلمۂ مبارکہ توحید در قلب متمکن گردد واثر ذکر بر روے ظاہر گردد۔ در زمان نفی وجودِ بشریت منتفی گردد ودر اثبات اثرے از آثار جذبات الٰہی مطالعہ افتد۔ چہ کمالِ مراتب ذکر آں است کہ مذکور بہ نوعے بر دل مستولی گردد کہ نام مذکور ہم فراموش گردد۔

چوں بادۂ شوق تو کند براقی — گردد تن وروح جملہ مست ساقی
تن مست شراب وروح مست ساقی — آں گردد فانی وایں گردد باقی

حضرت علاؤ الدین عطار قدس سرہٗ فرمودہ اند بسیار گفتن سود مند نیست ہر چہ گوید از سر وقوف گوید چوں عدد از بست دریک بگزرد واثرے از آثار جذبات الٰہیہ ظاہر نہ شود دلیل بے حاصلی است وعمل باطل است باز از سر گیرد۔ ذکر شریف آں قدر کند کہ یک ہزار ضرب بہ حساب آید۔

ایں ذکر شریف بہ ایں نہج کہ ابتدا از ناف کنند وبہ دماغ رسانیدہ بہ کتف راست فرود آوردہ بر قلب ضرب دہند از برائے آں است کہ حرارت وفیض بہ جمیع لطائف عشرہ برسد وہمہ را عروجے حاصل شود۔ نہ گویند کہ عروج ونزول بہ لطائف خمسۂ امر ولطیفۂ نفس متصور است نہ بہ لطائف اربعۂ باقیہ کہ آں را عناصر اربعہ گویند۔ چہ مراد از عروجِ قالب طہارت ہر عنصر است از اوج نرفع وتکبر وخودسری واز حضیض پستی ودنائت ورذالت۔ عناصر از افراط وتفریط پاک شدہ رو بہ اعتدال آرند البتہ عروج ونزول لطائف خمسہ را شانے دیگر است کما تقدم بیانہ۔

حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ اگر کلمۂ طیبہ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ نہ می بود راہے بہ جناب قدسِ خداوندی جل سلطانہٗ کہ می نمود ونقاب از چہرۂ توحید کہ می کشود وفتح ابواب جنات کہ می فرمود کوہ کوہ صفات بشریہ بہ استعمالِ کلمۂ ایں لا کندہ می شود وعالم عالم تعلقات بہ برکت تکرار ایں نفی منتفی می گردد ونفی آں الٰہیۂ باطلہ را منتفی می سازد وآں معبود حق را جل شانہٗ مثبت سالک مدارج امکانی را بہ مدد او قطع می نماید وعارف بہ معارف وجوبی بہ برکت او ارتقا می فرماید اوست کہ از تجلیات افعال بہ تجلیات صفات می برد واز تجلیات صفات بہ تجلیات ذات می رساند۔

تا بہ جاروب لا نہ روبی راہ — نہ رسی در سرائے اِلَّا اللّٰہ

اگرچہ لطائف خمسہ را فنا و بقا در دائرۂ ظلال حاصل می شود لیکن نہ باید فہمید کہ سیر و عروج
ایں لطائف بہ انتہا رسید ہنوز ایں لطائف را از دائرۂ ظلال بہ دائرۂ تجلیاتِ اسماء و صفات
رسیدن است کہ آں در دائرۂ اولی از ولایت کبریٰ متحقق می شود و آں وقت سیر ایں لطائف
و عروج آنہا بہ کمال خواہد رسید۔

ایں مرتبہ را بلندی و پستی نہ بود — خود بینی و خویشتن پرستی نہ بود
در ہر قدمے ز نیست بینی اثرے — جائے برسی کہ نام ہستی نہ بود

فائدہ۔ آں کہ حضرات فرمودہ اند۔ طریقے کہ ما در صددِ قطع آنیم ہمگی ہفت گام است
مراد ازاں لطائف سبعہ اند پنج از عالم امر و دو از عالم خلق کہ یکے نفس و دیگرے قالب است۔
و آں کہ دو قدم فرمودہ اند پس بہ اعتبار عالم امر و عالم خلق گفتہ اند چہ لطیفۂ قلب از امر و لطیفۂ
نفس از خلق بہ منزلۂ بنگہ و برزخ است مر لطائف دیگر را کما تقدم بیانہ۔

ذکرِ نفی و اثبات

طالب را باید کہ با وضو رو بہ قبلہ مربع یا دو زانو بنشیند دست ہا را بر روئے رانہا بنہد و متوجہ
قلب صنوبری شدہ حواس را جمع ساختہ چشم برہم نمودہ نفس را زیر ناف بند کردہ بہ ادب و تعظیم
تمام کلمہ لَا را از ناف بہ طرف بالا کشیدہ تا بہ پیشانی و دماغ رساند و متوہم شود کہ از دماغ پرید و
اِلٰہَ را بہ طرف راست برابر کتف فرود آوردہ اِلَّا اللّٰہُ را سخت بر دل صنوبری زند بہ نوعے
کہ گزر و اثرِ آں بہ لطائف خمسہ شود و حرارت بہ تمام اعضا رسد بارعایت عدد طاق کہ ایں را
وقوف عددی گویند تا ہر جا نوانند اعداد را رسانند لیکن آواز نہ کند و در اخفا سعی بلیغ نماید تا آں کہ
اگر شخصے نزد او باشد معلوم نہ کند کہ در کدام چیز مشغول است چوں نفس فرو گزارد مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ
اللّٰہِ بگوید۔ بعد از چند بار بازگشت کند کہ خداوندا مقصودِ من توئی و رضائے تو محبت و معرفت
خود عطا کن۔

خواہم کہ ہمیشہ در ہوائے تو زیم — خاکے شوم و زیر پائے تو زیم
مقصودِ من خستہ ز کونین توئی — از بہر تو می زیم و ز برائے تو زیم

اگر در حبسِ نفس تنگی یا مضرتے محسوس کند پس بدونِ حبسِ نفس شغل نماید چہ حبس دم دریں ذکر شریف

به ذکر شریف و تلاوت قرآن مجید و مطالعۂ احادیث نبویہ علیٰ صاحبہا السلام والتحیۃ و درود شریف و نماز با نیاز و استغفار و تسبیح و تحمید و تکبیر۔ اوقات شریفۂ خود را معمور می دارند۔ به اوراد و احزاب و عملیات نہ می پردازند۔ حضرت مجدد قدس سرہٗ نوشته اند طریق ما طریق دعوت اسمائیست۔ الخ۔ کسانیکہ بہ چنیں امور اشتغال دارند از جمعیت خاطر محروم می مانند۔

دل گفت مرا علمِ لدنی ہوس است | تعلیمم کن اگر ترا دست رس است
گفتم کہ الف گفت دگر گفتم ہیچ | در خانہ اگر کس است یک حرف بس است

روزے نیک مردے کہ در طریقۂ شریفۂ حضرات قادریہ بیعت بود از جناب پیر و مرشد برحق قدس سرہٗ طالب اجازت حزب البحر شد۔ آں جناب اجازت مرحمت فرمودہ ارشاد کردند۔ ایں دعائے حضرت ابو الحسن علی شاذلی قدس سرہ بسیار بابرکت دعا است کہ مشتمل است بر آیات شریفہ و ادعیۂ ماثورہ و کلمات الہامیہ اگر شما ایں دعا را خالصًا للہ برائے حصول خوشنودی او سبحانہ و تعالےٰ بخوانید و ضمنًا فتوحات دنیویہ بہ شما حاصل شود بہتر است تا از ثواب محروم می نہ آید و اگر شما برائے حصولِ اغراضِ دنیویہ خوانید پس از ثواب محرومی یقینی است۔ اگر دنیوی مقصود حاصل شد ثمرہ بخشید و الّا نہ فائدہ دیں و نہ فائدہ دنیا۔ فقیر گوید ذکر الشعرانی فی لواقح الانوار القدسیۃ ان الامام احمد روی فی مسندہ من عمل من ہذہ الامۃ عمل الاخرۃ للدنیا فلیس لہ فی الاخرۃ من نصیب۔ ہذا و روی البخاری ومسلم عن عمر رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال انما الاعمال بالنیات وانما لامرئ ما نوی فمن کانت ہجرتہ الی اللہ ورسولہ فہجرتہ الی اللہ و رسولہ ومن کانت ہجرتہ الی دنیا یصیبہا او امرأۃ یتزوجہا فہجرتہ الی ما ہاجر الیہ۔ ہوشیار آں کس است کہ فکر فردا دامن گیر او بود الکیس من دان لنفسہ وعمل لما بعد الموت۔

دردم از یار است و درماں نیز ہم | دل فدائے او شد و جاں نیز ہم

مراقبات

مراقبہ ماخوذ از رقوبت و رقابت است بہ معنی حفاظت کردن و انتظار کشیدن و در

و نوشتہ اند۔ ہمہ عالم در جہت ایں کلام معظم کاش حکم قطرہ می داشت نسبت بہ دریائے محیط۔ ایں کلمۂ طیبہ جامع کمالات ولایت و نبوت است۔ مردم تعجب دارند کہ بہ یک گفتن ایں کلمہ چگونہ دخول جنت می شود۔ و محسوس و مشہود ایں فقیر شدہ اگر تمام عالم را بہ یک گفتن ایں کلمہ بخشند و بہ بہشت برند گنجائے دارد۔ و اگر برکات ایں کلمہ را قسمت کنند بہ تمام عالم ہمہ، ابدالآباد معمور و سیراب کند۔ و نیز نوشتہ اند حصول برکت و ظہور عظمت ایں کلمہ را بہ اعتبار درجات قائل آن است۔ ہر چند گوئندہ عظیم تر ظہور برکت آں بیشتر و ایں مصراع برزبان گوہر افشان خود راندند ع یَزِیْدُکَ وَجْهُهٗ حُسْنًا اِذَا مَا زِدْتَهٗ نَظَرًا۔

فائدہ: حضرت ما قدس اللہ اسرارہم فرمودہ اند کہ برائے دور کردن اندراں رذائل ازالہ او ساخ ذمائم کہ در باطن رسوخ یافتہ و متمکن گشتہ مثل حسد و کینہ و خست و دناءت و عجب و نخوت و غرور و ریا و کبر و غیظ و غضب و بے صبری و بے قناعتی و امثال آں ایں کلمۂ طیبہ از بس نافع است بہ نوعے کہ بہ وقت لَآ اِلٰهَ گفتن انتفائے آں خصلت بدِ خود کند کہ ازاں رستگاری طلب دارد و از اِلَّا اللّٰهُ طالب حب پروردگار باشد۔ مثلاً برائے زوال حسد گوید لَآ اِلٰهَ یعنی نیست حسد در من اِلَّا اللّٰهُ مگر محبت پروردگار۔ کلمۂ طیبہ را بہ زباں خواند یا بہ دل اختیار دارد البتہ بہ عاجزی و حضور گوید۔ تا آں کہ ذمیمہ زائل گردد۔ و ہمچناں تمام رذائل را یک یک کردہ از باطن خود دور کند تا باطن را تصفیہ حاصل شود۔

تنبیہہ

فرمودہ اند تا وقتے کہ سالک بہ دولت حضور و آگاہی و بہ فنائے نفس و تہذیب اخلاق مشرف نہ شدہ است غیر از نماز فرض و واجب و سنن موکدہ اشتغال بہ نوافل و تلاوت قرآن و اوراد و اذکار و ادعیہ صحیح نیست۔ حضرت مجدد قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ آدمی تا بہ مرض قلب مبتلا است ہیچ عبادتے۔ او را نافع نیست بلکہ مضر است لہذا اولاً ساحت سینۂ خود را از ادران رذائل صاف کند و دولت حضور و آگاہی را حاصل کند کہ اعلیٰ ترین اذکار است بلکہ مقصود از اذکار ہمیں کار است۔ و باید دانست کہ حضرات نقشبندیہ مجددیہ قدس اللہ اسرارہم العلیہ بعد از حصول دولتِ آگاہی و دوامِ حضور۔ اشتغال بہ امورِ یقینیہ و علوم دینیہ می فرمایند۔

عَلَى الْعِبَادِ وَعَمَلاً بِمَا جَاءَ فِي الْخَبَرِ يَسِّرُوْا وَلَا تُعَسِّرُوْا بہ نوعے واضحۃ الاعلام و سہل المنال ساختند کہ نظیرش در تصور نہ آید چہ جائے کہ فوق آں مذکور شود۔ ہزاراں ہزار افراد کہ در بحر بے کراں توحید غوطہ زن بودند از ان راہ بہ ساحلِ شہود رسیدہ اند جَزَاهُ اللهُ عَنَّا وَعَنِ الْاِسْلَامِ وَالْمُسْلِمِيْنَ خَيْرَ الْجَزَاءِ۔

یارب ز رہ راست نشانے خواہم ۔۔۔ از بادۂ آب و خاک جانے خواہم
از نعمت خود چو بہرہ مندم کردی ۔۔۔ در شکر گزاریت زبانے خواہم

اے برادر صاف منش و اے سالکِ پاک روش رَزَقَنِيَ اللهُ وَاِيَّاكَ الْبَصِيْرَةَ لِنَرٰى آيَاتِ اللهِ فِي الْآفَاقِ وَفِي اَنْفُسِنَا وَنَصِلَ اِلٰى اَعْلٰى دَرَجَةِ الْاِحْسَانِ بِاَنْ نَعْبُدَ اللهَ كَاَنَّنَا نَرَاهُ۔

تا دوست بہ چشم سر نہ بینم ۔۔۔ از پائے طلب کجا نشینم
مردم گویند خدا بہ چشم سر نتواں دید ۔۔۔ آں انساں اند و من چشم ہر دم

بہ پائے جد و استقامت سعیہا باید نمود تا از خیابانِ ایماں افزا دامنِ مراد پر کنیم۔ پیر ہرات حضرت عبد اللہ انصاری قدس سرہٗ می فرمایند۔ درویشاں طائفہ اند کہ ہمہ ہشیاراں ہستند و بیداراں استند۔ نہ بر شادمانی دل بستند و نہ از فوتِ کامرانی خود را خستند۔ غنی دلاں تنگ دستند۔ راہ کوباں ہوا پرستند۔ پاکانے اند کہ از ہستی و نیستی رستند و از قفسِ ما و من جستند قرابہ حبِ جاہ شکستند و در حرم لِيْ مَعَ اللهِ نشستند۔

حبذا قومے کہ داد بندگی را دادہ اند ۔۔۔ ترک دنیا کردہ اند و از ہمہ آزادہ اند
روزہا با روزہا در گوشہ بنشستہ اند ۔۔۔ باز شبہا در مقامِ بندگی استادہ اند
طرفۃ العینے نہ بودہ غافل از حضرت و لے ۔۔۔ سیلہا با ایں ہمہ از چشمِ خود بکشادہ اند
راحتے دیدند و ذوقے یافتند از این و آں ۔۔۔ روز و شب در کنجِ محنت بر سرِ سجادہ اند
پیر انصاری تو میدانی کہ ایشاں کیستند ۔۔۔ فرقۂ بے کر و فر زمرۂ دل سادہ اند

حضرت ایشاں قدس سرہٗ راہ سلوک را ہفت قسمت نمودہ اند کہ ایں فقیر آں را بہ ہفت مدارج تعبیر نمودہ۔ مدرج اول دائرۂ امکان است کہ دو حصّہ دارد یکے عالم خلق و دیگری عالم امر و مشتمل است بر یک مراقبہ۔ مدرج دوم دائرۂ ظلالِ تجلیات اسماء و صفات است کہ آں را دائرۂ ولایتِ صغری گویند و مشتمل است بر یک مراقبہ۔ مدرج سوم دائرۂ

اصطلاح حضرات مشائخ چشم بند کردہ انتظار ورود فیض از حضرت مبدأ فیاض نمودن است بہ اعتبار صفتے از صفات یا وجہے از وجوہ یا بدون اعتبار صفتے یا وجہے انتظار فیض از ذات بحت کردن است بر لطیفہ از لطائف یا بر ہیئت وحدانی بہ نوعے کہ خطرۂ ماسوی را در حریم دل جائے نہ باشد و اگر اندیشہ سرایت کند فوراً آں را دفع نماید۔ خواجہ خورد در فوائح می نویسند۔ اَلْمُرَاقَبَةُ هِيَ الْخُرُوْجُ عَنِ الْحَوْلِ وَالْقُوَّةِ وَالْإِعْرَاضُ عَنْ جَمِيْعِ الْاَحْوَالِ وَالْاَوْصَافِ مُنْتَظِرًا لِلِقَائِهٖ وَمُشْتَاقًا اِلٰى جَمَالِهٖ وَمُسْتَغْرِقًا اِلٰى هَوَاهُ وَمَحَبَّتِهٖ قَالَ اِمَامُنَا نَقْشَبَنْدُ قُدِّسَ سِرُّهٗ اَلْمُرَاقَبَةُ اَقْرَبُ الطُّرُقِ۔

دل آرامے کہ داری دل درو بند
دگر چشم از ہمہ عالم فرو بند

حضرت سعد الدین کاشغری از سید الطائفہ حضرت جنید بغدادی قُدِّسَ اَسْرَارُهُمَا حکایت می کنند کہ استادِ من در مراقبہ گربہ بودہ۔ روزے بر سوراخ موشے نشستہ دیدم۔ بہ نوعے متوجہ آں جہت بودہ کہ بر جسمش موئے را حرکت نہ بودہ من از روئے تعجب در روے می نگریستم کہ ناگاہ صدائے از غیب بہ گوشم رسید کہ اے پست ہمت۔ در مقصودِ تو کمتر از موشے نیستم کہ مقصود گربہ می باشد تو در طلبِ من کمتر از گربہ مباش۔ ازاں پس در مراقبہ افتادم۔

دانی کہ مرا یار چہ گفت است امروز
جز ما بہ کسے در منگر دیدہ بدوز

حضرت علاؤ الدین عطار قدس سرہ فرمودہ اند طریقہ مراقبہ از طریق نفی و اثبات اعلیٰ و اقرب است۔ از طریق مراقبہ بہ مرتبہ وزارت و تصرف در عالم ملک و ملکوت می تواں رسید۔ اشراف بر خواطر و القائے سکینہ و بہ نظرے موہبت کردن و بہ توجہے باطن را منور ساختن از دوام مراقبہ می باشد۔ از ملکہ مراقبہ اطمینان قلب و جمعیت خاطر و دوام قبول دلہا حاصل می شود۔ و ایں معنی را جمع و قبول می گویند۔ حضرت مجددِ قدس سرہ فرمودہ اند۔ سالکے کہ سیرِ او در تفصیل اسماء و صفات افتاد راہِ وصولِ او بہ حضرت ذات جل سلطانہ مسدود گشت چہ اسماء و صفات را نہایتے نیست تا بعد از قطع آنہا بہ مقصد اسنیٰ تواند رسید۔ مشائخ ازیں مقام خبر دادہ اند کہ مراتب وصول را نہایت نیست زیرا کہ کمالات محبوب نہایت نہ دارد۔ مراد از وصول اینجا وصلِ اسمائی و صفاتی است۔ سعادت مند کسے است کہ سیرِ او در اسماء و صفات بہ طریق اجمال واقع شدہ و بہ سرعت واصلِ حضرتِ ذات تعالیٰ و تقدس گشتہ

ہر نقابے روئے جاناں را نقابے دیگر است
ہر حجابے را کہ طے کردی حجابے دیگر است

حضرت ایشاں قدس سرہٗ ایں راہ دور و دراز را بر اساسِ شریعتِ غرّا و قواعدِ ملّتِ بیضا بہ شفقتے

دلیل اللہ الصمد حضرت عبدالاحد وحدت قدس سرہٗ می نویسند کہ عروج لطائف خمسہ عالمِ امر تا دائرۂ اولی ولایت کبریٰ کہ متضمن سہ دائرہ و یک قوس است خواہد بود۔ چوں ازاں دائرہ معاملہ بالا رود در دائرۂ اصلِ اصل الاصل سیر افتد معاملہ با نفس خواہد افتاد و نفس بہ فنائے اتم و بقائے اکمل و شرحِ صدر و اسلام حقیقی و بہ حصولِ اطمینان و بہ ارتقا بہ مقام رضا مشرف خواہد شد۔ بعد ازاں اگر سیر در ولایت علیا افتد معاملہ با سہ عنصر یعنی ناری و ہوائی و مائی خواہد افتاد۔ و اگر ازاں جا بہ فضل او تعالیٰ ترقی واقع شود و در کمالات نبوت سیر واقع شود معاملہ بہ اجزائے ارضی خواہد افتاد و از انجا اگر ترقی واقع شود خواہ در کمالات رسالت خواہ در حقائق ثلاثہ یعنی حقیقتِ کعبہ حقیقت قرآن حقیقت صلاۃ معاملہ با ہیئت وحدانی کہ از مجموع اجزائے عشرہ است۔ اجزائے خمسہ عالمِ خلق و اجزائے خمسہ عالمِ امر۔ بعد از حصول کمالات ہر یک فرداً فرداً حاصل شدہ خواہد افتاد۔ و بعد ازاں معاملہ از عقل و فہم ما و شما برتر است اللہ تعالیٰ سبحانہ بہ محض عنایت بے غایتِ خویش از کمالات بہرۂ تمام فرماید۔ اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔

حضرت مولوی غلام یحییٰ خلیفہ حضرت شمس الدین حبیب اللہ مرزا جان جاناں مظہر شہید قدس اللہ اسرارہما نوشتہ اند لطیفہ کہ بہراں انتظار ورود فیض باید کشید در دائرہ امکاں و ولایت صغریٰ لطیفہ قلب است و آں نورے مجرد است کہ تعلق بہ ایں مضغہ گوشت کہ بہ قلب صنوبری نامندہ می شود دارد و بہ ترتیب از قلب کلی کہ از عالم امر و فوقِ عرش مجید است لیکن باید دانست کہ در وقت لحاظ بہ سوئے قلب شکل و لون نورانیت قلب اصلاً ملحوظ نہ باید داشت بلکہ صرف توجہ باطنی بہ سوئے او در رنگ توجہ بسوئے مبدأ فیاض کہ ازیں صفات منزہ و مبرّیٰ است باید داشت و آں وجہ صفت کہ در شروع مراقبہ مبدأ فیاض را بہ آں ملحوظ باید کرد۔ در دائرۂ امکاں جامعیت اوست جمیع صفات کمالات را و در ولایتِ صغریٰ معیت اوست با ما کہ مستفاد است از آیۂ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ و در ولایتِ کبریٰ تا آخر قوس آں لطیفۂ مذکورہ لطیفۂ نفس است کہ موضعش دماغ است و آں وجہ مذکور در دائرۂ اولیٰ اقربیت اوست تعالیٰ شانہ با ما کہ مفہوم است از کریمۂ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ و در باقی دوائر و ہمچنیں در قوس و ہمچنیں در ولایت علیا علاقۂ محبت میانِ ما و او سبحانہ است کہ آیۂ کریمہ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗ مشعر بہ آن است۔

تجلیات اسماء وصفات است کہ آں را دائرۂ ولایت کبری گویند و مشتمل است بر سہ دائرہ و یک قوس یعنی بر چہار مراقبہ۔ باید دانست از ابتدائے ولایت صغری تا انتہائے ولایت کبری سیر سالک تعلق بہ اسماء وصفات الٰہیہ جل شانہ دارد و اللّٰہ سُبْحَانَہٗ وَتَعَالٰی ظَاهِرٌ بِاَسْمَائِہٖ وَصِفَاتِہٖ وَآيَاتِہٖ۔

تَأَمَّلْ فِي نَبَاتِ الْاَرْضِ وَانْظُرْ	اِلٰى آثَارِ مَا صَنَعَ الْمَلِيكُ
عُيُونٌ مِنْ لُجَيْنٍ شَاخِصَاتٌ	بِاَبْصَارٍ هِيَ الذَّهَبُ السَّبِيكُ
عَلٰى قُضُبِ الزَّبَرْجَدِ شَاهِدَاتٌ	بِاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ لَهٗ شَرِيكُ

ازیں جہت سیر ایں ہر دو ولایت را سیر در اسم مبارک هُوَ الظَّاهِرُ گفتہ می شود و مظاہر ایں اسم شریف بوجہ تام بہ وضوح می رسد۔ مدرج چہارم۔ دائرۂ تجلیات اسماء وصفات بہ امتزاج تجلیات ذاتیہ الٰہیہ است کہ آں را دائرۂ ولایت علیا گویند و مشتمل است بر یک دائرہ۔ دریں ولایت سیر سالک در تجلیات ذاتیہ می شود کہ در تجلیات اسماء وصفات ممتزجہ و پوشیدہ است ازیں جہت ایں سیر را سیر در اسم مبارک هُوَ الْبَاطِنُ گفتہ می شود۔ مدرج پنجم۔ دائرۂ تجلیات ذاتیہ دائمیہ است کہ آں را دائرۂ کمالات ثلاثہ نیز گویند و مشتمل است بر سہ دائرہ۔ بعد ازیں راہ سلوک دو جا شدہ۔ یکے از طریق عابدیت ومعبودیت بہ سرادقات عظمت معبودیت صرفہ جل مجدہٗ می رساند کہ آں را سیر در حقائق الٰہیہ گویند و ایں مدرج مشتمل است بر چہار دائرہ۔ و دیگرے از منازل خلّت و محبیّت و محبوبیّت وحب صرفہ گزشتہ بہ بارگاہ کبریاء لاتعیّن می رساند کہ آں را سیر در حقائق انبیاء علیہم السلام گویند و ایں مدرج مشتمل است بر پنج دائرہ۔ بعضے از مشائخ کرام رحمۃ اللہ علیہم اجمعین اول تسلیک حقائق الٰہیہ می فرمایند و باز بہ حقائق انبیاء علیہم السلام می برند۔ و بعضے بر عکس ایں عمل می کنند وَلِكُلٍّ وِّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا۔ ہر دو نہج معمول حضرات است۔ البتہ حضرت مرزا مظہر جان جاناں شہید و حضرت شاہ غلام علی قدس اللہ اسرارہما را معمول طریق اول بود و خلفائے نامدار ایشاں در تالیفات خود ہماں طریق را مقدم داشتہ اند ازیں باعث فقیر نیز مسلک ایشاں را اختیار کردہ فَاِنَّ الْخَيْرَ كُلَّ الْخَيْرِ فِي اقْتِفَاءِ آثَارِ اَهْلِ الْخَيْرِ۔

فَتَشَبَّهُوْا اِنْ لَمْ تَكُوْنُوْا مِثْلَهُمْ	اِنَّ التَّشَبُّهَ بِالْكِرَامِ فَلَاحٌ

از ذات پاک احد بر لطیفۂ قلب. قلب را از خواطر و ہواجس نگاہ داشتہ ہمہ وقت بہ نیاز تام متوجہ ذات الٰہی و منتظر فیض او تعالیٰ و تقدس باشد تا آں کہ توجہ الی اللہ بے مزاحمت خاطر ملکہ گردد۔

دائم ہمہ جا باہمہ کس در ہمہ حال　　می دار نہفتہ چشم دل جانب یار

چوں تا چہار گھڑی یعنی تا سہ ساعت خطرۂ خطور نہ کند و توجہ الی الفوق رو نماید علامت قطع دائرۂ امکان است و بعضے دیدن انوار را علامت قطع دائرہ گفتہ اند۔ جذب و حضور و جمعیت و واردات و کشف داخل ایں دائرہ است۔

تا چند بہ بازوئے خودت پست شوی　　بشتاب کہ از فنا خودت مست شوی

از مایۂ سود دو جہاں دست بشوئے　　سود تو ہماں بہ کہ تہی دست شوی

مدرج دوم دائرۂ ولایت صغریٰ

دائرۂ ولایت صغریٰ
کہ دائرۂ ظلال تجلیاتِ اسمار و صفات است
مراقبۂ معیت

ایں مدرج یک مراقبہ دارد۔ ایں جا سیر سالک در دائرۂ ظلالِ اسمار و صفات می باشد کہ مبادیٔ تعینات عامۂ خلائق است و ازیں جا سیر در مظاہر اسم ہُوَ الظَّاہِرُ شروع می شود۔ ایں جا مراقبۂ معیت می فرمایند کہ مفہوم کریمۂ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ می باشد۔ منشاً فیض ذات پاک پروردگار است۔ بہ لحاظِ آں کہ او سبحانہ با ما است. با ہر جزوے از اجزائے ما است و با ہر ذرۂ از ذرات ممکنات است و مورد فیض لطیفۂ قلب است لیکن جذبات و حالات ہمہ لطائف را می رسد و تحصیل آں ضروری است۔ در ایں مقام ذکر اسم ذات و نفی و اثبات بہ لحاظ معنی با توجہ قلب بسیار مفید است ذکر بے توجہ غیر از وسوسہ نیست۔ دریں جا حضور و توجہ بہ فوق نقد وقت می شود توحید وجودی و ذوق و شوق و نعرہ و آہ و نالہ و استغراق و بے خودی و نسیان ماسویٰ کہ عبارت از فنائے قلب است متحقق می شود۔ باید دانست کہ تخیل معیّت او سبحانہ و تعالیٰ از بہر آں است کہ قلب جہات ستّہ را احاطہ نماید و توجہ الی الفوق رو بہ اضمحلال آرد و برائے سیر در مدرج سوم فتح باب شود۔

و در ولایت عُلیا لطیفہ مذکورہ عناصر ثلاثہ است یعنی آب و ہوا و آتش۔ و در کمالات نبوّت لطیفہ خاک و در مقامات مافوق آں ہیئت وحدانی اجزائے عشرہ۔ و از کمالات نبوت تا آخر سلوک مبدأ فیض در وقت مراقبہ بہ صفتے از صفات ملاحظہ نہ باید کرد بلکہ توجہ بہ سوئے ذات بحت باید داشت و از و انتظار باید کشید۔ ہمچنیں معمول در خانقاہ شمسیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ و بہ زبان شریف بہ کرات و مرات سماع نمودہ۔ انتہی۔

باید دانست حضرات مشائخ قدس اللہ اسرارہم مقامات قرب الٰہی را بہ دوائر تعبیر نمودہ اند زیراکہ دائرہ کہ آں حلقۂ مفرغہ می باشد از سمت و جہت عاری می باشد۔ ہر مقام او زیر و بالا۔ راست و چپ می تواند شد۔ نہ اول دارد نہ آخر وَاِلیٰ فکما قال شاہ غلام علی قدس سرہٗ۔ جائے کہ خدا است دائرہ کجا است۔

زفرق تا بہ قدم ہر کجا کہ می نگرم ۔۔۔ کرشمہ دامن دل می کشد کہ جا ایں جا است

باید دانست مراقبات را با ذکر شریف ہم می کنند و بدون ذکر شریف ہم۔ بہ ہمہ حال بہ نیازمندی و عاجزی متوجہ بہ مبدأ فیاض باشد تا در فیض بروے بکشایند۔

ایں جانِ ضعیف و دلِ خستہ می خرند ۔۔۔ کس عاشقی بہ قوتِ بازو نمی کند

در مراقبات معلوم کردن دو امر ضروری است۔ یکے منشا فیض یعنی فیض از کجا بہ کدام وجہ می آید و دیگرے مورد فیض یعنی فیض بر کدام لطیفہ شریفہ ورود می نماید۔ وَ اِلَیْکُمُ الْاٰنَ بِبَیَانِ الْمُرَاقَبَاتِ۔

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید ۔۔۔ دیگراں ہم بکنند آنچہ مسیحا کردی

مدرج اوّل دائرۂ امکاں

دائرۂ امکان
مراقبۂ احدیتِ صرفہ

ایں مدرج یک مراقبہ دارد کہ آں را مراقبۂ احدیت صرفہ گویند۔ منشا فیض ذات پاک احدے چوں و بے چگوں کہ متصف بہ جمیع صفات کمال و منزہ از جمیع سمات نقصان است و مسمی بہ اسم مبارک اَللّٰہ می باشد۔ و مورد فیض لطیفۂ قلب است۔ یعنی فیض وارد می شود

سعد اللہ حیدرآبادی خلیفۂ مرشد عالم حضرت شاہ **غلام علی** دہلوی قدس اللہ اسرارہم در مجموعۂ
رسائل موسومہ بہ لذات مسکین ۱۳۱۱ھ کہ در سنہ ۱۳۱۲ ہجری در حیدرآباد بہ حلیۂ طبع آراستہ
شدہ بہ نسبت مورد فیض در مراقبۂ معیّت می نویسند۔ (در رسالۂ ارشادیہ) مورد فیضان
دریں مراقبہ لطیفۂ قالب است۔

حضرت شاہ **عبد الرشید** برادر کلانِ جدّ ایں فقیر قدس اللہ اسرارہما از مدینہ طیبہ
عَلٰی صَاحِبِهَا اَلْفَ اَلْفِ صَلٰوةٍ وَّتَحِيَّةٍ بہ جناب مسکیں تحریر نمودند۔ در رسالۂ خود
مورد فیض در مراقبۂ معیّت قالب را نوشتہ اند و رنگ لطیفۂ نفس مائل بہ بیاض تحریر نمودہ
اند مگر از حضرت امام ربانی رحمۃ اللہ علیہ تا حال بہ ہمہ بزرگانِ ایں طریقہ دریں یک دیگر کہ سلوک
رسیدہ است از روئے آں مورد فیض در مراقبۂ معیّت قلب یعنی دل معلوم می شود۔ و نورِ
لطیفۂ نفس بے کیف و بہ ہمیں طور دست بہ دست ارشاد شدہ آمدہ است۔ و در طریقہ
خلاف حضرت مجدد نمودن باعثِ تبدیلِ طریقہ است۔ و نامرضیٔ اکابر۔ لہٰذا التماس دارد کہ
اگر رسالۂ خود را بہ رسالۂ جدّ امجدِ فقیر و شاہ **رؤف احمد** صاحب رحمۃ اللہ علیہما کہ نزد آں
شفیق باشد مقابلہ نمودہ ہر چہ کہ خلاف آں رسالہ کہ موافق احوال حضرت مجدد است۔
موافق نمایند۔ نور علی نور و باعثِ استقامتِ طریقت است۔ انتہی حضرت مسکین بہ جواب
نوشتہ اند۔ خادم در مکتوبات شریف کہ حرز جاں می دارد بہ غور مطالعہ نمودہ۔ کسے جا مورد
فیض در مراقبۂ معیّت قلب را نہ یافت۔ و عبارت رسالۂ حضرت **ابو سعید** صاحب قبلہ
رحمۃ اللہ علیہ ہمیں است۔ و علامت رسیدن قلب در دائرۂ ولایت صغریٰ آن است
کہ توجہ فوق مضمحل شدہ احاطۂ شش جہت می فرماید و معیّت بے چون حضرت حق سبحانہ
تعالیٰ را بہ ادراک بے چوں محیط خود و محیط ہمہ عالم می بیند۔ ازیں جا مفہوم می گردد کہ در مراقبۂ
احدیّت قلب اصل و قالب فرع و در مراقبۂ معیّت بالعکس۔ ہر چہ بہ قلب می رسد بہ طفیل
قالب می رسد۔ پس خوبی قالب را چہ تشریح دہد کہ از تقریر و تحریر بیرون است۔ خوبی قالب است
کہ تاج الصلاۃ معراج المومنین را بر سر نہادہ و کحل البصر گردیدہ خلعت رویت اخروی
را در بر گرفتہ۔ اصل عالم کبیر ہمیں است کہ بر منصۂ خلافت ظہور فرمودہ۔ و عبارت
رسالۂ حضرت **رؤف احمد صاحب** رحمۃ اللہ علیہ ہمیں است۔ بدانند کہ دریں مقام
مراقبۂ معیت می کنند **وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ** یعنی مفہوم ایں در لحاظ داشتہ کہ حق

ہر زمانہ روئے جاناں را نقابے دیگر است
ہر حجابے را کہ طے کردی حجابے دیگر است

مراقبات لطائف خمسہ

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ دریں مقام بہ مراقباتِ خمسہ لطائف امر ارشاد می
نمودند کہ سالک لطیفۂ قلب خود در مقابل قلب مبارک جناب رسالت پناہی صلی اللہ
علیہ وسلم داشتہ بہ جناب الٰہی جل شانہ عرض کند کہ الٰہی فیض تجلی افعالی کہ از لطیفۂ مبارک
آں سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بہ لطیفۂ مبارک ابو البشر صفی اللہ حضرت آدم علیہ السلام رسیدہ
است در لطیفۂ قلب من برساں و باید کہ قلب حضرت آدم علیہ السلام و لطیفہائے قلب
حضرات پیراں را از اول سلسلہ مبارکہ تا آخر آں کہ وسائط فیض اند مانند شیشہائے عینک
ملحوظ خاطر دارد کہ باعث ازدیاد قوت بصری باشند۔ و برہمیں نہج مراقبۂ لطیفۂ روح کند و
فیض تجلی صفات ثبوتیۂ الٰہیہ را از پروردگار طلب نماید کہ از لطیفۂ مبارکہ روح پر فتوح
آں سرور دنیا و دیں رحمۃ للعالمیں بہ روح من برساں و ہمچناں در مراقبۂ سر فیض تجلیات شیونات
ذاتیۂ الٰہیہ را و در مراقبۂ خفی فیض تجلیات صفات سلبیۂ الٰہیہ را طلب نماید و در مراقبۂ اخفیٰ
فیض تجلیات شان جامع را طالب بود۔ و در مراقبۂ ہر لطیفہ توجہ بہ حضرت رسالت پناہی صلی اللہ
علیہ وسلم باید کرد تا مناسبت و التفات از آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ظاہر شود در خاتمہ نقل
عبارت حضرت شاہ غلام علی قدس سرہٗ خواہد شد۔ اگرچہ دریں دائرہ کہ دائرۂ ظلال
است ولایات لطائفِ خمسہ بہ کمال می رسد۔ چہ اصول لطائف خمسہ از عالم امر پرواز نمودہ
در اصول خود اندر دائرۂ ظلال فانی و مستہلک می شوند۔ لیکن بہ منتہائے کمال آں زماں
می رسند کہ بہ اصول اصول کہ آں دائرۂ تجلیات اسماء و صفات واجبی است بپیوندند
و آنجا مستہلک و فانی گردند و آں در دائرۂ اولی از دوائر ولایت کبریٰ نصیب وقت خواہد شد

گدائے میکدہ ام لیک وقت مستی بیں
کہ ناز بر فلک و حکم بر ستارہ کنم

تذییل

عارف پاک منش حضرت محمد نعیم معروف بہ مسکین شاہ حیدر آبادی خلیفۂ حضرت شاہ

الوانِ انوارِ لطائف را چہ دلیل باشد بلکہ در نفسِ لطائف و محل و فروعِ آں چہ گفتہ خواہد شد
ایں علمِ شریف وہبی و عطائی است کہ حضرت مجدد قدس سرہٗ بہ بیانِ آں مامور شدہ۔
ہر چہ از جناب ایشاں بہ ثبوت رسیدہ الحق ہماں درست و صحیح است۔

إِذَا قَالَتْ حَذَامِ فَصَدِّقُوْهَا فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامِ

عبارتے را کہ جناب مسکین نقل نمودہ اند۔ اوّلِ آں عبارت ایں است۔ وعلامتِ رسیدنِ
قلب در دائرۂ ولایتِ صغریٰ آں است۔ حضرت ایشاں در ینجا تصریح قلب فرمودہ اند
وایشاں وجہ ملاحظۂ معیّت او سبحانہٗ وتعالیٰ با خود و با ہمہ لطائف و با ہر ذرّہ از ذاتِ ممکنات
بیان نمودہ اند کہ در دائرۂ امکاں توجہ قلب بہ فوق بودہ۔ چوں قلب معیّتِ پروردگار را
با ہمہ اشیاء ادراک کند توجہ فوق مضمحل شدہ احاطۂ شش جہت خواہد کرد و بہ سرِ معیّت
وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ خواہد رسید۔ کجا ادراک نمودنِ قلب شش جہت را و کجا
قالب را مورد فیض ساختن۔

در روزِ روشن از نورِ آفتاب تمام عالم منور می باشد۔ حجرۂ مسدود المنافذ در آں
روزِ روشن از درون تیرہ و تاریک می باشد۔ در سقفِ آں حجرہ اگر سوراخے پیدا شود۔ البتہ
نورِ آفتابِ عالم تاب ازاں روزن داخل خواہد شد و در ظلمتکدۂ حجرہ بمثابہ مینارۂ یا عمودے
بہ نظر خواہد آمد۔ اگر ناظر بہ نوعے تا سرِ روزنِ خود را رساند و نظرش بر عالمِ نورانی افتد۔ آں
زماں مینارۂ نور یا عمودِ نور از نظرش مخفی می شود و نیک می شناسد کہ نورِ آفتاب تمام اشیا را
منور ساختہ است ظلمتِ حجرہ از فقدانِ درو دریچہ است۔ ہمیں حال قلبِ انسان است۔
در جسدِ خاکی کہ از کدورتہائے غفلتہا و ظلمتہائے آثام نورانیت و صفائے خود را در باختہ
بہ رنگ حجرۂ مسدود المنافذ تیرہ و تار گشتہ۔ احمد و ترمذی و حاکم و ابن ہر دو آں را صحیح گفتہ
اند۔ و نسائی و ابن ماجہ و ابن حبان از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت کردہ اند کہ جناب
رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا نُكِتَتْ فِيْ قَلْبِهٖ نُكْتَةٌ
سَوْدَاءُ فَإِنْ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهٗ وَإِنْ عَادَ زَادَتْ حَتّٰى تَعْلُوَ قَلْبَهٗ
فَذَالِكَ الرَّانُ الَّذِيْ ذَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى فِي الْقُرْاٰنِ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ مَا كَانُوْا
يَكْسِبُوْنَ۔

چوں طالب حق بر دستِ حق پرست پیر و مرشد برحق از صدقِ دل توبہ و استغفار

سبحانہ تعالیٰ با ما است۔ معیّت او بہ ہر لطیفۂ ما است و بہ ہر موئے جسم ما بلکہ بہ ہر ذرّۂ از ذرّات جہاں۔ متوجہ می شوند۔ و ذکر اسم ذات و نفی و اثبات بہ لحاظ معیت می کنند۔ معیّت حق با خلق از نص ثابت است۔ امّا علما بہ معیّتِ علمی گویند و صوفیہ معیّتِ ذاتی۔ درین تردد و تشکک باید افتاد و ہمیں لحاظ باید کرد کہ حق تعالیٰ با ما است آں چہ معیّت سزاوارِ اوست و نصِّ قرآنی برآں ناطق است۔ ازیں عبارت مورد فیض در مراقبۂ معیّت قالب بلکہ تمام ممکنات مفہوم می گردد۔ چرا کہ معیت عام و مورد فیض خاص منصور نہ می گردد بلکہ خلاف نص قرآنی در ضمن آں معانی ظاہر می گردد۔ و خادم نورِ لطیفۂ نفس کہ مائل بہ بیاض نوشتہ است آں لطیفۂ نفس از اجزائے قالب است کہ منشاء فیض آں نیز مراقبۂ معیت است۔ بعد تزکیہ و تصفیہ قابلیتے پیدا می کند کہ مورد فیض مراقبۂ اقربیّت گردد و در آں زماں بہ بے کیفی تعلق دارد۔ و از ابتدا او بہ وسط آرد۔ خادم رسالہ کہ نوشتہ است بنا بر مبتدیان ایں طریقہ۔ پس تحریر و تقریر کہ در آں واقع شدہ بہ احوال مبتدیاں مناسب دانست۔ علاوہ بریں خادم از پیر دستگیر خود یعنی حضرت شاہ **سعد اللہ صاحب** رحمۃ اللہ علیہ و قدّس سرّہٗ العزیز کہ باوجود ارادۃ و مریدی از قطب الأقطاب و فردالأفراد حضرت **غلام علی شاہ صاحب** قبلہ رحمۃ اللہ علیہ۔ تربیت یافتہ حضرت جدِ امجد آں عالی جناب بودند فیضِ مراقبۂ معیّت بر قالب ارشاد یافتہ است من بعد ہر چہ حکم آں جناب عالی باشد بِالرَّاسِ وَالْعَیْنِ عمل کردہ می آید۔ بندہ را چہ عذر کہ بہ غیر از بندگی چارہ نہ دارد۔

چہ کند بندہ کہ گردن نہ نہد فرماں را　　چہ کند گوے کہ عاجز نہ شود چوگاں را

هٰذَا مَا كَتَبَهُ حَضْرَةُ الْمِسْكِيْنِ۔ اُنْظُرْ مَكَاتِيْبَهُ فِي الْجُزْءِ الثَّالِثِ مِنْ مَجْمُوْعَةِ رَسَائِلِهٖ۔ فقیر مؤلف ایں رسالہ عَفَى اللّٰهُ عَنْهُ وَاَصْلَحَ اَحْوَالَهٗ گوید۔ کہ جناب مسکین رسالہ حضرت شاہ **ابو سعید** قدس سرہٗ را مطالعہ کردہ است و فکر و توجہ خود را بر قول ایشاں۔ احاطۂ شش جہت می فرماید۔ و بر قول ایشاں۔ محیط خود و محیط ہمہ عالم می بیند۔ مصروف داشتہ است و استدلال کردہ است کہ چوں معیّت عام بود مورد آں خاص منصور نہ می شود۔ اگر ایشاں تمام عبارت حضرت شاہ **ابو سعید** را بہ دقت مطالعہ می کردیقیناً نصیحتِ حضرت شاہ **عبد الرشید** را قبول می کردو زحمت استدلال نہ می کشید کہ دراں ہم موفق نہ شدہ۔ ایں علم شریف استدلالی نیست۔ اگر کار بہ دلیل افتد

ولایت صغریٰ لطیفۂ قلب است - الخ - تصریحات را گزاشتن و در پئے مستفادات افتادن یقیناً باعث اشتباہ خواہد شد۔

و آں چہ کہ جناب مسکیں بحث عموم معیت و خصوص مورد فرمودہ اند غالباً ایشاں بہ اصول فقہ مراجعہ نہ نمودہ اند۔ در اصول العام الذی ارید بہ الخصوص بحث مستقل وارد۔ قال اللہ تعالیٰ قال لہم الناس ای نعیم بن مسعود۔ و قال جلّ و عزّ اَمْ یَحْسُدُوْنَ النَّاسَ ای النبی صلی اللہ علیہ وسلم مع ہذا فقیر گوید آں کہ ایں وصف پروردگار است جل شانہ کہ عموم نہ دارد۔ بندہ در دعا می گوید۔ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ ارْحَمْنِیْ - یَا وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ اغْفِرْ لِیْ۔ یَا قَاضِیَ الْحَاجَاتِ اقْضِ حَاجَتِیْ۔ یَا مُصَرِّفَ الْقُلُوْبِ صَرِّفْ قَلْبِیْ عَلٰی طَاعَتِكَ -

اے کریمے کہ از خزانۂ غیب گبر و ترسا وظیفہ خور داری
دوستاں را کجا کنی محروم تو کہ با دشمناں نظر داری

و آں چہ از ارشاد مرشد خود نوشتہ اند پس باید دانست کہ حضرت شاہ **غلام علی** قدس سرہٗ بہ عمر ہشتاد و دو سال رحلت فرمائے خلد بریں گشتہ اند۔ از کلاں سالی و از کثرت ذکر و فکر و مراقبہ در چند سال اخیر ضعف و کمزوری بہ غایت رو دادہ بود۔ چنانچہ ارشاد فرمودہ اند۔ الحال ضعیف شدہ ام پیشتر در مسجد جامع شاہجہاں آباد آب تلخ حوض می خوردم دہ سیپارہ کلام مجید می خواندم۔ دہ ہزار نفی و اثبات می کردم نسبت باطن چناں قوی بود کہ تمام مسجد پر از نور می شد ہمچنیں در ہر کوچہ کہ می گزشتم۔ بر مزار عزیزے اگر می رفتم نسبتش لپیٹ می گشت من خود را لپیٹ می کردم و تواضع آں بزرگ می کردم۔ و فرمودند۔

ز ناتوانی خود ایں قدر خبر دارم کہ از رخش نہ توانم کہ دیدہ بردارم

دریں ایام ضعف و ناتوانی چوں قصد توجہ بہ طالبان حق می فرمودند ایں شعر می خواندند۔

ہر چند پیر خستہ دل و ناتواں شدم ہرگہ کہ یاد روئے تو کردم جواں شدم

و باز بہ قوت تمام توجہات می دادند۔ کسانے کہ دریں چند سال آخریں بہ خدمت ایشاں رسیدہ اند اگرچہ از آں جناب بیعت شدہ اند و در حلقات توجہ ایشاں شریک شدہ اند و آں جناب نیز بر حال ایشاں توجہات مبذول داشتہ اند۔ لیکن آں جناب ایشاں را بہ خلفائے گرامی قدر خود حوالہ می نمودند۔ مثلاً حضرت شاہ **ابو سعید**۔ حضرت شاہ **رؤف احمد**۔ حضرت شاہ **احمد سعید**۔ حضرت **بشارت اللہ**۔ حضرت **عبد الغفور** خورجوی و امثالہم ۔۔

می کند وقلب را به ذکر شریف اسم پاک پروردگار جل شانہٗ وعم احسانہٗ مصروف می سازد آں رحیم مطلق غشاوہائے غفلت پردہائے ظلمت را یک یک کردہ دور می سازد و در خلوت خانۂ دل روزنے از نور می کشاید۔ آں زماں سالک مینارہ یا عمودے از نور می بیند کہ آں را حضرات ما قدس اللہ اسرارہم فتح باب می گویند۔ چوں لطیفۂ شریفہ بہ اصل خود می پیوندد کہ آں فوق العرش در اوّل عالم امر است می بیند کہ ایں نور نہ خلوت خانۂ قلب او را در گرفتہ است بلکہ تمام عالم را محیط است۔

دیدہ بکشا و جمالِ یار بیں　　ہر طرف ہر جا رخ دلدار بیں

مدار کار بر قلب است کہ بذر تیست از قلب کلی کہ آں را قلب کبیر و حقیقت جامعۂ انسانی گویند چنانچہ در لطائف عشرہ بیانش گزشتہ۔ لہذا اگر ابتدائے ذکر است از لطیفۂ قلب است۔ اگر در نفی و اثبات ضربات اند بر قلب اند۔ اگر وضع یازدہ اصول اند برائے استقامت قلب اند۔ ازیں جا است کہ فرزندان گرامی حضرت مجدد قدس اللہ اسرارہم از لطائف خمسۂ امر بر قلب اکتفا می نمودند۔

در راہِ خدا دو کعبہ آمدہ منزل　　یک کعبۂ صورت است و یک کعبۂ دل
تا بتوانی زیارت دلہا کن!　　بہتر ز ہزار کعبہ باشد یک دل

حضرات کرام بہ صراحت نوشتہ اند کہ کار خانۂ قلب در دائرۂ ولایت صغریٰ بہ اتمام می رسد۔ چنانچہ شاہ ابوسعید نوشتہ اند علامت رسیدن قلب در دائرۂ ولایت صغریٰ آں است وحضرت شاہ غلام علی قدس سرہٗ در مکتوب نہم می نویسند۔ اوّل اسم ذات با نفی و اثبات بہ لحاظ مذکور با ذمحض و وقوف قلبی وگاہے۔ صورت مرشد در نظر داشتن و در ہر ذکر ایں صورت در نظر دارند مفید تر باشد و بہ توجہ قلب گاہے مراقبۂ احدیت و مراقبۂ معیت وگاہے بہ لطیفۂ فوقانی مراقبۂ اقربیت وگاہے مراقبۂ محبت۔ ایں است طریقۂ ایں خاندان۔ الخ وحضرت ایشاں در رسالۂ ایضاح الطریقہ ارقام نمودہ اند۔ بعد تمام شدن معاملۂ قلب تہذیب لطیفۂ نفس کہ محل آں پیش حضرت مجدد رضی اللہ عنہ پیشانی است معہود است و علم بہ تمامی مقام قلب کہ آں ولایت صغریٰ است ارباب کشف و معرفت را آسان است۔ وحضرت غلام یحییٰ خلیفۂ اجل حضرت مرزا مظہر جان جاناں شہید کہ در حیات پیر و مرشد خود وفات یافتہ اند صریح تر ازیں نوشتہ اند۔ لطیفہ کہ براں انتظار ورود فیض باید کشید در دائرہ امکان و

وارد می شود از آن ذات پاک که به ما از رگ جان ما قریب تر است۔

دوست نزدیک تر از من به من است   وین عجب تر که من از وے دورم
چه کنم با که توان گفت که او   در کنار من و من مهجورم

و مورد فیض به اصالت لطیفۂ نفس است و به تبعیت لطائف خمسه۔ دریں جا لطائف خمسه را عروجِ تام حاصل می شود در نصف سافل ایں دائره سیر در تجلیات اسماء وصفات زائده نصیب وقت می شود۔

و در نصف عالی سیر در تجلیات شیونات و اعتبارات می باشد۔

در دائرۂ دوم و در دائرۂ سوم و در قوس مراقبۂ محبّت می کنند۔ مفہوم کریمۂ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗ را در لحاظ می دارند یعنی فیض وارد می شود از آن ذات پاک که مرا دوست می دارد و من اورا دوست می دارم۔ یعنی درمیان من و او رشتۂ محبّت است بر لطیفۂ نفسِ من۔ مورد فیض دریں دو دائرۂ و در قوس صرف لطیفۂ نفس است که محلِ آں در پیشانی است۔

باید دانست که دائرۂ دوم اصلِ دائره اولیٰ است۔ و دائره سوم اصل دائرۂ دوم است و قوس اصل دائرۂ سوم است لہٰذا در وقت مراقبه کردن لحاظ ایں امر کرده شود۔ در دائرۂ دوم لحاظ کنند که فیض وارد می شود ازاں ذات پاک که درمیان من و او رشتۂ محبّت است او مرا دوست می دارد و من اورا دوست می دارم از دائرۂ که اصلِ دائرۂ اولیٰ است یعنی دائرۂ تجلیات اسما و صفات و شیونات بر لطیفۂ انائے من و در دائرۂ سوم لحاظ کنند که از دائرۂ که اصل الاصل دائرۂ تجلیاتِ اسماء و صفات است و در قوس لحاظ کنند که از قوس که اصل ثالث است۔ و طریقۂ مراقبه در دائرۂ دوم و سوم و قوس آن است که خود را به خیال داخل در دائره یا قوس می کنند۔ آں دائرۂ بمنزلۂ قرص آفتاب و قوس بمنزلۂ نیم قرص آفتاب بر سالک مکشوف می شود۔ ہر قدر که ازاں قطع می شود آں حصه نورانی ظاہر می شود و باقی مانده حصه مثل قرص آفتاب به ہنگام کسوف بے نور می نماید۔ چوں که از ابتدائے ولایت کبریٰ مورد فیض لطیفۂ نفس می باشد معاملۂ فیض باطن به دماغ متعلق می شود۔ تا وقتیکه معاملۂ فیض به دماغ تعلق داشته باشد باید دانست که معاملۂ ولایت کبریٰ به انجام نه رسیده است۔ چوں نفس مطمئنّه می گردد،

چنانچہ پیرو مرشد جناب مسکین از شاہ ابوسعید تربیت یافتہ اند حضوری این جماعت در حلقات درس کمتر شدہ اگر از ایشان در استنباط حکمے خللے واقع شود ہیچ غرابتے نیست. اگر از حضرت سعد اللہ جناب مسکیں این قول نقل کردہ اند از بعض دیگر کہ از خلفائے دورِ آخر حضرت شاہ غلام علی بودہ اند خلفائے ایشان بعض اقوال نقل کردہ اند کہ وجہ صحت آں در کلام حضرات یافتہ نہ شد۔ واللہ اعلم۔

مدرج سوم دائرۂ ولایتِ کبریٰ

دریں مدرج سیر در تجلیاتِ اسمار و صفات و شیونات الٰہیہ دست می دہد۔ ولایتِ صغریٰ ولایت اولیا و دائرۂ ظلال بودہ کہ مقام سکر و توحید وجودی است۔ در انجام مراقبۂ معیت می کردند کہ غایتِ معیت مشعر بہ اتحاد می شود۔ و ایں ولایتِ کبریٰ ولایتِ انبیا است، چہ آں سروران علیہم السلام چوں بہ ایں مقام می رسیدند نبوتِ ایشان ظاہر می شد۔ و ایں ولایت مبادیِ تعینات حضراتِ انبیا است. اینجا نہ ظل را اثر است و نہ سکر را۔ دریں مقام توحید شہودی منکشف می شود، درینجا ابتدا از مراقبۂ اقربیت است کہ مشعر بر اثنینیت می باشد چہ کمال اقربیت در دوئی است۔ چوں بہ مقام اقربیت فائز گردید قدم در شاہراہ محبت می نہد و از محبتے کہ اسمار و صفات و شیونات را دراں مدخلے می باشد گزشتہ بہ محبت ذاتیہ خود را می رساند و آں زماں نفس امارہ و لوامہ راضیہ و مطمئنہ گشتہ بر تختِ صدر ارتقا می نماید۔

قوس
مراقبۂ محبت
دائرۂ ثالثہ
مراقبۂ محبت
دائرۂ ثانیہ
مراقبۂ محبت
دائرۂ اولیٰ
مراقبۂ اقربیت

ایں مرتبہ را بلند و پستی نہ بود　　خود بینی و خویشتن پرستی نہ بود
در ہر قدمے زنیست بینی اثرے　　جائے برسی کہ نام ہستی نہ بود

باید دانست کہ ولایت علیا متضمن است بر سہ دائرہ و یک قوس۔ در دائرۂ اولیٰ مراقبۂ اقربیت می فرمایند یعنی مفہوم کریمۂ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ یعنی فیض
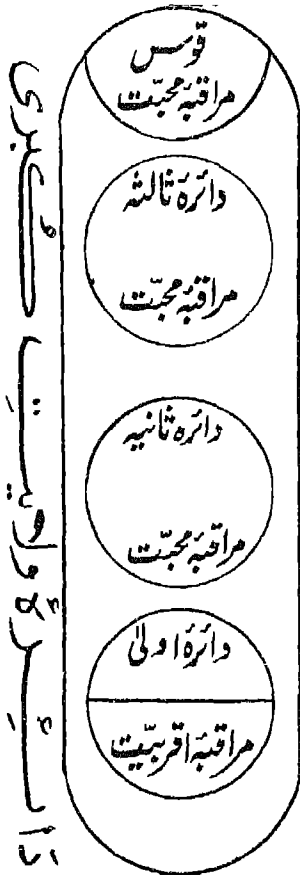
فیض انشراح صدر از صدر مبارک آں سرور بہ صدر من برساں۔ سورۂ الم نشرح را تا آخر بخواند۔

مدرج چہارم دائرۂ ولایت علیا

دائرۂ ولایت علیا
مراقبۂ محبت

ولایت علیا ولایتِ ملاء اعلیٰ است و ایں ولایت یک دائرہ دارد و آں دائرہ مبادی تعیناتِ ملائکہ کرام است علیہم السلام۔ دریں مقام سیر در تجلیات اسماء و صفات الٰہیہ جل مجدہٗ می باشد کہ گاہے بہ تجلیات ذاتیۂ الٰہیہ ہم مشہود می گردد۔ چوں سالک دریں دائرہ قدم می نہد ایں دائرہ مانند خطوطِ شعاع آفتاب ظاہر می شود کہ اسماء و صفاتِ حضرت واجبی آں دائرہ را احاطہ نمودہ است لیکن احیاناً خطوط ایں دائرہ ہم مشہود می شود و در کمال بے رنگی ظاہر می گردد۔ رفتہ رفتہ آں خطوط شعاعی روپوش و مستتر می گردند۔ ہماں رشتۂ محبت کہ در دو و نیم دائرہ ولایتِ کبریٰ سالک را تا بہ اوج رضا رسانیدہ بود ایں جا ہم سالک را کشاں کشاں از پردہائے تجلیات اسماء و صفات تا نگارخانۂ تجلیات ذات می رسانند۔

دیدار می نمائی و پرہیز می کنی   بازار خویش و آتش ما تیز می کنی

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہ در مکتوب نودم نوشتہ اند۔ در دائرۂ دوم وغیرہ (از ولایت کبریٰ) نگرانی توجہ بہ فوق کہ متوہم می شد مدرک نہ می گردد کہ نفس صاحب توجہ فنا یافتہ نگراں کہ باشد دریں جا مطمئنہ بر تخت صدر ارتقا می نماید و انجذاب صدر را مدرک می شود۔ دریں جا مراقبۂ حضرت ذاتیہ من حیث المحبۃ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗ تا ولایت علیا می نمایند۔ تعبیر از مقامات قرب کہ مرتبۂ بے چونی و تنزیہ حاصل است و در عالم مثال مشہود می شود بہ دائرۂ مناسب دیدہ اند و الّا جائے کہ خدا است دائرہ کجا است۔ بعد تمام شدن ولایت کبریٰ و سیر در اسم ہو الظاہر سیر و سلوک در ولایت علیا است کہ ولایت ملاء اعلیٰ است علیہم الصلاۃ و دریں ولایت کار بہ عناصر ثلاثہ سوائے عنصر خاک افتد در ینجا مراقبۂ ذاتے است کہ مسمّٰی ہو الباطن است تہلیل و صلاۃ نافلہ ترقی می بخشد۔ الخ۔ و حضرت مولوی غلام یحییٰ نوشتہ اند۔ و در باقی دو دائرہ ہمچنیں در قوس و ہمچنیں در ولایت علیا علاقۂ محبت میان ما و او سبحانہ است کہ آیۂ کریمہ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗ مشعر بہ آن است۔ الخ۔ مورد فیض دریں دائرۂ عناصر

وچون وچرا از احکام قضا مرتفع می شود۔ بر مقام رضا ارتقا فرموده در ایوان صدر می نشیند۔ باید دانست که سیر ولایت کبری به اتمام رسید درین وقت شرح صدر حاصل می شود و وسعت سینه آن قدر می شود که از بیان خارج است۔ البته این قدر باید فهمید که اگرچه به قطع ولایت کبری تزکیهٔ لطیفهٔ نفس به حصول می پیوندد و خصائل رذائل مبدل به حسنات می گردد۔ لیکن دنارت وتلون وکبر و رعونت که ناشی از عناصر اربعه است هنوز اندفاع آن ها بالکلیه متعذر است. تا وقتیکه تزکیهٔ عناصر اربعه حاصل نه شود۔ در ولایت علیا که ولایت ملاء اعلیٰ است تزکیه باد وآب، وآتش خواهد شد و در دائرهٔ تجلیات ذاتیه در دائرهٔ کمالات نبوّت تزکیهٔ عنصر خاک می شود۔ زیرا که لطیفهٔ نفس بمنزلهٔ رُبّ و لُبّ عناصر اربعه است کما ذکرنه من قبل. پس تزکیهٔ نفس به تمام وکمال بعد از قطع دائرهٔ کمالات نبوت حاصل خواهد شد۔ حضرت عبیدالله احرار قدس سرهٔ فرموده انا الحق گفتن آسان است و انا را دور کردن مشکل مشعر به فنائے تام لطیفهٔ نفس است۔

تو مباش اصلا کمال این است وبس　　رو در و گم شو وصال این است وبس

به اتمام سیر درین ولایت سیر در مظاهر اسم هو الظاهر به انتهامی رسد حضرت شاه غلام علی قدس سره درین مقام به مراقبه اسم هو الظاهر ارشاد می فرمودند تا سالک به تمام وکمال از مظاهر این اسم شریف مستفید شود۔ و باید دانست درین ولایت تهلیل لسانی بالحاظ معنی با توجه قلب به او سبحانهٔ بسیار مفید است۔

مراقبهٔ اسم الظاهرُ

منشا فیض آن ذات پاک که از اسماء مبارکهٔ او یک نام مبارک الظاهر است۔ و مورد فیض لطیفهٔ نفس مع لطائف خمسه۔ درین مراقبه سیر در تجلیات اسماء وصفات می شود بے ملاحظهٔ ذات تعالیٰ و تقدست بعد ازین مراقبه بعض حضرات به مراقبهٔ شرح صدر امر می فرمایند۔ اتماما للفائده بیان آن کرده می شود۔

مراقبهٔ شرح صدر

سینهٔ خود را مقابل سینهٔ مبارک جناب رسالت پناهی صلی الله علیه وسلم داشته به جناب الٰهی عرض نماید که الٰهی

حضرت مجدد قدس سرہٗ بہ مخدوم زادۂ عالم حضرت محمد صادق قدس سرہٗ نوشتہ اند: ایں موطن منتہائے ولایت کبریٰ است کہ ولایت انبیاء است عَلَیْھِمُ الصَّلٰوتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ چوں سیر تا ایں جارسانیدہ متنوع ہم شد کہ مگر کار را تمام کردہ باشد۔ ندادرداد ندکہ ایں ہمہ تفصیل اسم الظاہر بودہ کہ یک بازوئے طیران است و اسم باطن ہنوز در پیش است کہ بازوئے دوم است از برائے طیران عالم قدس وچوں آں را بہ تفصیل بہ انجام رسانی دو جناح از برائے طیراں طیار کردہ باشی۔ الخ۔ ونیز دریں مکتوب نوشتہ اند: سیر در اسم الظاہر سیر در صفات است بے آں کہ در ضمن آنہا ذات ملحوظ گردد تعالیٰ وتقدس و سیر در اسم الباطن نیز ہر چند سیر در اسماء است امّا در ضمن آنہا ذاتِ تعالیٰ ملحوظ است و آں اسماء در رنگ سپرہا اند کہ روپوش حضرت ذات تعالیٰ وتقدس گشتہ مثلاً در صفۃ العِلم ذات تعالیٰ اصلاً ملحوظ نیست و در اسم العلیم ملحوظ ذات است تعالیٰ در پس پردۂ صفت زیرا کہ علیم ذاتے است کہ مراورا علم است فَالسَّیْرُ فِی الْعِلْمِ سَیْرٌ فِی الْاِسْمِ الظَّاھِرِ وَالسَّیْرُ فِی الْعَلِیْمِ سَیْرٌ فِی الْاِسْمِ الْبَاطِنِ وَقِسْ عَلٰی ھٰذَا سَائِرَ الصِّفَاتِ وَالْاَسْمَاءِ۔ ونیز نوشتہ اند۔ ومنتہائے ولایت علیا عبارت از تعین اول است کہ جامع جمیع مراتب اسماء و صفات و شیون و اعتبارات است ونیز جامع است مر اصول ایں مراتب را و اصول اصول اینہا را ومنتہائے اعتبارات ذاتیہ است کہ سیر آنہا بہ علم حصولی مناسب است۔ بعد ازاں اگر سیر واقع شود مناسب علم حضوری خواہد بود۔ اے فرزند اطلاق علم حصولی و علم حضوری دراں حضرت جَلَّ سُلْطَانُہٗ بہ اعتبار تمثیل وتنظیر است زیرا کہ صفاتے کہ وجود آنہا زائد است بر وجود ذاتِ تعالیٰ تقدس علم آنہا مناسب علم حصولی است و اعتبارات ذاتیہ کہ اصلاً زیادتی آنہا بر ذات تعالیٰ وتقدس متصور نیست علم آنہا مناسب علم حضوری وَاِلَّا فَلَیْسَ ثَمَّۃَ اِلَّا تَعَلُّقُ الْعِلْمِ بِالْمَعْلُوْمِ مِنْ غَیْرِ اَنْ یَّحْصُلَ مِنَ الْمَعْلُوْمِ فِیْہِ شَیْئٌ فَافْھَمْ۔ الخ۔ ونوشتہ اند۔ فَھُوَ سُبْحَانَہٗ بَعْدُ وَرَاءَ الْوَرَاءِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوَرَاءِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوَرَاءِ۔

ہنوز ایوانِ استغنا بلند است　　　مرا فکرے رسیدن ناپسند است

ثلاثہ آب و ہوا و آتش اند۔ وسعت در تمام بدن پیدا می شود و احوال لطائف بر تمام قالب وارد می شوند۔ تہلیل لسانی با توجہ قلب و فہم معنی و صلاۃ تطوع با طول قنوت ترقی بخش ایں مقام است۔ دریں مقام ارتکاب رخصت شرعی ہم خوب نیست کہ عمل بہ رخصت آدمی را بہ بشیریت می کشد و عمل بہ عزیمت مناسبتے بہ ملکیت پیدا می کند پس ہر قدر بیشتر مناسبت بہ ملکیت حاصل شود دریں ولایت ترقی بیشتر میسر آید۔ چوں سالک بہ عنایت پروردگار تا آخر ایں دائرہ سیر و سلوک را بہم می رساند۔ دو پر پرواز و بازوہائے قوی برائے طیرانِ عالم قدس حاصل می کند۔ یکے مظاہر اسم ہوالظاہر و دیگرے مظاہر اسم ہوالباطن کہ بہ زور قوتِ ایں دو بازو سالک از پردہائے تجلیاتِ اسماء و صفات گزشتہ بہ سرادقات تجلیات ذات خود را می رساند۔ باید دانست کہ در صفات واجبی ذات اُو تعالیٰ و تقدس ملحوظ نیست۔ مثلاً در سمع و بصر و قدرت و ارادت و امثال آں لحاظ صفت می باشد۔ و در اسماء صفاتیہ مثلاً در سمیع و بصیر و قدیر و مرید و جز آں دیگر اسماء صفاتیہ با صفت ذات اُو تعالیٰ و تقدس نیز ملحوظ می باشد یعنی آں ذات پاک کہ سمع بہ او متعلق است یا بصر یا قدرت یا ارادت یا غیر آں صفتے دیگر بہ آں ذاتِ پاک قائم است۔ پس سیر سالک در تجلیات صفات سیر در مظاہر اسم ہوالظاہر است چہ اُو تعالیٰ و تقدس ظاہر است بہ اسماء و صفات و آیات و سیر سالک در تجلیات اسماء صفاتیہ سیر در مظاہر اسم ہوالباطن است حضرتِ مجدد قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ شروع سیر دریں اسماء نمودن قدم نہادن است در ولایت علیا۔ الخ۔ چہ ذاتِ او تعالیٰ در پردہائے اسماء و صفات از توہمات و تخیلات و از مشابہت معقولات و محسوسات باطن است۔ فَهُوَ جَلَّ مَجْدُهُ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ظَاهِرٌ بِالْاَحَدِيَّةِ وَالتَّصْرِيفِ وَبَاطِنٌ بِالصَّمَدِيَّةِ وَالتَّعْرِيفِ۔

مراقبہ اسم الباطنْ

دریں دائرہ مراقبہ اسم ہوالباطن می کنند۔ منشاء فیض ذات بحت کہ از اسماء او یک نام پاک الباطن است۔ و مورد فیض عناصر ثلاثہ آب و ہوا و آتش اند ترقیات بالاصالہ نصیب ایں سہ عناصر است کہ ملائکہ کرام علیہم السلام را نیز ازیں عناصر سہ گانہ نصیب است لیکن بالتبعیت تمام بدن بہ تمام و کمال از مظاہر ایں اسم شریف مستفید می شود و وسعت پیدا می کند۔ منتہائے ولایت علیا بالاصالت مخصوص بہ ملاء اعلیٰ است کہ جامع جمیع ولایات است۔

ہم مفقود است۔ مگر آں کہ گویم نسبت مقامِ نبوت بہ مقامِ ولایت ہمچوں نسبت غیر متناہی است بہ متناہی۔ سُبحانَ اللہِ۔ جاہلے ازیں سر می گوید اَلوِلَایَۃُ اَفضَلُ مِنَ النَّبُوَّۃِ ودیگرے از عدمِ آگاہی ایں معاملہ در توجیہ او می گوید۔ وِلَایَۃُ النَّبِیِّ اَفضَلُ مِن نُبُوَّتِہٖ۔ کَبُرَتْ کَلِمَۃً تَخرُجُ مِنْ اَفوَاھِھِم۔ الخ۔

فائدہ بعد از اتمام سیر در دائرۂ کمالات نبوت ہر یکے از لطائف عشرہ من کل وجہ مجلی و مصفی شدہ باہم متحد شدہ ہیئتِ وحدانی پیدا می کنند۔ آں زماں نسخۂ عزیز الوجودِ انسانِ کامل بہ ظہور می آید کہ متصف بہ اوصاف الٰہی می باشد مالک بر ہوا و نفسِ خود می باشد۔ ہیچ فعل در نامرضی پروردگار از وصدور نہ می یابد و بر خود قادر می باشد کہ در ہیچ امر نسبت قدرت بہ خود نہ می کند۔ ہر چہ می کند یا می گوید از رضائے او سبحانہ می کند و می گوید۔

گفتۂ او گفتۂ اللہ بود گرچہ از حلقوم عبد اللہ بود

ہر چہ در مرتبۂ وجوب است بہ طریق صورت در وظہور می یابد۔ قَالَ الصَّادِقُ الْمُصَدَّقُ وَ عَلَیْہِ صَلَوَاتُ اللہِ وَسَلَامُہٗ عَلَیہِ خَلَقَ اللہُ آدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ۔ ہر چہ در عالم امکاں بأسرہٖ موجود است بہ طریق حقیقت در وموجود است کما تقدم البیانُ فِی بیانِ اللَّطَائِفِ العَشَرَۃِ حضرت شاہ **ابو سعید** قدس سرہ می نویسند۔ ہیئت وحدانی عبارت از مجموع عالم خلق و عالم امر است کہ بعد تصفیہ و تزکیہ ہر کدام را ہیئتے دیگر پیدا شدہ مثلاً شخصے خواہد کہ معجونے از ادویہ چند مختلف التاثیر درست سازد۔ اول ہر یک ازاں ادویہ را جدا جدا کوفتہ بیختہ می نہد من بعد ہمہ ادویہ را در قوام قند یا عسل جمع می سازد۔ ادویۂ مذکورہ ہیئتے دیگر و خواص دیگر پیدا کردہ معجون تام می یابد۔ ہمچناں لطائف عشرۂ سالک یک ہیئت پیدا کردہ الخ باید دانست کہ از کمالات رسالت تا آخر سلوک مورد فیض ہیئت وحدانی سالک است۔ حضرت مجدد قدس سرہٗ نوشتہ اند۔ ایں معاملہ مخصوص بہ ہیئت وحدانی انسانی است کہ از مجموع عالم خلق و عالم امر ناشی گشتہ است مع ذالک دریں موطن نیز رئیس ہمہ عنصر خاک است۔ الخ۔ و منشا فیض کما تقدم ذات بحت است دریں مواطن مدار ترقی بر فضل و کرم پروردگار است ع تا یار کرا خواہد و میلش بہ کہ باشد۔ تلاوت قرآن مجید و مطالعۂ احادیث مبارکہ و نماز با نیاز فوائد یا می رسانند۔ اعمال صالحہ اگرچہ برائے ترقی درجات وسائل اند لیکن درون سرا وقات عظمت و کبریائی یارائے دخول نہ دارند۔ البتہ اگر با کلمۂ تہلیل محمد رسول اللہ

ایں دائرۂ تجلیات ذاتیہ الٰہیہ است کہ آں را دائرۂ کمالات ثلاثہ نیز گویند۔ کمالات نبوّت و رسالت و اولوالعزم۔

کمالاتِ نبوّت

دائرۂ کمالاتِ نبوت

ازیں جا تجلیات ذات بے پردۂ تجلیات اسما و صفات شروع می شود۔ یک نقطہ ازیں مقام شگرف بہتر از جمیع مقامات ولایت است

زہر یک نقطہ اش چوں سنبل تر　　شمیم وصلِ جاناں می زند سر

دریں دائرہ مراقبۂ ذات بحت معری از ہمہ تعینات و مبری از جمیع اعتبارات کہ منشی کمالات نبوت است می کنند و انتظار فیض از آں ذات مقدسہ تَعَالَتْ وَتَقَدَّسَتْ می کشند۔ و مورد فیض بہ اصالت لطیفۂ خاک پاک است ہر چہ بہ سائر لطائف می رسد بہ تبعیت ایں لطیفۂ مبارکہ می رسد۔ مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰہِ رَفَعَهُ اللّٰهُ

در بہاراں کے شود سر سبز سنگ　　خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ

دریں مقام حضور بے جہت و بر دیقیں حاصل می شود۔ بے تابی و طپش طلب و نگرانی و توجہ ہائے سابقہ زائل می شود۔ توحید وجودی و شہودی در راہ می ماند۔ بے کیفیتی و یاس و حرماں رو می نماید۔ تلاوت قرآن مجید بہ آداب و ادائے صلاۃ با طول قنوت و اشتغال بہ احادیث نبویہ عَلٰی صَاحِبِھَا اَلْفُ صَلٰوۃٍ وَّ تَحِیَّۃٍ۔ دریں مقام و در مقامات فیما بعد الی آخر النہایات ترقیات می بخشد۔ حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ کمالات جمیع ولایات چہ ولایت صغری و چہ ولایت کبریٰ و چہ ولایت عُلیا ہمہ ظلالِ کمالات مقامِ نبوت اند۔ و آں کمالات شبح و مثال اند حقیقت ایں کمالات را و لائح می گردد کہ نقطہ کہ در ضمن ایں سیر قطع می یابد زیادہ از جمیع کمالاتِ مقامِ ولایت است پس قیاس باید کرد کہ جمیع ایں کمالات را چہ نسبت بود بہ جمیع کمالاتِ ما تقدم۔ دریائے محیط را نیز نسبتے است بہ قطرہ دریں جا آں

وجود حق سبحانہٗ وتعالیٰ بہ مثل آئینہ و وجود اشیار مثل صور مرتبیہ در آئینہ می باشد لیکن باید دانست کہ صور اشیار در وہم وخیال می باشد و وجود آئینہ فی الواقع۔ قاعدۃً در آئینہ صور و اشکال اول محسوس می شوند و احساس آئینہ فی مابعد می باشد لیکن ایں جا قضیہ برعکس است - اول وجود آئینہ مرئی می شود و باز چوں بہ دقیق نظر دیدہ شود صور اشیا بہ نظر می آیند۔ لہٰذا وجود حضرت حق بدیہی می شود و وجود ممکنات نظری۔ عجیب تر معاملہ بشنو یدکہ باوجود علو و بساطت و بیرنگیہائے ایں مقامات ثلاثہ وقتیکہ انکشاف تام دریں جا حاصل می گردد معلوم می شود کہ از ابتدائے سلوک ایں مقام مقابل نظر بود۔ و حیرت می افزایدکہ باوجود محاذی بودن ایں مقام و اقربیّت آں چرا دریں تمام مدت بہ نظر نہ می آمد۔ چرا ما دیدہ ہا را نہ می کشادیم و چرا در کوچہائے لطائف عالم امر مقصود را می جستیم۔

در دیدہ عیاں تو بودی و من غافل در سینہ نہاں تو بودی و من غافل
از جملہ جہاں ترا می جستم خود جملہ جہاں تو بودی و من غافل

از کمال بے رنگی و لطافت ایں مواطن صاحبِ ایں مقامات خود را از نسبت بالکلیہ خالی می بیند و ہیچ فیض و برکت در خود مشاہدہ نہ می کند۔ ازیں جا است کہ حضرت مجدد قدس سرہ از فہام فرمودہ اند۔ دریں مقام نزدیک است کہ نزدیکان دوری جویند و واصلاں راہ مہجوری پویند۔

در طاعت حق بکوش و با صبر بساز گر فیض جمال لم یزل می خواہی

مدارج ششم حقائق الٰہیہ جل مجدہٗ

محققاں فرمودہ اند حقائق الٰہیہ نسبت بہ کمالات ثلاثہ امواج اند۔ شاہ ابو سعید می نویسند معنی ایں سخن آں باشد کہ چوں در کمالات ظہور تجلیات ذاتی دائمی است لاجرم ہر نسبتے کہ فوقانی است خارج از مرتبۂ ذات نہ می تواند شد پس اطلاق لفظ امواج درست آمد و آں چہ در ادراک ایں ناقص العقل آمدہ است در نسبت حقائق چیز ہا ظہور می کند کہ در نسبت کمالات آں ظہور نیست مثلاً در حقیقت کعبۂ معظمہ ظہور عظمت و کبریائی و مسجودیت ممکنات را بہ نحوے ظہور می فرماید کہ عقل در ادراکِ آں لنگ و عاجز می ماند۔ الخ۔

ضمم نمایند یا در اول و آخر ذکر شریف اسم مبارک جناب محبوب کبریا صلی اللہ علیہ وسلم ذکر کنند و
چند بار بہ توجہ و اخلاص درود شریف بخوانند ابواب ترقیات مفتوح می شوند و بہ بارگاہ قدس
راہ پیدا می کنند۔ روی الترمذی عن عمر رضی اللہ عنہ انّہٗ قَالَ اِنَّ الدُّعَآءَ مَوْقُوْفٌ بَیْنَ
السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ لَا یَصْعَدُ مِنْھَا شَیْءٌ حَتّٰی تُصَلِّیَ عَلٰی نَبِیِّکَ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ۔

عملہا را بہ حضرت رابطہ او ست — اگر مقبول گردد واسطہ اوست

کمالاتِ رسالت

دائرہ
کمالات رسالت

ایں دائرہ دوم است از سیر تجلیات ذاتیۂ الٰہیہ دائمیہ و ورود
فیض از ذات بحت کہ منشی کمالات رسالت است بر ہیئت وحدانی
سالک می باشد دریں مقام در تفکر و حزن اضافہ می شود۔ و سرّ و کان
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دَائِمَ الْحُزْنِ مُتَوَاصِلَ الْفِکْرِ بہ ظہور می آید۔ ایں آں ماہ
تفکر است کہ از آسمانِ ولایت طلوع نمودہ۔ و ایں آں مہر حزن است کہ از سپہر نبوت
سر بر آوردہ فَطُوْبٰی لِمَنِ ابْتُلِیَ بِہٖ ثُمَّ طُوْبٰی لَہٗ وایں بے رنگیہا و بے
لطافتہا تا آخر سلوک نقد وقت سالک می باشد۔

دل درد ترا بہ جاں مداوا نہ کند — در عشق تو جاں زغم محابا نہ کند
مارا زغمت بہ کس نہ گوییم۔ اگر — بوئے جگر سوختہ رسوا نہ کند

کمالات اولوالعزم

دائرہ
کمالات اولوالعزم

ایں دائرہ سوم است از سیر تجلیات ذاتیۂ الٰہیہ دائمیہ۔
ورود فیض از ذات بحت کہ منشی کمالات اولوالعزم است بر ہیئت
وحدانی سالک می باشد۔ دریں مقامات اسرار مقطعات قرآنی منکشف می شوند۔
احکام شرائع و اخبار غیب از وجود حق سبحانہ و تعالیٰ و از صفات او۔ و معاملہ قبر و نشر و حشر و
دوزخ و بہشت و جمیع ما اخبر بہ الصادق الامین صلی اللہ علیہ وسلم بدیہی و عین الیقین می گردند

حقیقت صلاۃ

دائرۂ
حقیقت صلاۃ

این دائرۂ سوم است از حقائق الہیہ۔ درین جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ کمال وسعت بے چونی دارد و منشی حقیقت صلاۃ است بر ہیئت وحدانی سالک۔ در نماز ابواب احسان می کشانید و غایت قرب بے نشان حاصل می شود کہ اَقْرَبُ مَا یَکُوْنَ الْعَبْدُ مِنَ الرَّبِّ بیان آن می کند۔ نماز است کہ معراج مومن آمدہ۔ نماز است کہ چہرۂ مطلوب را می نماید و عاشق را بہ معشوق می رساند۔ نماز است کہ لذت بخش غمگساران است و راحت دہ مشتاقان۔ اَرِحْنِیْ یَا بِلَالُ رمزے است ازان وَقُرَّۃُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ بیانے است ازان۔

گر تو خواہی در دو عالم زندگی ! بندگی کن بندگی کن بندگی
کار کن تا مزد یابی بر مزید کاں ترا از بہر ایں کار آفرید

سالکے کہ از حقیقت صلاۃ حظّے گرفتہ چوں برائے تکبیر تحریمہ ہر دو دست می بردارد گویا کہ از ہر دو عالم دست می افشاند۔ از نشأتِ دنیوی بر آمدہ در نشأتِ اخروی می درآید۔ در حضور حضرت بے چون خود را می یابد و بہ عرض نیاز مصروف می شود از خشوع استادہ می ماند و از تحیر بہ رکوع می رود و گاہے از فرط شوق سر بہ زمیں می نہد۔

سر در قدمش بردن ہر بار چہ خوش باشد راز دل خود گفتن با یار چہ خوش باشد

باید دانست در حقائق الہیہ تا آخر ایں دائرۂ سالک را سیر قدمی حاصل است و ازاں پس کہ دائرۂ معبودیت صرفہ است نصیب سالک سیر نظری است۔

در مکتوبے حضرت مجدد قدس سرہٗ می نویسند۔ تنبیہ۔ آں چہ بالا گزشتہ است کہ وصول نظری بالاصالت نصیب حضرت خلیل است و وصول قدمی بالاصالت نصیب حضرت حبیب علی نبینا وعلیہ الصلاۃ والسلام نہ بہ آں معنی است کہ آں جا شہود و مشاہدہ است و یا قدم را آں جا گنجائش است۔ آں جا مور را گنجائش نیست قدم چہ باشد بلکہ دراں جا وصولے است مجہول الکیفیۃ۔ اگر در صورت مثالیہ بہ نظر مرتسم گشت وصولِ نظری می گویند۔ و اگر بہ قدم۔ وصولِ قدمی۔ و اِلَّا نظر و قدم ازاں حضرت جلَّ شانہٗ ہر دو و اِلہ و حیراں۔ انتہی۔

بہ طراز دامنِ نازِ او چہ زخاکساری ما رسد　　نہ زدآں مژہ بہ بلندی کہ زگردِ ما بدعا رسد

حقیقتِ کعبۂ ربّانی

دائرہ
حقیقتِ کعبۂ ربانی

ایں دائرۂ اول است از حقائق الٰہیہ۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذاتِ بحت کہ مسجودِ جمیع ممکنات و منشیِ حقیقتِ کعبۂ معظمہ است بر ہیئتِ وحدانیِ سالک۔

باید دانست کعبۂ ربانی را صورتے است و حقیقتے است۔ و ظاہر است کہ در صورت و حقیقت مناسبتے می باشد۔ مثلاً ظل را مناسبتے است بہ اصل صورت چہ صورت مظہر اسرار حقیقت است و ظل بہ صورتِ اصل جلوہ می دہد۔ حقیقتِ کعبہ از عالمِ بے چون است و مسجودِ کل ممکنات است۔ چوں صورتِ او در عالمِ چوں جلوہ نمود حکم سجدہ بہ آں جہت شد۔ چہ او مظہرِ حقیقتِ خود می باشد کہ عبارت از مسجودیتِ حضرت ذات است تعالت و تقدست کہ در ہر مقام مسجود و معبود است۔

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ۔

حقیقتِ قرآن کریم

دائرہ
حقیقتِ قرآن کریم

ایں دائرۂ دوم است از حقائق الٰہیہ۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذاتِ بحت کہ مبدأ وسعتِ بے چوں و منشیِ حقیقتِ قرآن است بر ہیئتِ وحدانیِ سالک۔

دریں مقام بواطن کلام پاک ظاہر می گردد۔ ہر حرف دریائے بے کراں و موصل بہ کعبۂ حقیقی می باشد۔ زبان تلاوت کنندہ حکم شجرۂ موسوی پیدا می کند و برائے تلاوت تمام قالب بمنزلۂ زباں می گردد۔ انکشاف انوارِ قرآن مجید در باطن عارف ثقل و گرانی می آرد و حقیقتِ اِنَّا سَنُلْقِیْ عَلَیْكَ قَوْلًا ثَقِیْلًا را واضح می نماید۔

ازذات بحت کہ باخود اُنس و موانست دارد و منشی حقیقت ابراہیمی است بر ہیئت وحدانی سالک دریں مقام انس خاص و خلوت با اختصاص بہ حضرت ذات پیدا می شود۔ بکمال فضل و کرم و بندہ نوازی ہر کرا خواہند بہ ایں مقام مشرف می سازند و بہ ذوق یارانہ و کیفیت خلیلانہ ہر کرا خواہند سرفراز می نمایند۔ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ۔

ایں سعادت بہ زورِ بازو نیست تا نہ بخشد خدائے بخشندہ!

حضرات انبیا علیہم السلام دریں مقام تابع حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام اند چنانچہ اِتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا اشارت است بہ آن۔ کثرت صلاۃ ابراہیمی کہ در نماز می خوانند۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى سَيِّدِنَا اِبْرٰهِيْمَ وَعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا اِبْرٰهِيْمَ فِي الْعٰلَمِيْنَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ دریں مقام ترقی می بخشد۔

حقیقتِ موسوی علی صاحبہا السلام

دائرہ
حقیقت موسوی

ایں دائرہ دوم است از حقائق انبیا علیہم السّلام کہ آں دائرہ محبّیت صرفہ است۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ محبّ خود است و منشی حقیقت موسوی است بر ہیئت وحدانی سالک۔

دریں مقام باوجود ظہور محبّیت شانِ استغنا و بے نیازی نیز ظہور می فرماید و ہمیں سر معلوم می شود آنچہ از حضرت موسیٰ کلیم اللہ علیہ السلام بعض کلمات جرأت آمیز صدور یافتہ۔ در ود کلیمی۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَعَلٰى جَمِيْعِ الْاَنْبِيَآءِ وَالْمُرْسَلِيْنَ خُصُوْصًا عَلٰى كَلِيْمِكَ مُوْسٰى وَبَارِكْ وَسَلِّمْ دریں مقام ترقی می بخشد۔

حقیقتِ محمدی علی صاحبہا الصلاۃ والسلام

دائرہ
حقیقتِ محمدی

ایں دائرہ سوم است از حقائق انبیا علیہم السلام کہ آں دائرہ محبّیت ممتزجہ با محبوبیت است۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ محب و محبوبِ خود است و منشی حقیقتِ محمدی است بر ہیئت وحدانی سالک۔

آنہاکہ زمعبود خبر یافتہ اند | از جملہ کائنات سرتافتہ اند
در یوزہ ہمی کنم ز مرداں نظرے | مرداں ہمہ قرب از نظر یافتہ اند

معبودیتِ صرفہ

دائرۂ معبودیتِ صرفہ

ایں دائرۂ چہارم و منزلِ آخر از حقائق الہیہ است۔ ایں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ معبود صرف است بر ہیئتِ وحدانی سالک۔
ایں جا سیر نظری است ہر قدر تواند سیر کند۔

ماتماشا کناں کوتاہ دست | تو درخت بلند بالائی

احتمالے وارد کہ در معراج شریف چوں آں سرورِ عالمیاں صلی اللہ علیہ وسلم بہ منتہائے مدارجِ قرب رسید و خطابِ قِف یا محمدُ فَاِنَّ ربَّکَ یُصَلِّی صدور یافت آں وقفہ برائے توقف سیر قدمی امتیاں باشد کہ بالاتر ازاں برائے ایشاں جائے قدم نہادن نہ ماندہ۔

آنجا کہ عقاب سرنگوں خواھد بود | بالے بنگر کہ چغد چوں خواھد بود

مدرج ہفتم حقائق انبیا علی اصحابہا السلام

حضرت شاہ غلام علی قدس سرہٗ در ایضاح الطریقہ نوشتہ اند۔ بداں کہ نزد حضرت مجدد رضی اللہ عنہ اول تعین حبی است و مرکز آں تعین حب بہ اعتبار محبوبیت و محبیت ممتزجین حقیقت محمدی و تعین جسدی آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و بہ اعتبار محبیت صرفہ حقیقت موسوی است علیہ السلام و محیط آں مرکز کہ مثل دائرہ است در صورت مثالی خلت است آں حقیقتِ ابراہیمی است علیہ السلام۔ الخ۔

حقیقتِ ابراہیمی علی صاحبہا السلام

دائرۂ حقیقت ابراہیمی

ایں اول دائرہ است از حقائق انبیا علیہم السلام کہ آں دائرۂ خلتِ اعلیٰ۔ مقام کثیر البرکات و ازبس شگرف است۔ در ینجا فیض وارد می شود

تو او را چو بدانستی تمام است — ترا کار دو عالم با نظام است

حضرت شاہ ابو سعید قدس سرہ نوشتہ اند کہ حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در جائے تحقیق فرمودہ اند کہ حقیقتِ کعبۂ معظمہ بعینہ حقیقتِ احمدی است معنی ایں سخن در فہم قاصر نمی آمد چہ حقیقتِ کعبہ در حقائقِ الٰہیہ است و حقیقتِ احمدی در حقائقِ انبیا است پس چہ طور یک حقیقت باشد روزے در حقیقتِ احمدی متوجہ بودم ناگہاں دیدم کہ ظہور حقیقتِ کعبۂ معظمہ واقع شد و ندا در داد ند کہ عظمت و کبریائی ہم خاصۂ محبوب است و محبوبیت و مسجودیت ہر دو از شیونات آں حضرت است پس در سخن صاحب الطریقہ جائے ریب و تردد نیست۔ الخ۔ فقیر گوید آنچہ حضرتیں قدس اللہ اسرارہما فرمودہ اند قطعاً درست و صواب است کما سیاتی بیانہ فی الدائرۃ الآتیۃ۔

حُبِّ صرفہ ذاتیّہ

دائرۂ حب صرفہ ذاتیہ

ایں دائرۂ پنجم است از حقائقِ انبیا علیہم السلام و از مقامات مخصوصۂ حضرت محبوب رب العالمین است صلی اللہ علیہ وسلم۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ منشی دائرۂ حب صرفہ ذاتیہ است بر ہیئت وحدانی سالک۔ بہ سبب قرب ایں مقام بہ حضرت اطلاق علو و بے رنگی از لوازمۂ اوست۔

عنقا شکار کس نہ شود دام باز چیں — کا ینجا ہمیشہ باد بدست است دام را

نزد امام الطریقہ حضرت مجدد قدس سرہٗ تعین اول کہ حضرت لاتعین را شدہ آں تعین حب است کما ورد فی الحدیث القدسی کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیّاً فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ وہماں تعین اول حقیقتِ جنابِ محبوب کبریا است صلی اللہ علیہ وسلم۔ علامہ قسطلانی و علی قاری و دیگر اکابر گفتہ اند۔ از احادیث صحیحہ ایں مضمون ثابت است کہ حق تعالیٰ بہ حبیب خود خطاب کردہ گفتہ۔ اگر تو نہ می بودی آسمانہا را پیدا نہ کردمے خدائی خود را بہ ظہور نہ آوردمے پس معلوم شد مبدأ خلقت وجود با وجود آں سرور عالمیان است اول نور پاک آں جناب بہ ظہور رسید و از آں نور پر ظہور عرش و کرسی و لوح و قلم و آسمانہا و زمینہا و ملائک و جن و انس و تمام کائنات بہ وجود آمدند۔ چنانچہ ارشاد شدہ کُنتُ

دو میم در اسم شریف محمد صلی اللہ علیہ وسلم گویا اشارہ بہ محبّیت و محبُوبیّت می کنند کہ عبارت ازیں مقام است و بعد از دو میم لفظ حَدْ می ماند کہ بہ معنی منتہی و پایاں است فہو صلی اللہ علیہ وسلم حَدٌّ وَاَمَدٌ فِی الْمُحِبِّیَّۃِ وَالْمَحْبُوْبِیَّۃِ۔ وَمَا اَحْسَنَ صَنِیْعُ سَیِّدِنَا حَسَّانَ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ فِیْ اِخْرَاجِ اِسْمِہِ الشَّرِیْفِ مِنْ اِسْمِ مَحْمُوْدٍ حَیْثُ یَقُوْلُ۔

وَشَقَّ لَہٗ مِنْ اِسْمِہٖ لِیُجِلَّہٗ — فَذُو الْعَرْشِ مَحْمُوْدٌ وَّھٰذَا مُحَمَّدٌ

دریں مقام بالخصوص ایں درود شریف ترقیات می بخشد اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّ آلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَفْضَلَ صَلَوَاتِکَ عَدَدَ مَعْلُوْمَاتِکَ وَبَارِکْ وَسَلِّمْ۔

حقیقتِ احمدی علیٰ صاحبہا الصَّلٰوۃ وَالسَّلام

دائرۂ حقیقت احمدی

ایں دائرۂ چہارم است از حقائقِ انبیاء علیہم السّلام کہ آں دائرۂ محبُوبیّت صرفہ است دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ محبُوب خود است و منشی حقیقتِ احمدی است بر ہیئت وحدانی سالک۔ درود شریف آنفت الذکر موجب ترقیات می باشد۔ ہمچے کہ در اسم شریف احمد است اشارہ بہ مقام محبُوبیّت می کند و بعد از میم لفظ احد می ماند کہ آں بہ معنی فرد است۔ ای المَحْبُوْبُ صلی اللہ علیہ وسلم۔ فَرْدٌ فِی الْعُبُوْدِیَّۃِ وَالْمَحْبُوْبِیَّۃِ۔ حضرت فریدالدین عطّار قدس سرہٗ اشارۃً بہ ایں معنی چہ خوش دُرِ غُرر سفتہ۔ جزاہ اللہ خیرالجزاء۔

به معنی بُد مقدم بر همه کس — اگرچه صورت او آمد از پس

به صورت آدم اُو را گر پدر بُد — به معنی او پدر۔ آدم پسر بُد

عملها را به حضرت رابطه اوست — اگر مقبول گردد واسطه اوست

محمد در شریعت نام او داں — ولیکن در حقیقت احمدش خواں

بیفگن میم احمد از طریقت — که تا نامش بدانی در حقیقت

خدا را در الٰہیّت اَحَد خواں — نبی را در عبُودیّت یکے داں

چو حق اندر خدائی فرد و داناست — نبی در بندگی بے مثل و ہمتاست

یقیں داں تا که نشناسی خدا را — نه دانی قدر و جاہ مصطفا را

تتمہ در بیانِ بعضِ دوائر

باید دانست کہ ایں راہ سلوک از بس مرتب و مستقیم است کہ سالک را بتوفیق اللہ وقوتہ بہ اقرب وقت و بہ احسن وجہ تا مقصود می رساند۔ مثالش آں راہے می تواند شد کہ بہ خط مستقیم در زروع وصحاری و غابات وجبال واقع شدہ کہ نہ پیچ و خم دارد و نہ مزلات و معاثر۔ کسے کہ بر چنیں شارع طویل سفر می کند ضروری است کہ بس مناظر خلابہ و اشیار کثیرہ بہ یمین و یسارِ خود خواہد دید۔ ہمیں حال سالک است کہ بہ یمیں و یسار ایں راہ در امواجِ بحر نور مقاماتِ کثیرہ و نشانات عجیبہ خواہد دید۔ سالک ہوشیار ہماں است کہ در پیں تحقیق و تفتیش آں مقامات خود را نہ اندازد۔ چہ اسمار و صفات جل سلطانہ نہایتے نہ دارد کہ بعد از قطع آنہا بہ مقصد اسنی تواند رسید۔ چنانچہ در اول بیانِ مراقبات قدرے ازیں بیاں گزشتہ۔ حضرت شاہ ابو سعید در رسالہ خود تذکرہ سہ مقامات کردہ اند و محل وقوع آں نیز بیاں کردہ اند وَ اِلَیْکَ بِمَا قَالَہٗ بِالْاِخْتِصَارِ۔

۱۔ دائرہ سیف قاطع کہ در محاذی ولایت کبری واقع است۔ سیف قاطع ازاں گویند کہ چوں سالک دراں دائرہ قدم می نہد مانند شمشیر برندہ ہستی سالک را نیست و نابود می کند۔

۲۔ دائرہ قیومیت ناشی از دائرہ کمالات اولو العزم است۔ چہ منصب قیومیت متعلق بہ انبیائے اولو العزم بودہ است۔ چونکہ علمائے امت مرحومہ بہ منزلہ انبیائے بنی اسرائیل اند اگر در بنی اسرائیل جماعات انبیا بودہ اند انبیائے اولو العزم نیز گزشتہ اند۔ خدمت انبیار بنی اسرائیل بہ علمار و اولیائے ایں امت مفوض شدہ است چنانچہ ابدال و اوتاد و قطب و غوث و قیوم را ظہور شدہ۔ وَاللّٰہُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِہٖ مَنْ یَّشَاءُ۔

۳۔ دائرہ حقیقتِ صوم در محاذات دائرہ حقیقت قرآن کریم واقع است۔

باید دانست کہ اصل مقصود از سلوک تہذیب اخلاق و دوام توجہ بہ مبدأ فیاض است۔ کہ بہ پائے استقامت و مثابرہ بر وجہ عاجزی و نیازمندی و اخلاص نقد وقت می تواند شد۔ رَزَقَنِیَ اللّٰہُ وَاِیَّاکَ صِدْقَ الْعَمَلِ وَاِخْلَاصَ النِّیَّۃِ وَالتَّوْفِیْقَ لِمَرْضَاتِہٖ۔

از کریماں کارہا دشوار نیست

نبیًّا و آدم بین الروح والجسد۔ آں جناب بدرجۂ اتم مظہر صفات حضرت احدیت گردید، ہر چہ از ظہور بکمال در مخلوقے شدہ فی الحقیقت آں کمال از کمالات محبوب کبریا است۔ از ظہور ہماں نور حضرت آدم علیہ السلام مسجود ملائک گشت و از تجلیات ہماں نور کعبۂ معظمہ مسجود خلائق گشتہ۔ اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰٓی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ وَاَھْلِ بَیْتِہٖ اَفْضَلَ صَلَوَاتِكَ عَدَدَ مَعْلُوْمَاتِكَ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ۔ در حقائق انبیاء علیہم السلام تا آخر ایں مقام برائے سالک سیر قدمی تجویز فرمودہ اند و بعد ازیں جائے قدم نہادن نیست۔

لاتعین و حضرت اطلاق جل مجدہٗ

دائرہ
لاتعین و حضرت اطلاق
جل مجدہٗ

دائرۂ ششم و آخر دائرہ از دوائر حقائق انبیاء علیہم السلام دائرۂ لاتعین است۔ دریں جا فیض وارد می شود از ذات بحت کہ مبری و منزہ است از تعینات، بہ ہیئت وحدانی سالک۔ دریں مقام قدم بے چارہ عاجز و لنگ ماندہ و نظر حیران و سرگرداں گشتہ۔

اے ز درد خستگاں راہ بوئے درماں آمدہ　　یاد تو مر عاشقاں را راحت جاں آمدہ
صد ہزاراں ہمچو موسیٰ ہست در ہر گوشۂ　　رب ارنی گو شدہ دیدار جویاں آمدہ
سینہا بینم ز سوز ہجر تو بریاں شدہ　　دیدہا بینم ز درد عشق گریاں آمدہ

ایں جا سیر نظری تجویز فرمودہ اند لیکن در بارگاہ عظمت کبریا نظر بیچارہ حیران و سرگردان ماندہ۔

بہ گوش ہوش بشنو مر صدائے لن ترانی را　　کجا طاقت مکانی را کہ بیند لامکانی را

اندرایں مواطن مقدسہ تجویز سیر قدمی و سیر نظری نہ بایں معنی است کہ در آنجا نفوذ و شہود است، بلکہ بہ ایں معنی است کہ اگر آں مراتب لامکانی را بہ مقامات مکانی در صورت مثالیہ مرتسم آرند، آں سیر را تعبیر بہ سیر قدمی یا سیر نظری خواہند کرد۔ کما مر بیانہ۔

باید دانست کہ ہر دائرہ کیفیات خاصہ دارد و آں عبارت از قرب بے نہایت کیفیات خاصہ است۔ بے نہایت ہیچ صورت نہایت ندارد، و آنچہ بہ انتہائے دائرہ گویند بہ اعتبار احوال سالک گویند یعنی حظے کہ سالک را از آں موطن بود بہ اتمام رسید۔ سالکان را اندریں مواطن غیر از وجدان نصیبے نیست۔ کم کسے است کہ بہ کشف و عیاں ممتاز شدہ۔ ایں است بیان مختصر از سلوک حضرات نقشبندیہ مجددیہ قدس اللہ اسرارہم

رمزے ز مقامات نہایات طیور　　گفتم بہ تو گر فہم کنی منطق طیر

فرمودہ اند کہ توجہ تا آں وقت فرمایند کہ ذکر شریف در لطیفۂ طالب سرایت کند کہ بہ قدر صد انفاس یا کم و بیش ازاں می باشد۔

طریقۂ دریافت نمودن احوال لطائف - طریقۂ دریافت نمودنِ اثر ذکر شریف در لطیفۂ طالب آں است کہ متوجہ بہ ہماں لطیفۂ شریفۂ خود شود اگر غلبۂ ذکر و استیلاء آں در لطیفۂ خود محسوس کند بداند کہ توجہ اثر نمودہ است و ذکر شریف در لطیفۂ طالب سرایت کردہ است و شکر پروردگار بجا آرد۔

احسان ترا شمار نہ توانم کرد یک شکر تو از ہزار نہ توانم کرد

و نیز برائے کشف انوار باطن بر چشم سالک القائے توجہ می نمایند۔ ایں عاجز گوید احیاناً حضرت پیر و مرشد برحق قدس سرہٗ متوجہ بہ چشمان سالک می شدند چوں نظر فیض اثر ایشاں بر چشم سالک می افتاد آں بے چارہ تاب دید نیاوردہ چوں مرغ بسمل می طپید کسانے کہ صاحب ظرف و استعداد می بودند از شدت اثر می لرزیدند۔

بہ کدام آئینہ مائلی کہ ازیں و ازاں غافلی تو نگاہ دیدۂ بسملی قرہ واکن و بہ کفن درآ

طریقۂ دریافت نمودنِ کیفیاتِ باطن - باید کہ اول خود را از نسبت متکیفۂ خود خالی سازد۔ باز بہ صفتِ علمی او تعالیٰ بہ تضرعِ تام متوجہ شود و عرض نماید اے علیم و اے خبیر از کیفیتِ باطنِ ایں شخص مطلع گرداں۔ تکرار ایں ہر دو اسم از زبان در طریقۂ حضرات مانبیست۔ حضرت مجدد قدس سرہ نوشتہ اند۔ طریقِ ما طریقِ دعوتِ اسما نیست اکابر ایں طریقت استہلاک در مسمائے ایں اسما اختیار فرمودہ اند۔ الخ۔ ہمہ تن متوجہ بہ صفتِ علمی پروردگار شود۔ چوں بہ فیضِ صفتِ مذکورہ فائض شود۔ متوجہ بہ باطن آں شخص شود۔ آں زماں ہر چہ از احوال و آثار در باطن خود مشاہدہ کند آں را عکسِ شخصِ مقابل داند ظہور ضیق و قبض و ظلمت و انقباض دلیل فسق و فجورِ آں شخص است۔ نور و سرور و اطمینان و جمعیت و انبساط آثار صلاح و تقویٰ است۔ از اہلِ چشت حرارت و گرمی و شوق و از اصحاب قادریہ صفا و لمعاں و از اربابِ نقشبندیہ بے خودی و اطمینان مدرک می شود احوالِ سہروردیہ مشابہ بہ احوال نقشبندیہ است۔ و از مجددیاں از اصحابِ ولایتِ صغریٰ بر لطیفۂ قلب ذوق و شوق و حرارت و محبت رو می نماید و از اصحاب ولایت کبریٰ بر لطیفۂ نفس اطمینان و استہلاک و اضمحلال ظاہر می شود بلکہ تمام بدن را در می گیرد و در دیگر مقامات لطافت و بے رنگی و وسعت

اے زاہد خود بیں کہ نئی محرم راز ‌ ‌ چندیں بہ نماز و روزۂ خویش مناز
کارت ز نیاز می کشاید نہ نماز ‌ ‌ بازیچہ بود نماز بے صدق و نیاز

خاتمہ در بیان بعض فوائد

طریقۂ بیعت ـ بیعت بہ معنی عہد کردن و استوار بودن بران است ـ چوں طالب برائے استفادہ نزد شیخے بیاید ـ شیخ را باید اول امتحانِ او کند ـ صدق و اخلاصِ او را بسنجد ـ عجز خود ظاہر نماید و معذرت کند ـ اگر بفہمد کہ طالب صادق الارادہ مخلص النیہ است قبول فرماید و اگر امر بہ استخارہ کند بہتر است ـ چوں قصدِ بیعت نماید طالب را پیش خود دو زانو بنشاند دست او را گرفتہ توبہ بدہد و بہ استغفار خواندن امر کند و معنی استغفار را بفہماند و کلمۂ توحید و کلمۂ شہادت و کلمۂ ایمان را بخواند و طالب نیز بخواند معنی کلمۂ ایمان را بیان فرماید تا اقرار گیرد کہ ارکانِ اسلام را بجا آرد ـ در ادائے فرائض و واجبات ہرگز کوتاہی نہ کند ـ از حرام و مکروہ تحریمی خود را دور دارد ـ اکتفا از توبہ بریں قدر نماید و تفصیل را حوالہ بہ مرورِ ایام نماید ـ و باز تلقینِ ذکر شریف نماید و التجا بہ بارگاہِ بے نیازِ رب العزت کند کہ او سبحانہ و تعالی بہ کمالِ مرحمت خود او را و توبۂ او را قبول فرماید و ابوابِ رحمت بروے بکشاید و باز توجہ بر حالِ طالب مرعی دارد تا لطائف شریفۂ او بہ اسمِ پاک پروردگار ذاکر گویا گردند ـ

طریقۂ توجہ بہ طالب ـ شیخ را باید ہنگام توجہ نمودن متوجہ بہ پیرانِ کبار باشد و بہ واسطۂ ایشاں از جناب الٰہی طلبگارِ فتحِ باب شود ـ حضرات مشائخ ما قدس اللہ اسرارہم و افاض علینا من برکاتہم بہ وقتِ توجہ طالباں گاہے خود را بہ صورت مرشد خود تصور نمودہ توجہ می نمایند ـ و گاہے خود را از میاں برداشتہ و بہ جائے خود از ائمۂ طریقت کسے را تصور کردہ القائے نسبت شریفہ می فرمایند ـ مثلاً خود را بہ جائے حضرت مشکل کشا شاہ نقشبند یا حضرت عبید اللہ احرار یا حضرت مجدد یا حضرت جان جانانِ مظہر شہید قدس اللہ اسرارہم دانستہ القائے نسبتِ شریفہ می نمایند و خود را بیش از واسطۂ تصور نہ می کنند ـ در ہمین توجہ متضرع و ملتجی بہ حضرت مبدأ فیاض گشتہ عرض نماید کہ در تمتع و اخذ فیوض و برکات ما ہر دو را شریک ہمدیگر گرداں ـ اگر مرید حاضر نہ باشد صورتِ مثالی او را پیشِ خود نشاندہ توجہ فرمایند

چنلی قبر رسیدند کہ در سر کوچہ واقع است و کوچہ بہماں نام مشہور شدہ۔ فرمودند دریں جا ہیچ نسبت معلوم نمی شود از فیض و برکت خالی است۔ فیما بعد فقیر از بعض افراد شنیدہ کہ ایں قبر از جیوائے است کہ کسے آں را دفن کردہ بود۔ و بمرور ایام جہلا آں را ضریح و مزار ساختند و نسب و سلسلہ نیز فراہم آوردند۔ واللہ اعلم بحقیقۃ الامر۔

طریقہ استفادہ از صاحب قبر ۔ برائے استفادہ از صاحب قبر مناسب است کہ اول سلام بخواند اگر بہ الفاظ ماثورہ باشد بہتر است حضرت سیدی الوالد قدس سرہٗ بہ ایں الفاظ سلام می خواندند اَلسَّلَامُ عَلَیْکُمْ یَا اَھْلَ الدِّیَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ وَ الْمُسْلِمِیْنَ وَ اِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰہُ بِکُمْ لَلَاحِقُوْنَ اَنْتُمْ سَلَفُنَا وَ نَحْنُ بِالْاَثَرِ نَسْاَلُ اللّٰہَ لَنَا وَ لَکُمُ الْعَافِیَۃَ یَرْحَمُ اللّٰہُ الْمُسْتَقْدِمِیْنَ مِنَّا وَالْمُسْتَاْخِرِیْنَ اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِاَھْلِ مَکَّۃَ اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِاَھْلِ الْمَدِیْنَۃِ اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِیْ وَلِوَالِدَیَّ وَارْحَمْھُمَا کَمَا رَبَّیَانِیْ صَغِیْرًا اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِجَمِیْعِ الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِیْنَ وَ الْمُسْلِمَاتِ اَلْاَحْیَاءِ مِنْھُمْ وَ الْاَمْوَاتِ اِنَّکَ سَمِیْعٌ قَرِیْبٌ مُجِیْبُ الدَّعْوَاتِ بِرَحْمَتِکَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ ۔

باید کہ سلام استادہ بہ صورت ادب و خشوع خواند من بعد قبالہ سینہ صاحب قبر نزد قبر بہ حد ادب بنشیند و از کلام پاک الٰہی آنچہ میسر باشد بخواند قدرے بہ آواز بلند۔ و ایصال ثواب نماید و خود را از نسبت و کیفیت تہی ساختہ سینہ خود را محاذی سینہ صاحب قبر تصور کردہ متوجہ شود ہرچہ از آثار و انوار و کیفیات یابد آں را نسبت صاحب قبر داند۔

طریقہ ازالہ مرض ۔ فاتحہ خواندہ ثوابش بہ ارواح حضرات پیراں رسانند۔ یا از اسم مبارک یَا شَافِیْ خواندہ متوجہ انوار شریفہ ایں اسم مبارک گردد چوں فیض اسم مذکور فائض شود توجہ بہ ازالہ مرض نماید۔ بہ نہجے کہ مریض مقابل باشد و ہمت نمودہ مرض را از بدن او جدا نمودہ پس پشت او بیندازد۔ و بہ ایں عمل مشغول ماند تا وقتے کہ آثار توجہ ظہور نماید۔ چند روز ایں عمل جاری دارد۔

طریقہ دیگر برائے ازالہ مرض۔ آں است کہ مریض را پیش رو نشاندہ بہ قدر پنج صد نفس اشتغال بہ نفی و اثبات کند بہ نوعے کہ از لَا اِلٰہَ انتفائے مرض مراد گیرد و از اِلَّا اللّٰہُ شفا را مراد گیرد۔ یعنی مرض زائل شد و دور شد و جایش شفا گرفت۔

در ازالہ مرض از نفی و اثبات طریقہ دیگر از حضرت شہید قدس سرہ منقول است

به جمیع لطائف محیط می شود که ازادراک آں نزدیک است که نزدیکان دور باشند تا به دوراں چه رسد فیض نسبت اہل اللہ مثل نورخورشید که از روزنے می تابد یا مثل ابر محیط یا شبنم لطیف ظاہر می شود۔

طریقۂ اشراف بر خواطر۔ برائے اشراف بر خاطر کسے باید که اول خود را از جمیع خطرات پاک کند چوں در ساحتِ سینه اثرے ہم از آثار خطرات نه ماند متوجه به آں شخص شود۔ آں زماں ہر چه از خیر و شر در خاطر ظہور نماید عکس آں شخص داند شرط اعظم بر اشرافِ خواطر۔ نفیٔ خواطر خود است ہر که براں قادر است او را ایں ملکه حاصل است۔

فقیر گوید عفی اللہ عنه وَ اَلْحَقَّهٗ بِآبَائِہِ الْکَامِلِیْن جناب پیر و مرشد برحق قدس سرہٗ را ایں ملکه به وجه اتم حق تعالیٰ عنایت کرده بود۔ ہر وسوسه را علی الفور می گرفتند و براں متنبه می فرمودند احیاناً به نوعے که غیر از صاحب آں وسوسه دیگرے نه می فہمید مثلاً ارشاد می کردند افسوس بعض افراد به ایں قسم می گویند یا خیال می کنند چنانچه از جناب رسول خدا صلی اللہ علیه وسلم مروی است که آنجناب نیز به ایں قسم تنبیه فرموده اند که مَا بَالُ اَقْوَامٍ یَفْعَلُوْنَ کَذَا۔ و احیاناً اظہار فرموده بیاں می نمودند۔ گاہے به صورت لطف و مرحمت و گاہے به صورت زجر و توبیخ۔ موافقِ ارشاد اَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ۔ کما رواه مسلم۔ کَیْفَ لَا وَقَدْ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اِتَّقُوْا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَاِنَّهٗ یَنْظُرُ بِنُوْرِ اللّٰهِ۔

طریقۂ دریافت احوال صاحب قبر۔ باید که پشت به قبله و رو به جانب قبر کرده در مقابل سینه به نزدیکی قبر به حد ادب بنشیند و در صورتے که اگر جائے به قرب آں قبر نه یابد پس ہر جا که تواند بنشیند اولاً چیزے از کلام الٰہی خوانده ایصال ثواب کند۔ باز از نسبت و کیفیات خود را تہی ساخته به صفت علمی پروردگار متوجه شود۔ به نوعے که پیشتر بیاں شده۔ به چوں فیض اسم مبارک درگیرد متوجه به صاحب قبر گردد۔ آں زماں ہر چه از آثار سعادت و شقاوت بیند عکس صاحب قبر داند۔

فقیر گوید حضرت پیر و مرشد برحق سیدی الوالد قدس سرہٗ اکثر سورہ یٰسٓ به کمال تبتل و ترتیل تلاوت می فرمودند۔ و گاہے سورۂ ملک می خواندند و باز متوجه می شدند۔ و بعض اوقات دیده شده که بر راه روا نند۔ استاده سورۂ فاتحه و ہر چہار قل می خواندند و ایصال ثواب کرده و قدرے توقف نموده می رفتند۔ روزے در عربه سوار بودند چوں نزد

بس نمودہ پرداخت آں نماید بہ درجات حضور کہ بیان کردہ شد البتہ برسد و از دوستان خدا است مستغرق دریائے وحدت و قابل اجازت طریقہ اما در طریقۂ علیۂ مجددیہ تا بہ فنائے نفس و کمالات ولایت کبری نہ رسد اجازت مطاقہ نہ می شود و در فنائے قلبی خطرہ از دل برود اما از دماغ ریزاں شود و بعد فنائے نفس از دماغ نیز منتفی گردد و بعد ازاں درادراک خطرہ کہ از کجا می آید حیرت است انتفائے خطرہ از دل و دماغ پیش ارباب عقل معقول نیست لیکن طریقۂ دوستان خدا ورائے نظر و عقل است۔ الخ۔ و نوشتہ اند۔ اذا جملۂ واقعات رویت باری تعالیٰ و زیارت آں حضرت صلی اللہ علیہ والہ وسلم اگر از شائبۂ وہم و خیال مبرا باشد۔ وجہ اشتباہ حقیقت بہ موہوم آں کہ لمعان انوار ذکر یا محبت و اخلاص یا مناسبت استعداد بہ جناب آں حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم یا رضائے مرشد یا نسبت باطنی او یا کثرت درود یا خواندن بعضے اسمار یا احیار سنت یا ترک بدعت یا خدمت سادات یا توغل بہ علم حدیث بہ صورت آں حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم متصور می شود۔ پندارد کہ بہ شرف زیارت مشرف شدہ است و آں چناں نیست بلکہ بہ نمے ازاں دریائے رحمت سیراب شدہ۔ ازیں است کہ بہ صورت مختلفہ آں حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم را می بیند۔ اگر صورت مبارک کہ در مدینۂ منورہ موجود است و صاحب شمائل آں را بیان نمودہ بیند البتہ سعادتے است بزرگ و موجب ترقی در باطن و از دیاد توفیق می شود۔ والاول بہ وہم و خیال خوش می شود۔ الخ۔

بود در جہاں ہر کسے را خیالے ۔۔۔ مرا از ہمہ خوش خیال محمد
بہ روئے زمیں گشتہ سلطان عالم ۔۔۔ ہر آں کو بود پائے مال محمد

و در مکتوب نود و پنجم نوشتہ اند۔ بہ ذکر لا الٰہ الا اللہ و صدم بار محمد رسول اللہ عروج و جذبہ حاصل می شود اگر بعد چند بار محمد رسول اللہ گوید عروج و نزول در می یابد و اگر تمام کلمہ بخواند جملہ نزول می شود۔ و در کثرت اسم جذبہ می آید و از کثرت تہلیل فنا دست دہد خواطر آرزو کم گردد و از کثرت درود خوابہائے نیک می بیند و از کثرت تلاوت انوار بسیار می شود و از کثرت نماز تضرع دست دہد۔ الخ۔

یارب دل پاک و جان آگاہم دہ ۔۔۔ آہ شب و گریۂ سحر گاہم دہ
در راہ خود اول ز خودم بے خود کن ۔۔۔ بے خود چو شدم ز خود بہ خود راہم دہ

فرموده اند که در صورت نفی و اثبات بانفسے که اندروں می رود عوارض جسمانی مریض تصور نماید
که از بدن او جدا می شود و بانفسے که بیروں می آید تصور نماید که عوارض معهوده از اندرون
سلب کننده با نفس او بر روئے زمین می افتد تا سلب کنند متاثر و متاذی نه گردد۔

از مقایسهٔ امراض جسمانی طریقهٔ سلب امراض روحانی نیز مُبَیَّن گشت و طریقهٔ
سلب نسبت و رفع قبض و برائے بسط نیز همچنیں است۔ البته در سلب کردن
نسبت کسے یا در صورت رفع کردن قبض در صورتے که از حضرت مظهر شهید قدس
سرهٔ منقول شده است در نفسے که بیرون می آید تصور نمودن انداختن نسبتِ مسلوبه یا قبض
بر روئے زمیں لازم نیست۔ چه خود متاذی نه خواهد شد۔ و در صورت اول که به صفتے از صفات
پروردگار متوجه شدن است پس برائے سلب نسبت و برائے رفع قبض به اسم شریف
یا قابض و برائے بسط به اسم شریف یا باسط متوجه شدن است و همچناں برائے قهر اعدا به
یا قاهر و برائے نصرت به یا ناصر و برائے امور دیگر به اسمائے شریفهٔ دیگر که ملائم آں امر
باشد متوجه شدن است۔

و اگر خواهد که از آثار توبه و صلاح و تقوی و پرهیزگاری در باطن عزیزے افاضه
نماید پس آں عزیز را پیش خود بنشاند اگر آں عزیز حاضر است و الّا صورتِ مثالیش را
پیش روئے خود تصور دارد و آنچه از آثار توبه و صلاح در باطن پیدا می شود آں کیفیت را
در باطن آں عزیز القا نماید۔ در چند صحبت انشاء الله اثر ظاهر خواهد شد و اگر استعجال تاثیر
مطلوب بود پس هر وقت ایں کیفیت را در تصور دارد و بهتر آں است که اول در سلب
اوصاف ذمیمه توجه بر گمارد و به اسم شریف یا قابض متوجه شده رذائل را دُور کند و باز در
القائے آثار اوصافِ حسنه توجه خود را مبذول کند که ایں طریق سریع التاثیر است و بر همیں
نهج برائے جلبِ منفعت یا دفع مضرت یا غیر آں که حصول یا دفع آں مطلوب بود همت
برگمارد ان شاء الله تعالیٰ موفق شده به مطلوب خواهد رسید۔

حضرت شاه غلام علی قدس سرهٔ در مکتوب نودم نوشته اند۔ بدانکه از کلام
اکابر متقدمین ایں طریقهٔ شریفه قدس الله اسرارهم کمال عبارت از رسوخ ملکهٔ حضور و حصول
فنا و بقا معلوم می شود می فرمایند آخر کار انتظار است پس اگر طالب به دوام حضور و وسعت
نسبت قلبی مشرف شود و حضور جهات سته را احاطه نماید و توجهے باشد بے کیف و بر همیں

...إن لا تفعل ما أُمرت يداك شغلاً ولم أسدّ فقرك۔

آنہا کہ ہمے دہند از دیدہ نشاں ۔۔۔ در عین تحیر اند و در بحر گماں
سرّے است نہاں ز دیدۂ عالمیاں ۔۔۔ آں را کہ نمودند بہ بستند زباں

شجرۂ شریفہ نقشبندیہ مجددیہ مظہریہ خیریہ

الٰہی بہ نامت چہ نامے است آں ۔۔۔ کلیدِ درِ رحمتِ بے کراں
الٰہی بہ سردارِ کُلِّ کائنات ۔۔۔ جنابِ محمّد علیہ الصّلاۃ
الٰہی بہ آں کانِ صدق و صفا ۔۔۔ ابوبکر صدیق رمزِ وفا
الٰہی بہ سلمانِ خیر و صفی ۔۔۔ کہ شد داخلِ آلِ پاکِ نبی
الٰہی بہ قاسم امامِ طریق ۔۔۔ منارِ ہدیٰ نورِ چشمِ عتیق
الٰہی بہ آں جعفرِ ذی نسب ۔۔۔ کہ وے راست صادق مبارک لقب
الٰہی بہ آں محوِ انوارِ دید ۔۔۔ شہِ عارفاں حضرتِ بایزید
الٰہی بہ شربِ شہِ بوالحسن ۔۔۔ کہ سرشار بد از شرابِ کہن
الٰہی بہ دانائے رمزِ خفی ۔۔۔ بہ مُلکِ بقا نیّرے بوعلی
الٰہی بہ آں یوسفِ پرضیا ۔۔۔ کہ ہمداں از و گشت ملکِ صفا
الٰہی بہ آں خواجۂ خواجگاں ۔۔۔ شہِ عبدِ خالق امامِ جہاں
الٰہی بہ آں عارفِ بے مثال ۔۔۔ کز و ریوگر شد محطّ الرّحال
الٰہی بہ محمود عالی مقام ۔۔۔ کہ انجیر فغنہ از و یافت نام
الٰہی بہ خواجہ عزیزاں علی ۔۔۔ ز کوشش بخیزد ہزاراں ولی
الٰہی بہ بابائے روشن ضمیر ۔۔۔ محمد بہ سماس بدرِ منیر
الٰہی بہ آں شہسوارِ کمال ۔۔۔ بہ سوخار سیّد امیرِ کلال
الٰہی بہ دارُوئے ہر دردمند ۔۔۔ امام الطریقہ شہ نقشبند
الٰہی بہ عطّار دیں را علا ۔۔۔ معطّر از و گشت بزمِ صفا
الٰہی بہ یعقوب دانائے راز ۔۔۔ کز و چرخ شد بر فلک سرفراز

و در مکتوب ہشتاد و پنجم نسبت بہ مراقبات لطائف خمسہ نوشتہ اند۔ و در ہر لطیفہ توجہ بہ حضرت محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برائے آن است کہ مناسبتے والتفاتے ازاں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ظاہر شود و ہرانا گوارمی آید کہ توجہ بہ غیر آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کردہ شود اگرچہ بیان و یقین بہ حضرات انبیا علیہم السلام حاصل است لیک در وحدت توجہ کہ اصل ایں راہ است قصورے می آید و مشائخ را رحمۃ اللہ علیہم مثل عینک تصور نمودہ بہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حضرت حق سبحانہٗ متوجہ باشند۔ در ہر امر نیت متابعت آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم ضرور است در ہر امر و ہر عمل کہ ازاں حضرت بہ امت رسیدہ است از فرض و نفل توجہ بہ آں حضرت باید نمود کہ آں حضرت مبدأ العمل اند۔ و در خوراک خوردن گوشت و سرکہ و کدو و شیرینی و خربزہ و تربوز آں چہ خوردہ می شود نیز توجہ بہ جناب مبارک باید کرد کہ آں حضرت فرمودہ و کردہ اند تا عنایت از جناب آں حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در رسد و منصبغ بہ انوار اتباع شد باید۔ الخ۔

ہر قوم راست راہے دینے و قبلہ گاہے　　　من قبلہ راست کردم بر سمت کج کلاہے

باید دانست ظہور تمام تاثیرات کہ در خاتمہ بیان شدہ و نمود ہر گونہ تصرفات بدون حصول دولت فنا و بقا دست نہ می دہد۔ و از متوسطان ایں راہ ایں گونہ تصرفات بیشتر بہ ظہور می رسد منتہیان در صدد چنیں امور نہ می باشند چہ التفات ایشاں بہ امور کونیہ نیست ایشاں بہ مقام رضا رسیدہ اند و بہ مشاہدات انوار و تجلیات ذاتیہ مشرف شدہ اند۔

آں را کہ در سرائے نگارے ست فارغ است　　　از باغ و بوستان و تماشائے لالہ زار

منتہی مثل مبتدی است اما فرق ایں قدر است کہ مبتدی ازیں امور واقفیت نہ دارد و نہ بریں امور قدرت دارد و منتہی با وجود واقفیت و قدرت بہ ایں امور خسیسہ سر فرو نہ می آرد و اشتغال بہ امور یقینیہ دارد ایں بزرگواراں توجہ بہ نسبت چنیں امور تضییع اوقات می شمارند۔ رضائے ایشاں در رضائے پروردگار است کارے کہ ایشاں را منظور می باشد او سبحانہٗ و تعالیٰ بہ فضل و کرم خود بے آں کہ ایشاں توجہ و التفات فرمایند آں کار را بہ انجام می رساند چنانچہ آں سرور عالمیاں صلی اللہ علیہ وسلم ازیں کیفیت خبر دادہ اند۔ روی الترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ أَنَّہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَقُوْلُ اللّٰہُ عَزَّ وَجَلَّ یَا ابْنَ آدَمَ تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِیْ اَمْلَأْ صَدْرَکَ غِنًی وَ اَسُدَّ فَقْرَکَ

رُوے خود مالم بہ عجز و افتقار | دائما بر آستانِ ایں کبار
خوشہ چینِ خرمنِ اہلِ دلم | خاکِ پائے رہ روانِ کاملم
از قبولِ حضرتِ صاحب کمال | برترم از ہرچہ اندیشد خیال

وَهٰذَا آخِرُ مَا قَصَدْتُ اِيْرَادَهٗ فِي هٰذَا الْكِتَابِ۔ چُوں فقیر از تسوید و تبییضِ ایں رسالۂ شریفہ فراغت یافت تاریخ تالیفش را نظم کردہ گفت۔

چو یافت زید فراغ از رسالۂ عرفاں | بہ عونِ مَبْدَأ فَیَّاضِ ذُو المنن رحماں
چہ خوش سروش بگفت ایں نوید تاریخی | زہے مدارجِ خیر و مناہجِ لمعاں

۱۳۷۶ھ

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيْرًا اَوَّلًا وَّآخِرًا وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ دَائِمًا وَّاَبَدًا مُّجَدَّدًا عَلٰى سَيِّدِنَا وَسَنَدِنَا وَوَسِيْلَتِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَاَهْلِ بَيْتِهٖ وَذُرِّيَّتِهٖ وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِاِحْسَانٍ اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ۔

پنجشنبہ ۲۹ جمادی الآخرہ سنہ ۱۳۷۶ھ ۳۱ جنوری سنہ ۱۹۵۷ء

قطعاتِ تاریخِ تالیف و طبعِ ایں رسالۂ شریفہ

از جنابِ برادرِ محترم و ابن حضرت العم المکرم صاحبُ المعرفت والفضل والکمال حضرت حافظ محمد ابو سعید مجددی ظلہ فرزند اصغر حضرت شاہ محمد معصوم قدس اللہ سرہ العزیز۔

رسالہ کہ ازاں بُوئے معرفت آید | چو دیدمش پئے طلاب رہنما گفتم
مرتبش خلفِ حضرتِ ابو الخیر است | زبہرِ علم و عمل زید باصفا گفتم
سعید خواست کہ تاریخ طبع او گردد | چہ خوش مناہجِ سیر و فا بجا گفتم

۱۳۷۶ھ

از برادر زادۂ عزیز فاضل حافظ قاری عبد الحمید مجددی سلمہ اللہ تعالیٰ

فرزند حضرت برادرِ محترم سابق الذکر

تَالِيْفُ (زَيْدٍ) كَضَوْءِ الْفَجْرِ يَأْتَلِقُ | فِيْهِ الْهُدٰى وَبِهِ الْاَسْرَارُ تَنْبَثِقُ
(مَنَاهِجُ السَّيْرِ) مِنْ سِرِّ مُرَبِّيْهِمَا | كَيْفَ الْقُلُوْبُ بِذِكْرِ اللّٰهِ تَعْتَلِقُ

الٰہی بہ احرار عرفاں پناہ　　زہے ناصرِ دین عُبَیدِ اِلٰہ
الٰہی بہ زاہد محمد ولی　　کہ بُد واقفِ رمزہائے خفی
الٰہی بہ آں کامل بے نظیر　　محمد بہ درویش گشتہ شہیر
الٰہی بہ آں مرشدِ خاص و عام　　بہ خواجہ کہ امکنگ دارد مقام
الٰہی بہ آں فانیِ بحرِ نور　　کہ باقی است مشہور نزدیک و دور
الٰہی بہ آں شیخ احمد ہمام　　مجددز الفِ دوم شد امام
الٰہی بہ معصوم والا تبار　　عجب زیب بخشید آخر بہ کار
الٰہی بہ آں سیفِ دُنیا و دیں　　طراوت از و یافت شرعِ متین
الٰہی بہ آں سیدِ پاک ذات　　چہ نورِ محمد ستودہ صفات
الٰہی بہ آں طائرِ لامکاں　　حبیبِ اِلٰہ مظہرِ جانِ جاں
الٰہی بہ آں عبدِ اللہ ولی　　ملقب بہ شاہِ غلامِ علی
الٰہی بہ اخلاصِ آں بوسعید　　کہ شد غرقِ انوار در روزِ عید
الٰہی بہ نیر وے عالی ہمم　　شد احمد سعید آں امامِ حرم
الٰہی بہ اسرارِ صاحب نظر　　کہ وے نام دارد محمد عمر
الٰہی بہ غواصِ بحرِ یقیں　　ابو الخیر عبدِ اِلٰہ محی دیں
الٰہی بہ ایں پاک مردانِ خویش　　کہ بودند از عشقِ تو سینہ ریش
دلِ بوالحسن زید را رہنما　　ز لطفت درِ فیض بروے کشا
مبیں سوئے اعمالِ ناگفتہ حال　　ببیں رحمتت را تو اے ذوالجلال
ولائے کہ دارد بہ خاصانِ تو　　بیامرز یک زعصیانِ او
دلِ تیرہ اش را تو پر نور کن　　ز جام مے عشق مخمور کن
بہ یُمن ظلال و بہ نور صفات　　رسد تا مجالِ تجلّیِ ذات
چُناں مست گردد در اوجِ حضور　　کہ از بے شعوری نہ ماند شعور

حق تعالیٰ اجلّ مجدہٗ حضرات مشائخ قدس اللہ اسرارہم را اجرِ بے غایت عنایت فرماید کہ چہ راہ احسن و اجمل و اسہل برائے مادون ہمتاں تجویز فرمودہ اند کہ ہزاراں ہزار افراد در اندک زمانہ ازاں راہ بہ کعبۂ مقصود رسیدہ دامنہائے خود را از خوشہائے مراد پر ساختہ راحتِ ابدی یافتہ اند

يُفْضِي بِمَعْرِفَةِ الْمَوْلَى سَرَائِرُهَا ... كَأَنَّمَا طَالِبٌ لِلْقُرْبِ يَسْتَبِقُ
(طَرِيقَةٌ وَسُلُوكٌ) مِنْ مَظَاهِرِهِ ... وَمَا احْتَوَى مِنْ وَرَى الْآثَارِ يَتَّفِقُ
وَجَدْتُهُ مُفْرَدًا فِي شَأْنِهِ وَلَكُمْ ... (أَهْلُ التَّصَوُّفِ) فِي أَمْثَالِهِ سَبَقُوا
(عَوَارِفٌ) لَا اخْتِلَافٌ فِي حَقَائِقِهَا ... (مَعَارِفٌ) تَا عَلَيْهَا الْيَوْمَ مُتَّفِقٌ
ذِكْرَاهُ خَلَّدْتُ فِي التَّارِيخِ مُفْتَخِرًا ... (مَنَاهِجُ السَّيْرِ) فِيهِ الرُّشْدُ وَالطُّرُقُ

۱ ۳ ھج ۷ ۶

وَلَهُ

أَنْعِمْ بِتَالِيفِ (سَرْ بِيلٍ) يَا لَهُ سِرٌّ ... إِذَا عَرَّفَ الْهُدَى مِنْ نُورِهِ الْفَجْرُ
يُفْضِي بِمَا يَقْتَفِي الْآثَارَ طَالِبُهَا ... يُفْشِي بِمَا اخْتَالَ فِي أَمْوَاجِهِ بَحْرُ
يُمَثِّلُ (اللهَ) فِي أَحْشَاءِ ذَاكِرِهِ ... كَالضَّوْءِ يُرْسِلُ مِنْ آفَاقِهِ الْبَدْرُ
إِذَا اقْتَفَى (قُرْبَةً) بِاللهِ مُتَّبِعًا ... (مَنَاهِجُ السَّيْرِ) فَهِيَ السَّهْلُ وَالْجِسْرُ
يَا مَنْ يُنَاشِدُ ذَاتًا وَهِيَ وَاحِدَةٌ ... (لَطَائِفٌ) مِنْ وَرَاهَا السِّرُّ وَالْجَهْرُ
تَحُوْلُكَ بِالْعِلْمِ مَا لَمْ أَنْتَ تَعْرِفُهُ ... تُسْدِيكَ بِالْفَضْلِ وَهُوَ الْفَوْزُ وَالْخَيْرُ
وَأَنْهِجْ كَمَا قُلْتُ فِي التَّارِيخِ مُنْتَهِيًا ... (مَنَاهِجُ السَّيْرِ) دَأْبٌ مَا بِهَا (ذِكْرُ)

۱ ۳ ھج ۷ ۶

وَلَهُ

سَفِينَةٌ فِي خِضَمِّ الذِّكْرِ مَنْجَاةٌ ... لَهَا سَوَاحِلُهَا (نَفْيٌ وَإِثْبَاتٌ)
رَدِّدْ كَمَا شِئْتَ بِاسْمِ اللهِ مُبْتَسِمًا ... يَا صَاحِبَ الذِّكْرِ لَمْ تَلْحَقْكَ آفَاتٌ
(طَرِيقَةٌ وَسُلُوكٌ) فِي رُمُوزِهِمَا ... مَنَازِلٌ وَهِيَ أَزْهَارٌ وَنَفَحَاتٌ
إِنَّ الْحَيَاةَ بِدُونِ الْحُبِّ نَاقِصَةٌ ... بِضَاعَةٌ وَهِيَ فِي دُنْيَاكَ مُزْجَاةٌ
فَاعْمَلْ لَهُ كَيْفَمَا تَسْتَطِيعُ رَابِطَةً ... وَاسْلُكْ سَبِيلًا بِهِ لِلرَّبِّ مَرْضَاةٌ
خُضِ الْغِمَارَ لِعِزِّ النَّفْسِ مُجْتَهِدًا ... وَانْهَجْ كَمَا تَقْتَضِيهِ الْيَوْمَ حَالَاتٌ
نِعْمَ (الْمَنَاهِجُ) فِي تَارِيخِهَا نَطَقَتْ ... (مَنَاهِجُ السَّيْرِ) شَأْوُ الضَّوْءِ آيَاتٌ

۱ ۹ م ۵ ۷

(حرّرہ سید احمد دہلوی)